

65.262.1

F-17

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

Sh.N. FAYZIYEV, M.X. XODJAYEVA,
X.M. DAVLYATOV

INVESTITSIYALAR AUDITI VA BAHOLASH

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan SA340902 — «Audit» mutaxassisligi bo'yicha
oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida
tavsiya etilgan*

«TAFAKKUR BO'STONI»

Toshkent — 2012

BUXORO YUQORI

TEKNOLOGIYALAR MUHANDISLIK -
TEXNIKA INSTITUTI

ARM

-y-5242-17

УДК: 330.332.(075)

КБК 65.262.1

F17

Mas'ul muharir:

R. Hakimov — iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

Ekspert:

O. Abdurahimov — iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

Taqrizchilar:

M.M. To'laxodjayeva — iqtisod fanlari doktori, professor.

O.N. Jo'rayev — O'zbekiston buxgalterlar va auditorlar Milliy assotsiatsiyasi ijroiylari direktori, iqtisod fanlari nomzodi.

Fayziyev Sh.N.

F17 Investitsiyalar auditi va baholash/Sh.N. Fayziyev, M.X. Xodjayeva, X.M. Davlatov; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti; mas'ul muharir: R. Hakimov. — Tashkent: Tafakkur bo'stoni, 2012. — 160 b. ISBN 978-9943-362-60-4

1. Xodjayeva M.X

2. Davlatov X.M

O'quv qo'llanma Davlat ta'lim standartining talablariga muvofiq tayyorlangan bo'lib, unda kapital va moliyaviy investitsiyalialarni baholash, investalialar auditi rejalashtirish va tashkil qilish, investalialar auditi o'tkazish hamda audit natijalarini rasmiylashtirish kabi masalalar yoritilgan.

УДК: 330.332.(075)

КБК 65.262.1

ISBN 978-9943-362-60-4

© Sh.N. Fayziyev va boshq. 2012

© Cho'lpon nomidagi NMIU, original-maket, 2012

© Tafakkur bo'stoni, 2012

KIRISH

O'zbekistonning mustaqillik yillari davrida Prezident Islom Karimov rahbarligida davlat va millat manfaati yo'lida sobit-qadamlik bilan olib borilgan siyosatni, mamlakatda demokratik va bozor iqtisodiyoti bilan bog'liq keng islohotlar natijalarini, davlatimizning jahon hamjamiyatida tutgan munosib o'rnini, ichki va tashqi siyosatda erishgan yutuqlarini g'urur va iftixor bilan tilga olamiz. Chunki, bugun mustabid tuzum iskanjasidan xalos bo'lib, kim edik-u, kim bo'lganimizni anglab, o'z qadr-qimmatimiz, qadriyatlarimizni qayta tiklab, imon-e'tiqodimizga suyanib, yagona xalq va millat bo'lib, tinch va osoyishta yashamoqdamiz. Chunki ozod O'zbekiston bugun jahon hamjamiyatida o'zining munosib maqomiga ega.

Mamlakatimiz kuchli davlat va ochiq demokratik jamiyat qurish yo'lida olib borayotgan samarali islohotlari bilan o'zining mustaqil ichki va tashqi siyosati hamda ezgulik yo'lidagi keng qamrovli bunyodkorlik ishlari bilan dunyo xalqlarining hurmat-e'tiborini o'ziga tortdi.

Iqtisodiy islohotlarni liberallashtirish va modernizatsiyalash natijasida xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy-xo'jalik, shuningdek, ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini oshirish, xususiyl va xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, subyektlar o'rtasida hisob-kitoblarni yo'lga qo'yish hamda debitorlik va kreditorlik qarzlarini kamaytirish, budjet bilan qarz va boshqa to'lovlar bo'yicha hisoblashishni amalga oshirish, me'yoriy-huquqiy hujjatlar yuzasidan maslahatlar berish va boshqa malakali xizmatlar ko'rsatish borasida auditorlik faoliyatiga ehtiyoj oshmoqda. Bu esa, davlat va nazorat tuzilmalari korxonalar faoliyatiga aralashuvining qisqarishiga olib keladi. Barchamizga ma'lumki, o'tgan 2011-yilda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni

modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash hamda zamonaviy, yuksak texnologiyalarga asoslangan yangi ishlab chiqarishni tashkil etishni tezlashtirish borasida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishimizning «O'zbek modeli»da keltirilgan davlatning bosh islohotchiligi prinsipidan kelib chiqib davlat tomonidan oqilona, faol investitsiya siyosati olib borildi. Buni birgina 2011-yilda o'zlashtirilgan kapital qo'yilmalar miqdoridan ham bilib olish mumkin. Raqamlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2011-yilda moliyalashtirishning barcha manbalari hisobidan qiymati 10 milliard 800 million dollardan ortiq kapital qo'yilmalar o'zlashtirildi, bu 2010-yilga nisbatan 11,2 foiz ko'p demakdir¹.

«Investitsiyalar auditi va baholash» fanini o'qitishdan maqsad kapital va moliyaviy investitsiyalarni baholash, investitsiyalar auditini rejalashtirish va tashkil qilish, investitsiyalar auditini o'tkazish hamda audit natijalarini rasmiylashtirish bo'yicha talabalarda bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib, fanning predmetini o'rgatish uchun bir necha vazifalar qo'yildi, jumladan: magistr'larga kapital investitsiyalarni baholash va buxgalteriyada hisobga olish, kapital investitsiyalar auditi, moliyaviy investitsiyalarning mohiyati va ularni hisobga olishning vazifalari, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni turkumlash va baholash, investitsiyalarni diskontlash, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar harakatini hisobda aks ettirish, qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobi, investitsiyalar auditini rejalashtirishning maqsadi, vazifalari, bosqichlari va asosiy tamoyillari, investitsiyalar auditi rejasini tuzish, investitsiyalar auditi dasturini tuzish, moliyaviy investitsiyalar tavsifi, auditi xususiyati, maqsadi va vazifalari, moliyaviy investitsiyalarni, auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda qo'llaniladigan ma'lumot manbalari, moliyaviy investitsiyalarni inven-

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning 2011-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012-yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi «2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi» mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. —T.: Iqtisodiyot. 2012, 73–91-betlar.

tarizatsiyadan o'tkazish va oldin o'tkazilgan inventarizatsiyalar to'g'riligini tekshirish, moliyaviy investitsiyalar hisobiga doir dastlabki hujjatlarning rasmiylashtirilishini va qimmatli qog'ozlarni baholashning to'g'riligini tekshirish, qimmatli qog'ozlarning analitik hisobini, kirimi va chiqimiga doir muomalalarni tekshirish, moliyaviy investitsiyalarning daromadlilikligi, olingan daromadlarning to'liq aks ettirilishi va soliqqa tortilish maqsadlari o'rganiladi. «Investitsiyalar auditi va uni baholash» fani o'quv rejasidagi quyidagi fanlar bilan o'zaro bog'liqdir: «Auditorlik faoliyatining milliy standartlari», «Amaliy audit», «Moliyaviy tahlil-2», «Buxgalteriya hisobining milliy standartlari» va h. k.

Fanni o'qitishda ma'ruza, seminar va amaliy darslar, shuningdek, ilg'or pedagogik texnologiyalarning «klaster», «insert», «aqliy hujum», «kichik guruhchalar», «didaktik o'yinlar texnologiyasi», keys-stadiyalar, blis-so'rov, taqdimot uslublaridan hamda proyektor, slayd, Microsoft Power Point, multimedia, «1-C Buxgalteriya dasturi», virtual kutubxona va boshqa ilg'or axborot texnologiyalari vositalaridan foydalaniladi.

I bob. INVESTITSİYALAR HAQIDA TUSHUNCHA VA ULARNING TURLARI

1.1. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarning iqtisodiyotda tutgan o'rnini

Iqtisodiyotimizga kiritilayotgan investitsiyalarning yildan yilga o'sib borishida bir qator investitsion qulayliklar va qulay investitsiya muhiti shakllanganligini keltirib o'tish joiz. Shuningdek, investitsion muhit farovonligiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi asosiy omillarni ham qayd etish o'rinlidir. Bularga:

1. Siyosiy barqarorlik. Davlat tomonidan barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida olib borilayotgan tizimli islohotlar va O'zbekistonda istiqomat qilayotgan 100 dan ortiq xalq va elatlar uchun yaratib berilayotgan teng imkoniyatlar, har bir shaxs, har bir xo'jalik yurituvchi subyektlarga o'z imkoniyatlarini to'laqonli namoyish etishlari uchun barcha sharoitlarning mavjudligi.

2. Milliy iqtisodiyotning barqaror sur'atlarda rivojlanib borayotganligi. O'zbekiston o'z mustaqilligining dastlabki yillarida, bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'lini («o'zbek modeli») tanlab, uni izchil amalga oshirishi natijasida Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlaridan farqli ravishda, ishlab chiqarish va aholi turmush darajasining keskin pasayib, davlatning ichki va tashqi qarzlaridan ziyod oshib ketishiga yo'l qo'yilmaslikka erishdi. O'zbekiston iqtisodiyoti 1997–2003-yillar davomida yiliga 3,8–5,2 foiz o'sish sur'atlari bilan rivojlandi. Qulay ishchan muhit yaratish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga qaratilgan iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonlarining natijasi sifatida mamlakatimiz iqtisodiyoti 2004-yildan e'tiboran yiliga 7–9 foiz darajasidagi yuqori va barqaror o'sish sur'atlarini namoyish qila boshladi¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990–2010-yillar) asosiy tendensiya va ko'rsatkichlari hamda 2011–2015-yillarga mo'ljallangan prognozlar: statistik to'plam. –T.: «O'zbekiston», 2011.13–b.

Ayni paytda, jahonni larzaga solgan, ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotiga katta talofatlar yetkazib, izdan chiqargan global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz jarayonlarining murakkab va og'ir sinovlaridan o'tayotgan mamlakatimizning o'ziga xos taraqqiyot yo'li islohotlarni davom ettirish va chuqurlashtirish orqali yanada samarali va mustahkam bo'lib bormoqda.

3. Geografik va geosiyosiy joylashuvi. O'zbekiston Markaziy Osiyoning chorrahasida joylashgan bo'lib, samarali mintaqaviy hamkorlik aloqalarini o'rnatish, mintaqaviy va transmilliy loyihalarda ishtirok etish uchun qulay transport koridorlariga ega mamlakatdir¹.

4. Rivojlangan infrastrukturaning mavjudligi. Respublikada transport infrastrukturasiga bo'lmish temiryo'llar, avtomobil yo'llari hamda havo yo'llari yaxshi yo'lga qo'yilgan. Temir yo'llarimizning uzunligi 6,5 ming km, avtomobil yo'llarimizning uzunligi 43,5 ming km.ga teng. Milliy aviakompaniyamizda muntazam ravishda 40 dan ziyod chet el shaharlariga to'g'ridan to'g'ri reyslar amalga oshiriladi, shuningdek, jahonning 24 ta davlatida 43 ta vakolatxonasiga ega. Respublikamizda yiliga 48 mlrd. k.s. elektr energiyasi va 10 mln. Gkal. issiqlik energiyasi ishlab chiqariladi. Bu nafaqat ichki ehtiyojimiz, balki xorijga eksport qilishimizga ham imkon yaratadi.

5. Qulay soliq va bojxona siyosati. O'zbekiston iqtisodiyotiga kiritilayotgan xorijiy investitsiyalar uchun investorlarga qator imtiyoz va preferensiyalar yaratilgan va ularning kafolati qonun bilan mustahkamlab qo'yilgan.

Xususan, ular mulk solig'idan, tadbirkorlik faoliyatidan olinayotgan daromad solig'idan hamda bir qator bojxona bojarlari to'lashdan ozod etilganlar.

6. Yuksak salohiyatga ega ishchi kuchining mavjudligi. O'zbekiston yuqori salohiyatga ega bo'lgan mutaxassis kadrlarga ega bo'lib, aholi savodxonligi darajasi 100 foizni tashkil etadi.

¹ Юлдашев Р.З. Инвестиционное обеспечение приватизированных предприятий в Узбекистане: управленческий аспект. Монография. — Т.: Иқтисодиёт, 2009. 93-с.

Mamlakatda har to'rtinchi kishi oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ega hisoblanadi. Birgina ta'lim sohasini oladigan bo'lsak, mamlakatimizda o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra noyob bo'lgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Ushbu dastur o'n ikki yillik yaxlit majburiy uzluksiz ta'lim tizimiga o'tish hamda ta'lim jarayonlarining sifatini tubdan va tizimli oshirishga, kadrlarning yuksak darajadagi umumiy va kasbiy madaniyatga ega bo'lgan yangi avlodini tarbiyalashga qaratilgan maxsus chora-tadbirlarni ko'rish imkonini berdi. Aholining har bir a'zosi turmush sharoitlarini oshirish, bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, salomatligini mustahkamlash, ishchi kuchi sifatida ijtimoiy foydali mehnatda ishtirok etish salohiyatini yuksaltirish davlatimiz ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Ana shu ma'noda aholi muhofazasini ta'minlashdagi birinchi va asosiy vazifa ham insonni kamol toptirish, uning oila va jamiyatlardagi o'rni hamda nufuzini ko'tarish bilan bog'liq. Binobarin, jamiyatning insonparvarligi mamlakat iqtisodiy salohiyatining qanchalik yuksakligi bilangina emas, balki bu salohiyat har bir kishining farovon yashashi va har tomonlama rivojlanishi uchun yo'naltirilgani bilan ham baholanadi.

Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatdoshligini oshirish hamda mahalliy ishlab chiqarish korxonalarining eksportdagi hajmini oshirishga qaratilgan investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi 50 dan ortiq normativ hujjatlar qabul qilindi, «Konsessiyalar to'g'risida»gi, «Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risida»gi, «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi, «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi, «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi, «Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida»gi qonunlar shular jumlasidandir.

Ma'lumki, jamiyat taraqqiyotida aholining muhtoj qatlamlarini sotsial muhofaza qilish nafaqat ijtimoiy, ayni vaqtda siyosiy ahamiyatga egadir. Chunki jamiyatning o'zagini tashkil etuvchi inson uning yuksalish darajasi, haqiqiy qiyofasini belgilaydi. Shu boisdan, aholining mazkur qatlamlarining ijtimoiy-iqtisodiy va

demografik

demografik holati miqdoriy o'zgarishlarini, ularning daromadlari va xarajatlarning shakllanish xususiyatlarini, tarkibini o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida aholi daromadlari tarkibida qator o'zgarishlar sodir bo'ldi:

– birinchidan, daromad shakllari o'zgardi, ya'ni uning an'anaviy turlari (ish haqi, pensiya, nafaqa, stipendiya) qatoriga mutlaqo yangilari – tadbirkorlik faoliyatidan, mulkdan, ko'chmas mulkdan, qimmatli qog'ozlardan, chet el valutasidan keladigan daromadlar qo'shildi;

– ikkinchidan, daromadlarning tarkibiy qismlari miqdor va sifat jihatidan o'zgardi, bu borada fuqaro ixtiyoridagi haqiqiy daromadlar, to'planish va ajralish koeffitsienti, daromad tanqisligi, tirikchilik minimumi, qashshoqlik darajasi, oila pul daromadlarining xarid qobiliyati kabi tushuncha va kategoriyalar paydo bo'ldi;

– uchinchidan, daromadlardan foydalanishning yangi yo'nalishlari paydo bo'ldi: majburiy to'lovlar va badallar, chet el valutasini, qimmatli qog'ozlar va shaxsiy mulkni sotib olish uchun xarajatlar, tijorat banklariga qo'yilmalar shular jumlasidandir.

Ta'kidlash joizki, aholi daromadlarining darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning zaruriy ehtiyojini qondirish, salomatligini saqlash, dam olishini tashkil etish, ma'lumot olishi, bo'sh vaqtlarini madaniy tarzda o'tkazishi bo'yicha imkoniyatlari shunchalik ko'p bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Qonunining 2-moddasiga ko'ra, «investitsiyalar iqtisodiy yoki boshqa faoliyat obyektlariga sarflanadigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga doir huquqlardan iboratdir»¹.

Investitsiya faoliyatidagi burilishlar, ta'kidlangan vazifalarni yechish; investitsiyalashning davlat mexanizmini erkinlashtirib borish va bozor mexanizmlarida qo'llaniladigan sohalarni kengaytirish; investitsiyalashni o'z jamg'armalari hisobidan ta'min-

¹ «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 1998-yil 30-dekabr //Xalq so'zi, 18-yanvar 1999-yil.

lashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy qilish zamonaviy, korporativ moliyalashtirish, lizing kabi yangi usullar dan foydalanish sohalarini kengaytirish talab qilinadi.

1.2. Investitsiyaning iqtisodiy mohiyati

Oxirgi yillar davomida «investitsiyalar» atamasi keng qo'llaniladigan tushunchalardan biri bo'lib qoldi.

Har taraflama asoslangan, puxta o'ylangan investitsiya qarorlarini investitsiyalarni moliyalashtirishning ishonchli manbalari bilan chambarchas bog'liqlikda qabul qilish zarurligi va chet el kapitalini jalb qilishning kengayib borayotganligini hisobga oladigan bo'lsak, hozirgi zamon moliya nazariyasi nuqtayi nazaridan investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyatini ochib berish, ularning eng muhim sifat tavsiflarini aniqlash g'oyat dolzarb masala hisoblanadi.

Investitsiyalarning mazmun va mohiyatini aniq ochib berish uchun pul oqimlarining zamonaviy va bo'lajak qiymatlaridan kelib chiqqan holda tahlil qilib borish maqsadga muvofiq. «Investitsiya faoliyati» tushunchasi negizida, ko'rinib turibdiki, «investitsiya» atamasi yotadi.

Ushbu atama o'zbek tilining lug'atiga chet tillar leksikonidan o'zgarishsiz kiritilgan, lekin uning asl mohiyati iqtisodiy ahamiyatiga qarab tavsiflangan.

Iqtisodiy atama va tushunchaga aylangan «investitsiya» so'zi dunyo mamlakatlari xalqlari leksikoniga lotin tilidan kirib kelgan. Lotincha «investio» so'zi rus tiliga «одевать», «укращать» so'zlari sifatida o'girilgan¹, bu rus so'zlari esa o'zbek tiliga «kiyintirmoq» «bezamoq» mazmuni bilan o'giriladi. Hozirgi davrda «investitsiya» tushunchasi aksariyat hollarda keng ma'noda ishlatilmoqda. Iqtisod fanlarining turli tarmoqlarida, amaliy faoliyatning turli yo'nalishlarida investitsiyalashning maqsadlari, harakatlar yo'nalishi, sohalar xususiyatlari, safarbar etilish obyektlari, harakat

¹ Толковый словарь иностранных слов. Составитель Н. Николаева. — М.: 1997, с. 143—144.

yo'nalishlaridan kelib chiqib va ahamiyatiga qarab «investitsiyalar» tushunchasi o'ziga xos ma'noda ishlatiladi.

Iqtisod fanlarining turli tarmoqlarida, amaliy faoliyatning turli yo'nalishlarida investitsiyalashning maqsadlari, harakatlar yo'nalishi, sohalar xususiyatlari, safarbar etilish obyektlari, harakat yo'nalishlaridan kelib chiqib va ahamiyatiga qarab «investitsiyalar» tushunchasi o'ziga xos ma'noda ishlatiladi. Moliya nuqtayi nazaridan ularning mazmun va mohiyatini aniq belgilash muhim vazifa hisoblanadi.

Investitsiyalar bo'lajak natijalarni qo'lga kiritish maqsadida, mohiyatan hozirgi xarajatlarni bildiradi.

O'zbekiston iqtisodchi olimlaridan D.G'. G'ozibekov va T.M. Qoraliyevlar investitsiyani «daromad (foyda) yoki ijtimoiy samara keltiradigan va tadbirkorlik, ishbilarmonlikning davlat tomonidan taqiqlanmagan faoliyatlariga jalb qilinadigan (sarflanadigan) barcha turdagi mulkiy va intellektual boyliklar»¹ deb ta'riflaydilar. Shu o'rinda yana bir ta'rifga ko'ra, «investitsiya — bu iqtisodiy foyda, ijtimoiy va ekologik samara olish maqsadida bevosita bir yildan ortiq muddatga tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlariga sarflanadigan moddiy va moliyaviy aktivlar umumiylikini tashkil etuvchi kapital va moliyaviy qo'yilmalar, shuningdek, ushbu jarayon bilan bog'liq mehnat resurslaridir»². N.V. Igoshinning fikricha, «investitsiya — pul mablag'larini, sarmoyani qayta yaratish, uni saqlab turish va kengaytirish yo'lida sarflashdir. Eng umumiy ko'rinishda oladigan bo'lsak, investitsiya — bu bo'sh pul mablag'larini moliyaviy va moddiy boyliklarning turli shakllariga sarflashdan iboratdir»³. Umuman olganda, iqtisodiyotda investitsiyalar kapitalning jamg'arilish jarayonidir. Ayrim asarlarda mamlakat ichida yoki xorijda ishlab chiqarishni, tadbirkorlikni rivojlantirish, foyda olish yoki boshqa pirovard natijalar olish maqsadlarida turli tarmoqlar, dasturlar va ayrim tadbirkorlarga

¹ D.G'. G'ozibekov, T.M. Qoraliyev. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. —T.: Matbuotchi. 2009. 10–11-betlar.

² Пшомов Ш.И. Инвестиция faoliyatida buxgalteriya hisobi va audit. i.f.n.diss. —T.:2005. 27-b.

³ Игошин Н.В. Инвестиции. —М.: Финансы. ЮНИТИ. 2000. с.71.

moliyaviy, mulkiy va intellektual ne'matlar qo'yilmalarining jam turlarini investitsiyalash deb ko'rsatadilar. Bunday nuqtayi nazarda turgan mualliflarning fikricha, ularning bir qismi, bu joriy davrda foydalanilmaydigan va zaxiraga qo'yiladigan iste'mol ne'matlari-dan, ikkinchi qismi, ishlab chiqarishni kengaytirish yoki uni yangilashga, ya'ni real kapitalni ko'paytirishga yo'naltiradigan resurslar hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, o'zining hozirgi qiymatini saqlaydigan yoki uni ko'paytiradigan ne'matlarnigina investitsiyalar deb hisoblash mumkin, aks holda ular harakatsiz «o'lik kapitalga» aylanadi. Moliyaviy resurslar, ularni qo'yish va bu jarayon natija-sida foyda olish bir-biri bilan uzviy bog'langan. Investitsiya qilishdan oldin resurslar jamg'ariladi, so'ngra ular foyda yoki ijtimoiy samara olish maqsadida qo'yiladi. Resurslar qanday bo'lishidan qat'i nazar ulardan foydalanish natijasini baholovchi mezon iqtisodiy samaradir. Yuqorida aytib o'tilganidek, moliyaviy resurslar investitsiyalarning birinchi elementidir.

Investitsiyalarning mohiyatini yanada to'laroq ochib berish uchun O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonuniga ko'ra ularning tasnifini, shuningdek, bu masala bo'yicha iqtisodiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan qarashlar, nuqtayi nazarlarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Investitsiyalarni kiritishning asosiy maqsadi faqat kapitalning hozirgi qiymatini saqlab qolishdangina iborat bo'lmay, qo'yil-malarning xavfsizligi, serdaromadligi va ularni ko'paytirishni (kapitallashtirishni) ham qamrab oladi.

Demak, investitsiyalarning asosiy maqsadi pul oqimlarining zamonaviy qiymatini saqlab qolish hamda ular natijalaridan kutiladigan bo'lajak qiymatlarni kapitallashtirishdir.

Ular muayyan maqsadlarda jamg'arish funksiyalarini ta'minlaydi.

Keng ma'noda investitsiyalar ko'paytirib qaytarib olish maq-sadlarida kapitalni bog'lashni bildiradi. Ko'pgina hollarda «investitsiyalar» tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat obyekt-lariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlar tarzida ta'riflanadi.

12

Investitsiyalarining iqtisodiy mazmuni va mohiyatini ko'rib chiqishda shuni ta'kidlash lozimki, iqtisodiy adabiyotlarda «Investitsiyalar» atamasini «kapital qo'yilmalar», «kapital» tushunchalari bilan aynan ma'nolarda qo'llash holatlari ko'p uchraydi.

Bunday hollarda investitsiyalar asosiy kapitalga mablag'lar qo'yish ma'nosida talqin qilinadi. Ayni paytda shuni ham nazarda tutish kerakki, investitsiyalar nomoddiy aktivlarga ham, intellektual mulkka ham, aylanma aktivlarga, shu jumladan, moliyaviy vositalarga ham taalluqli.

Makroiqtisodiy darajada investitsiyalar deyilganda, ishlab chiqarish vositalarini takror ishlab chiqarishga, ya'ni uy-joy binolarini, tovar zaxiralarini ko'paytirish va shu kabilarga yo'naltirilgan xarajatlarning bir qismi tushuniladi.

Ishlab chiqarishning omillaridan biri kapital hisoblanadi, kapital esa, birinchi navbatda, investitsiyalar hisobiga o'sib boradi.

Ayrim iqtisodchilar shu nuqtayi nazardan investitsiyalarni kapitalni o'stirish, ishlab chiqarishni kengaytirish, yangilash va texnika bilan qayta qurollantirishga yo'naltiriladigan jami moddiy, mehnat va moliya resurslaridan foydalanish jarayoni tarzida izohlaydilar.

Investitsiya kiritish maqsadlari va ular bilan bog'liq risklardan kelib chiqqan holda investitsiyalar venchur (riskli), bevosita, portfel va annuitet kabi turlarga tasniflanadi.

Ma'lumki, katta risklar bilan bog'liq bo'lgan yangi faoliyat sohalarida yangi aksiyalar chiqarish venchur kapital shakli hisoblanadi. Shuningdek, investitsiyalar kreditlardan ham farq qiladi.

Kreditlashda kelishuv tashabbuskor, odatda, qarzdor hisoblanadi, investitsiyalashda esa tashabbus investordan chiqadi. Kreditga foiz ko'rinishidagi to'lov xos bo'lsa, investitsiyalarni dividend, foyda, foiz, daromad, moddiy ne'mat, ijtimoiy, ekologik va boshqa samaralar ko'rinishidagi natijalar kutadi.

Mazkur belgilar bo'yicha investitsiya va kredit bir-biridan farqlanadi. Investitsiyalar mazmuni ularning namoyon bo'lish

shakllari orqali, maqsadi esa, ularning asosiy funksiyasi jamg'arish bilan aniqlanadi.

Investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, risklar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi. Ana shu belgilarga ko'ra investitsiyalar boshqa qo'yimlardan mazmunan farq qiladi.

Bularning barchasi asosida kapitalning harakatlanishi jarayoni yotadi. Kapitalning harakat qilish jarayoniga jalb etilishi investitsiyalar mohiyatini aks ettiradi.

Demak, investitsiyalar aniq va noaniq, lekin ehtimol risklar ostida kapitalni muayyan jarayonlarga, muayyan vaqtga bog'lash bo'lib, uning hozirgi qiymatini saqlash, kapitallashtirish va jamg'arish maqsadiga qaratiladi.

1.3. Investitsiyalarning turlari va shakllari

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuniga ko'ra quyidagi turlari mavjud:

- real;
- moliyaviy;
- intellektual.

Real investitsiyalar — bu korxona asosiy vositalarini vujudga keltirish va takror ishlab chiqarishga, shuningdek, moddiy ishlab chiqarishning boshqa shakllarini rivojlantirishga qo'shiladigan investitsiyalardir.

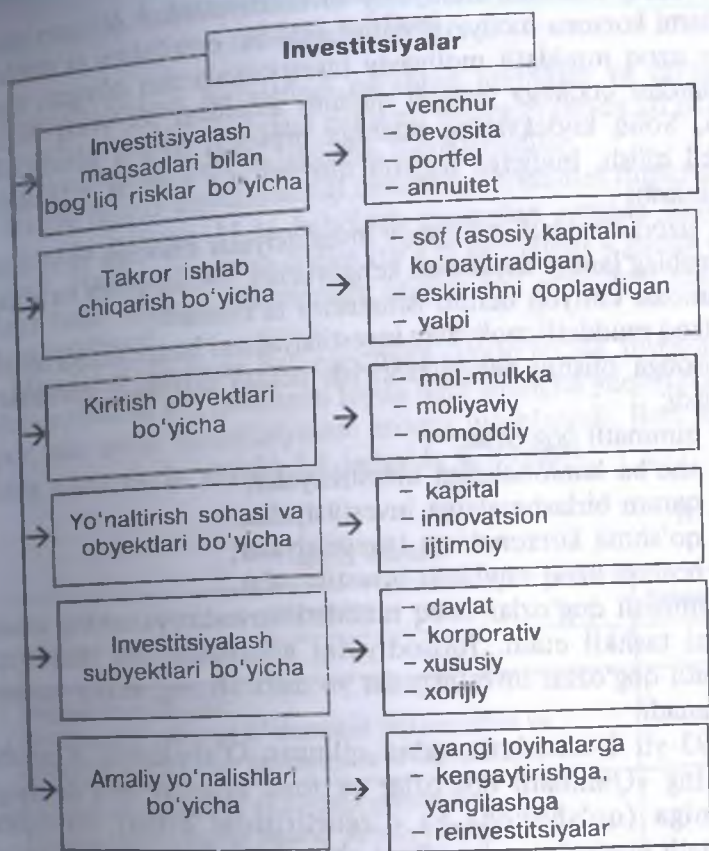
Buxgalteriya hisobida bu turdagi investitsiyalar kapital qo'yimlar sifatida e'tirof etiladi.

Moliyaviy investitsiyalar qo'llanishiga ko'ra qisqa va uzoq muddatli bo'ladi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar — bu uzoq muomala muddatiga ega (12 oydan ortiq) aktivlarning sotib olinishiga oid investitsiyalardir.

Qisqa mudatli moliyaviy investitsiyalar — o'zida muomala muddati 12 oydan oshmaydigan, yengil sotiladigan moliyaviy aktivlarning xarid qilinishiga oid investitsiyalardir.

14

1-rasm. Investitsiyalarning tasniflanishi

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishning vazifalari quyidagilardir:

- uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni va ular bo'yicha olingan daromadlarni o'z vaqtida va to'g'ri aniqlash;
- uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar uchun ajratilgan mablag'larni o'z vaqtida hisobdan chiqarishni ta'minlash;
- uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda BHMS larni keng qo'llash;

– uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalardan olingan daromadlarni korxona moliyaviy natijalarida aks ettirilishini ta'minlash;

– uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalardan olingan daromadlardan budjetga tegishli qismini amaldagi me'yoriy hujjatlarga, Soliq kodeksining talabiga muvofiq to'g'ri hisoblashni tashkil qilish, budjetga tegishli qismini o'z vaqtida o'tkazishni ta'minlash;

– uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobiga kelib tushgan mablag'lardan korxonani kengaytirish, rivojlantirish va korxonaga jamoasi ehtiyoji uchun ishlatishni ta'minlash.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni buxgalteriya hisobida hisobga olishni yengillashtirish uchun quyidagi guruhlariga ajratiladi:

- qimmatli qog'ozlar;
- sho'ba korxonalariga investitsiyalar;
- qaram birlashmalarga investitsiyalar;
- qo'shma korxonalarga investitsiyalar;
- boshqa uzoq muddatli investitsiyalar.

Qimmatli qog'ozlar uzoq muddatli investitsiyalarning asosiy qismini tashkil etadi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida qimmatli qog'ozlar investitsiyalar yo'naltirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar va fond birjalari to'g'risida»gi Qonuniga (qo'shimcha va o'zgartirishlar bilan) muvofiq, «qimmatli qog'ozlar – bu ularni chiqargan shaxs bilan ularning egasi o'rtasidagi mulkni huquqlari yoki qarz munosabatlarni tasdiqlovchi, dividend yoki foiz ko'rinishida daromad to'lashni hamda ushbu hujjatlardan kelib chiqadigan huquqlarni boshqa shahsga berish imkoniyatini nazarda tutuvchi pul hujjatlaridir».

Respublikamiz amaliyotida uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni yo'naltirishning asosiy vositasi bo'lib aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlarini xarid qilish hisoblanmoqda.

Korxonaning sho'ba korxonalar, qo'shma korxonalar va qaram birlashmalarga investitsiyalari mavjudligi ularni buxgalteriya hisobida alohida turkumlarga ajratilishini taqozo etadi.

16

1.4. Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi

Investitsiyalash borasidagi qo'shma loyihalar va qo'shma korxonalarni tashkil etishdagi risklarni hisobga olishda ko'pchilik xorijiy investorlar Beri indeksidan foydalanadilar.

Ushbu indeks mamlakatdagi investitsiya muhitini turlicha salmoqqa ega bo'lgan 15 ta baholash mezonlari asosida hisoblab chiqadi. Har bir mezonga 0 dan (to'g'ri kelmaydi) 4 gacha (o'ta qulay) baho beriladi. To'plangan yuqori ball «barqaror mamlakat»ni anglatadi.

Mamlakat to'plagan ball qanchalik yuqori bo'lsa, investitsiyalashdan olinishi mo'ljallangan foyda ham shuncha yuqori bo'lishi zarur, aks holda investitsiyalash asossiz hisoblanadi. Beri indeksining umumiy ko'rinishi 1.1-jadvalda keltirilgan.

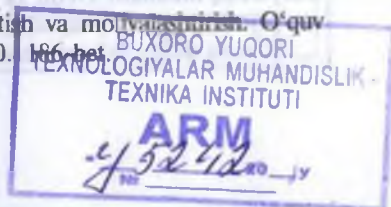
1.1-jadval

BERI indeksi'

№	Mezonlar	Salmog'i, %
1	2	3
1.	Siyosiy barqarorlik: kutilmagan hukumat to'ntarishlari imkoniyatlari va ularning tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholaydi	12
2.	Xorijiy investitsiyalar va foydaga munosabat: xususiy tadbirkorlarga tegishli ijtimoiy ehtiyojlarga bo'lgan xarajatlar hajmi	6
3.	Milliylashtirish: beg'araz ekspropriatsiya imkoniyatlaridan to mahalliy hokimiyatlarga imtiyozlar berishgacha	6
4.	Devalvatsiya: devalvatsiya ta'siri hamda korxona faoliyatiga devalvatsiyaning ta'sirini yumshatuvchi choralarning hayotiyligi	6

Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2010. 186 bet.

2 - T-21

1.1-jadvalning davomi

1	2	3
5.	To'lov balansi: hisoblar balansi va umumiy balansga hamda xorijiy investorlarning daromadlariga ta'sir etuvchi omillar	6
6.	Rasmiyatchilik masalalari: davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasi, bojxona rasmiyatchiliklarining amalga oshirilishi, valuta o'tkazishlari va boshqa shunday operatsiyalar	4
7.	Iqtisodiy o'sish sur'atlari: yillik yalpi mahsulot ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi 3%, 3—6%, 6—10% va 10% dan yuqori chegaralarda	10
8.	Valutaning konvertirlangani: milliy valutaning xorijiy valutaga almashtirish imkoniyati hamda milliy valutaning (korxonalarga zarur bo'lgan darajada) valutar bozoridagi o'rni	10
9.	Shartnomani amalga oshirish imkoniyati: shartnomaga amal qilish imkoniyati hamda til va urf-odatlardagi farq natijasida qiyinchiliklarning yuzaga kelishi	6
10.	Ish haqi va mehnat unumdorligiga xarajatlar: ish haqi darajasi, mehnat unumdorligi, ishga qabul qilish tartibi	8
11.	Ekspertlar va marketing xizmatlaridan foydalanish imkoniyati: korxonalarga yuridik, buxgalteriya, marketing bo'yicha maslahatlar berish, texnologiya va qurilish ishlarini amalga oshirish sohalarida maslahatlar kutish imkoniyati	2
12.	Aloqa va transportni tashkil etish: faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va ularning filiallari orasidagi transport yo'llari va aloqa tizimining (mamlakat ichidagini ham) tashkil etish va foydalanish imkoniyati. Transport infratuzilmasini baholash	4
13.	Mahalliy boshqaruv va hamkor: boshqaruvning turli masalalarini yechishda o'z kapitali bilan qatnashish va hamkorlikda faoliyat yuritishi mumkin bo'lgan mahalliy hamkorlarning soni va imkoniyatlari	4
14.	Qisqa muddatli kredit: xorijiy hamkorlarga qisqa muddatli kreditlar berish va ulardan foydalanish imkoniyati	8
15.	Uzoq muddatli kredit va shaxsiy kapital: hamkorlar tomonidan nizom kapitaliga o'z ulushlarini qo'shish shartlari va milliy valutada uzoq muddatli kredit berish shartlari	8

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga nisbatan **Beri** indeksi asosida investitsiya muhiti imitatsion baholangan bo'lib, u 1.2-jadvalda qayd etilgan.

Mamlakat investitsiya muhitini baholashda yana Xalqaro kredit reytinglaridan ham foydalaniladi.

1.2-jadval

O'zbekiston Respublikasi investitsiya muhitining imitatsion baholanishi

№	BERI indeksi mezonlari	Bahosi	Salmog'i, %	Indeks
1	Siyosiy barqarorlik	4	12	0,48
2	Xorijiy investitsiyalar va foydaga munosabat	3	6	0,18
3	Milliylashtirish	2	6	0,12
4	Devalvatsiya	0	6	0
5	To'lov balansi	1	6	0,006
6	Rasmiyatchilik masalalari	1	4	0,04
7	Iqtisodiy o'sish sur'atlari	1	10	0,01
8	Valutaning konvertirlanganligi	1	10	0,01
9	Shartnomani amalga oshirish imkoniyati	3	6	0,18
10	Ish haqi va mehnat unumdorligiga xarajatlar	2	8	0,16
11	Ekspertlar va marketing xizmatlaridan foydalanish imkoniyati	1	2	0,02
12	Aloqa va transportni tashkil etish	1	4	0,04
13	Mahalliy boshqaruv va hamkor	3	4	0,12
14	Qisqa muddatli kredit	1	8	0,08
15	Uzoq muddatli kredit va shaxsiy kapital	2	8	0,16
16	JAMI		100	1,61

1.3-jadval

**Xalqaro kredit reytinglarini tuzishda foydalaniluvchi qimmatbaho
qog'ozlarning ishonchligi klassifikatsiyasi**

Reyting belgilari		Reyting interpretatsiyasi
Standart and Poor's	Moody's	
AAA	Aaa	O'ta yuqori ishonchlilik. Foizlar va qarz asosiy summasining to'lanish ehtimoli o'ta yuqori
AA+	Aa1	Yuqori ishonchlilik. Foizlar va qarz asosiy summasining to'lanish ehtimoli yuqori
AA	Aa2	
AA-	Aa3	
A+	A1	Ishonchlilik o'rtadan yuqori. Emitentning qarzni va foizlarni to'lash imkoniyatlari yuqori, ammo iqtisodiyotning ichki barqarorligiga bog'liq
A	A2	
A-	A3	
VVV+	Vaa1	Ishonchlilik yetarli darajada. Emitentning qarz va foizlarni to'lash imkoniyatlari to'lov vaqtidagi iqtisodiyotning ichki barqarorligiga bog'liq
VVV	Vaa2	
VVV-	Vaa3	
VV+	Va1	Sharoitni ishonchli deb hisoblasa ham bo'ladi, ammo ichki iqtisodiy holatning beqarorligi tufayli doimo to'lamaslik xavfi mavjud
VV	Va2	
VV-	Va3	
V+	V1	To'lamaslik xavfi yuqori. Emitentning to'lov qobiliyati cheklangan, ammo joriy vaqtdagi majburiyatlarga mos keladi
V	V2	
V-	V3	
SSS+	Saa	To'lanishi ehtimoli kam yoki to'lanmaydigan majburiyatlarda. Emitentning to'lov qobiliyatiga mamlakatning ichki iqtisodiy beqarorligi bilan putur yetkazilgan
SSS		
SSS-		
S	Sa	Umuman to'lanmaydigan majburiyatlar (to'lovlar muddatini uzaytirish yoki to'lamaslik). Emitent bankrot yoki zarar ko'rmoqda

1.3-jadvaldagi ko'rsatkichlar jahondagi o'n bir obro'li agentlik tomonidan ishlab chiqilgan. Ulardan beshtasi — Amerika, uchta...

Yaponiya, ikkitasi – Kanada va bittasi Angliya agentliklaridir. Bunda bozorning 90% ikki yirik va mashhur Amerika kompaniyalariga tegishlidir – Standart and Poor's Investor Service va Moody's Investor Service.

Xorijiy investorlar reytingdagi ma'lumotlardan vaqtini tejash maqsadida keng foydalanadilar. Mamlakatning reytingi yuqori yoki pastligi albatta ahamiyat kasb etadi. Lekin shu reytingga kirishning o'zi ham investorlarda ushbu mamlakatga nisbatan u yoki bu darajada ishonch uyg'otadi.

Iqtisodiyotning globallashuvi sharoitida va bozor munosabatlari talablaridan kelib chiqib, jahonda investitsiyalar uchun qat'iy raqobatli kurash izchil davom etmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, mamlakatimiz iqtisodiyotiga bevosita xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishini ta'minlaydigan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni takomillashtirish, xorijiy investitsiyalarga nisbatan ochiq eshiklar siyosatini o'tkazish, mablag'larni mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlovchi ustuvor yo'nalishlarda hamda raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bog'liq yo'nalishlarda mujassam qilish respublikada o'tkazilayotgan investitsiya siyosatining asosiy tamoyillaridir.

Belgiyalik olim Xilbern Boysning fikriga ko'ra, «Katta iqtisodiy, mineral xomashyo va inson salohiyatiga ega O'zbekiston xorijiy sarmoyadorlarni, avvalo, mamlakatda barqaror siyosiy vaziyat bilan o'ziga jalb etadi. Ushbu mamlakatda tatbiq etilayotgan barcha yangilanishlar respublikani yanda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va guilab-yashnatishga kafolat bo'ladi»¹.

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etilayotgan investitsiyalar manbalari va ulardan foydalanish borasida ijobiy sifat o'zgarishlari ro'y bermoqda.

Moliyalashtirish manbalari tarkibiga to'xtaladigan bo'lsak (1.4-jadval), 2011-yilda umumiy investitsiyalar hajmida davlat budjeti mablag'lari 5,1 foiz, chet el investitsiyalari 25,3 foiz, korxonalar va aholi mablag'lari 49 foizni tashkil etgan.

¹ O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. № 3, 2011-yil 19-b.

**2005–2011-yillarda investitsiyalar tarkibining
o'zgarishi, foizda**

Moliyalashtirish manbalari	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Davlat budjeti	12,7	10,7	9,0	9,0	8,1	7,4	5,1
Chet el investitsiyalari	19,2	19,0	22,8	25,8	32,4	28,8	25,3
Korxonalar va aholi mablag'lari	60,3	60,0	59,0	53,9	46,9	47,3	49,0
Boshqa manbalar	7,8	10,3	9,2	11,3	12,6	16,5	20,6

Ko'rsatkichlar tahlilidan xulosa qilish mumkinki, bugungi kunda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hukm surayotgan bir sharoitda ham O'zbekiston ulkan xorijiy investitsiyalar yo'naltirilayotgan mamlakatlar guruhidan joy olmoqda. Bunga, albatta, mamlakatimizda olib borilayotgan va uzoq strategik maqsadlarni ko'zlagan investitsion dasturlar hamda tarkibiy o'zgarishlarni izchil amalga oshirishda qulay investitsiya muhitining yaratilgani asosiy omil bo'lmoqda.

2006–2011-yillar davomida davlat investitsiya dasturlari doirasida jalb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmi 2011-yilda 2006-yilga qaraganda qariyb to'rt barobarga ko'paygan. 2011-yilda to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar umumiy xorijiy investitsiyalarning qariyb 78,8 foizini tashkil etgan. Buni Prezidentimiz tomonidan mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish jarayonining to'g'ri va aniq olib borilayotgani natijasi, deya baholash mumkin.

Bugungi kunda mamlakatimizni, avvalo, iqtisodiyotimizni isloh etish, erkinlashtirish va modernizatsiya qilish, uning tarkibiy tuzilishini diversifikatsiya qilish borasida amalga oshirilayotgan, har tomonlama asosli va chuqur o'ylangan siyosat bizni inqirozlar va boshqa tahdidlarning salbiy ta'siridan himoya qiladigan kuchli to'siq, aytish mumkinki, mustahkam va ishonchli himoya vositasini yaratdi.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, korxonalarning investitsion faoliyatini yanada jonlantirish, xorijiy investitsiyalarni, avvalo to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish va ulardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta qurollantirish, yangi ish o'rinlarini shakllantirish va shu asosda milliy iqtisodiyotimizni barqaror va jadal rivojlantirishni ta'minlash maqsadida Respublika budjetidan ham ma'lum (katta) miqdorda mablag'lar ajratilmoqda.

2011-yil uchun qabul qilingan O'zbekistonning investitsiya dasturida budjet mablag'lari hisobidan jami 950,0 milliard so'mlik mablag' ajratilishi ko'zda tutilgan edi, haqiqatda esa, olib borilgan iqtisodiy siyosat natijasida 2012-yil 1-yanvar holatiga budjetdan 1101,7 milliard so'm mablag' o'zlashtirildi. Bu esa prognoz qilingan mablag'dan 116,0 foizga ko'p demakdir. Bunga albatta, budjet daromadlarining oshganligi va moliya-iqtisod sohasidagi ishlar oqilona olib borilganligini sabab qilib keltirish mumkin.

Investitsiya bozori infratuzilmasini shakllantirishda iqtisodiy subyektlarning investitsion va moliyaviy ehtiyojlariga xizmat ko'rsatish bo'yicha keng imkoniyatlarga ega bo'lgan tijorat banklari, nobank moliyaviy tashkilotlar, investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy vositachilar muhim rol o'ynaydi. Shularni e'tiborga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 29-dekabrda «O'zbekiston Respublikasining 2011-yilga mo'ljallangan investitsion dasturi to'g'risida»gi 1455-sonli Qarori tasdiqlangan bo'lib, ushbu dastur asosida kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish manbalari tarkibida tijorat banklari kreditlarining salmog'i ham yuqori bo'lmoqda.

Respublikamizda investitsiyalarni moliyalashtirishning bozor mexanizmlari joriy etilishi bilan ularni moliyalashtirish manbalari hajmi yildan yilga o'zgarib bormoqda.

So'nggi olti yilda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarida davlat budjetining salmog'i boshqa bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan moliyalashtirish manbalarining oshishi evaziga kamayib borgan.

1.5. Mamlakatni modernizatsiyalash yo'lida amalga oshirilayotgan faol investitsiya siyosati va o'zlashtirilayotgan xorijiy investitsiyalar tahlili

Prezidentimizning mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi hamda 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yil O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasida Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligini ta'minlash maqsadida chet el investitsiyalarini jalb etishga strategik ustuvor vazifa sifatida qaralib, mazkur masala davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishi etib belgilangan.

Hukumatimiz tomonidan qulay investitsiya siyosatini olib borish maqsadida quyidagi tamoyillarga ustuvorlik qaratilmoqda: tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish; respublika iqtisodiyotiga to'g'ridan to'g'ri kapital qo'yilmalarning keng jalb qilinishini ta'minlovchi huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa sharoitlarni yanada takomillashtirish; respublikaga jahon darajasidagi texnologiyalarni olib kiruvchi, milliy xo'jalikning zamonaviy tuzilmasini tashkil etishga ko'maklashuvchi chet el investorlariga nisbatan ochiq eshiklar siyosatini bosqichma-bosqich olib borish; respublika mustaqilligini mustahkamlovchi hamda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarilishini o'zlashtirish bilan bog'liq muhim ustuvor yo'nalishlarga mablag'larni jamlashtirish².

¹ Стратегии модернизации и обеспечения долгосрочного устойчивого экономического роста. Форум экономистов Узбекистана. –Т.: «SMI-ASIA», 2011. 63-с.

² Sobirov A. O'zbekiston Respublikasiga xorijlik investitsiyalarni jalb qilish shakllari. /Iqtisodiyot va ta'lim, 2011-yil, 5-son.

24

Bundan ko'rinadiki, korxonalarni texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash, zamon talablariga mos bo'lgan tovar va xizmatlarni ishlab chiqiqarish va, ayniqsa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining keyingi ikkinchi to'ldirish zarbasiga ijtimoiy-iqtisodiy talofatlarsiz bardosh berish, uning salbiy oqibatlarini bartaraf etish bilan bog'liq masalalarni hal etishda majmuaviy yondashuvlarga urg'u berilmoqda. Zero Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek, «... jahon zaxira valutarining beqarorligi, moliya-bank tizimi kredit qobiliyatining keskin pasayishi va investitsiyaviy faollikning susayishi bilan bog'liq murakkab muammolar ko'plab davlatlar iqtisodiyotining tiklanish va o'sish sur'atlariga ta'sir ko'rsatmoqda»¹.

2011-yil Davlat investitsiya dasturi doirasida jalb qilingan xorijiy investitsiyalarning katta qismi, ya'ni 68,9 foizi neft-gaz tarmog'iga to'g'ri kelgan. Navbatdagi yuqori ulush aloqa va axborotlashtirish tarmog'iga to'g'ri kelgan bo'lsa, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarga yo'naltirilgan xorijiy investitsiyalarning ulushi o'rta 2–3 foizni tashkil etgan.

Tahlil qilinayotgan yilda respublikamiz iqtisodiyotiga o'zlashtirilgan xorijiy investitsiyalarning katta qismi Xitoy Xalq Respublikasiga – 55,8 foiz, Rossiya Federatsiyasiga – 21,1 foiz, Janubiy Koreya Respublikasiga – 4,8 foiz, Osiyo taraqqiyot bankiga (OTB) – 3,2 foiz va boshqa bir qator davlatlarga (Fransiya, Niderlandiya, Malayziya, Buyuk Britaniya, Germaniya, JAR, Yaponiya, Singapur, AQSH, Turkiya, Ispaniya va h.k.) to'g'ri kelgan. Ammo, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotga kiritishda Buyuk Britaniya davlatining hisssasi 67,4 foizni tashkil qilgan.

2011-yilda hududiy investitsiya dasturi doirasida to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning absolut qiymati 402 mln dollarni tashkil etgan.

Hududlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, o'zlashtirilgan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning katta qismi Toshkent

¹ Karimov J.A. 2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi //Xalq so'zi, 2012-yil 20-yanvar.

shahri (39,2 foiz) hissasiga to'g'ri kelgan va xorijiy sarmoyalar ishtirokida faoliyat olib borayotgan korxonalar soni mazkur yilda 273 taga ko'paygan. Umumiy hisobda respublika bo'yicha 2011-yilda xorij sarmoyasi ishtirokidagi korxonalar soni 372 tani tashkil etgan.

2011-yil 1-oktabr holatiga xorijiy sarmoyalar ishtirokidagi korxonalar soni jami 4575 tani, shundan faoliyat olib borayotgan korxonalar soni 4203 tani tashkil etgan. Faoliyat olib borayotgan qo'shma korxonalarning 1600 tasi tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanayotgan korxonalar hisoblanadi.

Yurtimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy siyosat jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integratsiya jarayonining faqat davlatning tarkibiy tuzilishi bo'yicha emas, balki xususiy sektor darajasida ham jadallashuvini nazarda tutadi. Erkin bozorning faoliyat ko'rsatishi uchun yaratilayotgan sharoit G'arb va Sharq ishbilarmonlarining mamlakatimizga barqaror qiziqishini uyg'otmoqda. Bugungi kunda bizning tadbirkorlarimiz ham xorijiy investorlarni hamkorlikka jadal jalb etmoqda.

Ayni vaqtda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni barpo etish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olmoqda: korxonani tashkil etish sabablarini inobatga olish; ishonchli sherik tanlash; xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxona barpo etish haqida qaror qabul qilish.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonani tashkil etish sabablarining, asosan, uch turkumini ajratib ko'rsatish mumkin. Bular ichki, tashqi va strategik sabablardir.

Ichki sabablar tarkibi quyidagilardan iborat: yaratilgan investitsiya muhitidan foydalanish; boshqaruvning yangi usullarini o'zlashtirish; zamonaviy va eng qulay tartibga erishish; mahalliy ishchi kuchi resurslaridan samarali foydalanishni kengaytirish; xorij bozoriga kirib borishni tezlashtirish; ijtimoiy, madaniy va siyosiy bilimlarni kengaytirish; xodimlar malakasini oshirish.

Tashqi sabablar tarkibi quyidagicha: jahon bozoriga chiqish; sog'lom va samarali raqobat muhiti; siyosiy keskinlikning yumshashi; mahalliy hokimiyatning talablari.

Strategik sabablar tarkibi quyidagilardan iborat: mamlakatda zamonaviy ish yuritish usullaridan foydalanish imkoniyati; mustahkam xomashyo bazasiga ega bo'lish; texnologiyalar transformatsiyasi; ishlab chiqarishni kengaytirish¹.

Investitsion faollik barcha sohalar, tarmoqlarda jadal sur'atlarda amalga oshirib kelinmoqda. Birgina Davlat mulki qo'mitasi tomonidan 2011-yilda 135 ta oldi-sotdi shartnomalari bo'yicha investitsiya majburiyatlarining bajarilishi nazoratga olingan. 2011-yilda 88,1 mln. dollar va 22,5 mlrd. so'mlik investitsiya majburiyatlari bajarilgan. Shundan 1 mln. dollar va 18,5 mlrd. so'mlik qismi «nol» qiymatda sotilgan obyektlar bo'yicha bajarilgan investitsiya majburiyatlari hisoblanadi.

Bunda ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, yangi ish o'rinlari yaratish va shu asosda mamlakat iqtisodiyotining barqaror va bir maromda rivojlanishini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi mazkur davlatlarning yuksak darajada taraqqiy etishida hal qiluvchi omillardan biri bo'lgan. Ammo yana bir haqiqat mavjudki, chet el investitsiyalarini keragidan ortiq jalb etish ham mamlakatni iqtisodiy va siyosiy qaramlikka olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda yurtimizda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarni jadal modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlashni ta'minlash, yuksak texnologiyalar asosida ishlaydigan avtomobilsozlik va gaz-kimyo, elektr texnikasi va to'qimachilik, oziq-ovqat va farmatsevtika, axborot va telekommunikatsiyalar tarmog'i hamda boshqa yo'nalishlardagi yangi va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini yuritishga ustuvorlik berilmoqda.

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra jahon xo'jaligini rivojlantirishda xalqaro kapital migratsiyasi muhim ahamiyatga ega, chunki u mamlakatning tashqi iqtisodiy va siyosiy aloqalari mustahkamlanishiga olib keladi, ularning tashqi savdo

¹ Mahmudov N.M., Madjidov Sh.A. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. —T.: TDIU, 2010. 89–90-b.

aylanmalarini, ishlab chiqarish hajmlarini ko'paytiradi, iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiradi, ishlab chiqarilayotgan tovarlarning jahon bozorida raqobatbardoshligini, importchi mamlakatlar texnik salohiyatini o'stiradi va mamlakatdagi bandlikni oshiradi¹.

Ushbu o'rinda xorijlik olimlarning fikr-mulohazalari, tadqiqotlariga murojaat etadigan bo'lsak, marketingshunos olim M. Porter yirik transmilliy kompaniyalar va xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar strategiyalari mavjud raqobat ustunligidan foyda ko'rishga asoslanganligini isbotladi.

U raqobat ustunligini to'rt yo'nalishga bo'ldi: korporativ boshqaruv ustunliklari; ishlab chiqarish omillari ustunligi; mamlakatdagi talab hajmi; ko'makchi va qo'shimcha tarmoqlarga bog'liq ustunlik.

M. Porter ushbu omillar sintezini «raqobat afzalliklari brillianti» deb nomladi va ular kapitalni chetga chiqarishning muvaffaqiyati kafolatlashini nazarda tutadi. Qo'shimcha omillar sifatida esa, davlatning oqilona siyosati va «omadli vaziyatlar»ni keltiradi. Shuningdek, olim mamlakatda o'zaro bog'liq ishlab chiqarish tarmoqlari mavjudligi to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar qabul qiluvchi mamlakat uchun katta raqobat ustunliklari va imkoniyatlarini yaratishini isbotladi. Buning uchun davlat tarmoqlar va sohalar bo'yicha klasterlarni rivojlantirishga turtki berishi kerakligini ta'kidladi.

Masalan, mamlakatda zamonaviy oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish agrar soha mahsulotlari (sut, go'sht, poliz mahsulotlari, mevalar va boshqalar) ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishni, shunga mos ravishda tegishli hajmdagi o'rash va qadoqlash uskunalari, zamonaviy chakana savdo tizimi mavjudligini talab etadi; mamlakatda qishloq qurilishini jadallashtirish uchun esa zamonaviy qurilish materiallari ishlab chiqarishni, kommunal xo'jalik tizimi hamda infrastruktura xizmatlari rivojlanishini taqozo etadi.

¹ *Mamatov M.* Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning nazariy asoslari/Iqtisodiyot va ta'lim. 2011-yil, 4-son, 38-b.

Yuqorida ta'kidlangan fikr-mulohazalardan ko'rinib turibdiki, mamlakatimizda iqtisodiyot biryozlama rivojlanishga emas, balki majmuaviy, ko'p yoqlama, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish orqali rivojlantirib borilmoqda.

Zero, Yurtboshimizning «2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi» nomli ma'ruzalarida ta'kidlanganidek, «Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishga yo'naltirilayotgan kapital qo'yilmalar hajmi ancha oshib, o'tgan (2011) yilga nisbatan ularning o'sish sur'atlari 109,3 foizni, yalpi ichki mahsulot tarkibidagi ulushi esa 24,5 foizni tashkil etishi kutilmoqda. Shuningdek, xorijiy investitsiyalar va jalb qilinadigan kreditlar hajmi 16 foizga ko'payib, 3 milliard 300 million dollardan oshadi. Mazkur mablag'ning 2 milliard 300 million dollardan ortig'i yoki qariyb 70 foizini to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar tashkil etishi, ayniqsa, e'tiborlidir. Bu xorijiy investorlarning iqtisodiyotimizning mustahkamligi, eng muhimi, O'zbekiston taraqqiyotining istiqboliga bo'lgan qiziqishi va ishonchi tobora ortib borayotganidan yaqqol dalolat beradi»¹.

Investitsiya siyosati nafaqat kapital mablag'lar miqyosini oshirishni, balki ularning takror ishlab chiqarish tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishni, investitsiyalarni ko'proq samarali va raqobatbardosh ishlab chiqarishlarga yo'naltirishni ko'zda tutadi. Ushbu o'rinda fikrlarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan har yili qabul qilinib, amalga oshiriladigan Investitsiya dasturi tahliliga qaratamiz.

2012-yilning investitsion dasturi prognoz ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, jami kapital qo'yilmalar 23 679 70 mln. so'mni tashkil etishi rejalashtirilgan. Bu o'tgan yilga nisbatan 14,2 foizga ko'p demakdir. Reja bo'yicha markazlashgan investitsiyalar umumiy kapital qo'yilmalarning 24,2 foizini, markazlashmagan investitsiyalar esa 75,8 foizni tashkil qilishi belgilab qo'yilgan. Bu yilgi investitsion dasturda moliyalashtirishning yana bir manbasi bo'lmish, Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik

¹ Karimov I.A. 2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi //Xalq so'zi, 2012-yil 20-yanvar.

bazasini rivojlantirish jamg'armasi¹ hisobidan 46997,6 mln. so'm mablag' iqtisodiyotimizga yo'naltirilishi ko'zda tutilgan.

Har doimgidek, korxona va aholi mablag'larining ulushi boshqa manbalarga nisbatan yuqori bo'lib, markazlashmagan investitsiyalarning 56,1 foizini tashkil etmoqda. Ma'lumki, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari bo'yicha tarkibining shakllanishi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonlari bilan bog'liq. Ishlab chiqaruvchilarga soliq yukini pasaytirishga qaratilgan soliq-budjet siyosatini takomillashtirish, to'lov intizomini mustahkamlash, xususiy lashtirish jarayonlarini jadallashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar korxonalarning o'z mablag'lari ko'payishiga imkoniyat yaratdi. Moliyalashtirish manbalari bo'yicha markazlashmagan investitsiyalar umumiy tarkibida ularning ulushi 2000-yilda 27,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2012-yilda 38,1 foiz bo'lishi rejalashtirilgan.

Mamlakatimizda investitsion muhitning barqarorligi va investitsion jozibadorlikning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi ham xorijiy investitsiyalarning kirib kelishi uchun zamin bo'lmoqda. 2012-yilda so'm ekvivalentida to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlarning ajratilishi 4 340 656 mln. so'mni tashkil etishi rejalashtirilgan. Investitsion jozibadorlik obyekt sifatida muayyan bir miqyosda, ya'ni biron-bir loyiha, korxona, mintaqa, tarmoq hamda mamlakat darajasida ko'rilishi mumkin. E'tiborli jihati shundaki, mazkur tizimda korxona asosiy tayanch nuqta hisoblanib, har bir investitsion loyiha muayyan bir korxona miqyosida amalga oshiriladi, ushbu korxona esa iqtisodiy faoliyati turidan kelib chiqib, u yoki bu tarmoqqa (sohaga) tegishli bo'ladi.

U shuningdek, ma'lum bir mintaqa joylashganligi sababli mintaqaviy investitsion jozibadorlikni aks ettirsa, barcha mintaqalar

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 20-maydagi «Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 28-sentabrdagi F-3501 sonli farmoyishiga binoan ishlab chiqilgan «2011–2016-yillarda oliy ta'lim muassasalarining moddiy texnik bazasini modernizatsiyalash va mutaxassis tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash Dasturi»ga muvofiq tashkil etilgan jamg'arma xususida gap bormoqda.

birlashtirilganda mazkur ko'rsatkich mamlakat darajasida aks ettiriladi¹. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklari muhim investitsiya instituti hisoblanadi. Chunki iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish va modernizatsiya qilish, korxonalarda ishlab chiqarishni texnologiyalar bilan qayta jihozlash maqsadida qo'yiladigan investitsiyalarni mablag'lar bilan ta'minlashni banklar ishtirokisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shunday ekan 2012-yilgi Investitsiya dasturida 3524824 mln. so'm mablag' aynan, tijorat banklari tomonidan kredit mablag'lari sifatida yo'naltirilishi kutilmoqda. Ushbu raqam umumiy markazlashmagan investitsiyalarning 19,6 foizini tashkil etmoqda.

Iqtisodiyotning yetakchi, avvalambor, bazaviy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlash bo'yicha loyihalarni va shuningdek, samarali tarkibiy o'zgarishlar va investitsiya siyosatini amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan 2006-yilda tashkil etilgan nizom fondi, bugungi kunda qariyb 7 milliard dollardan iborat bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobidan 2012-yilda 1 432 400 so'm sarflanishi rejalashtirilgan (1.5-javdal).

1.5-javdal

O'zbekiston Respublikasining 2012-yildagi investitsion dasturida ko'zda tutilgan kapital qo'yilmalarning asosiy parametrlari¹

№	Moliyalashtirish manbalarining nomlanishi	2012-yilga prognoz, mln. so'm
1	2	3
	Jami kapital qo'yilmalar, shundan:	23 679 701
1.	Markazlashgan investitsiyalar:	5 740 892
1.1.	Budjet mablag'lari	1 059 354,4
1.2.	Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi	115 560

¹ Ergashev I. Xizmat ko'rsatish sohasida investitsion jozibadorilikni oshirishning iqtisodiy ahamiyati va omillari/Iqtisodiyot va ta'lim. 2011-yil, 2-son, 122-b.

1.3.	Budjetdan tashqari fonlardan, jumladan:	1 431 777
	– Respublika yo'l jamg'armasi;	680 796
	– Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi;	
	– Ta'lim muassasalarini rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi;	158 147
	– Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini rivojlantirish jamg'armasi	545 836
1.4.	Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi (so'm ekvivalentida)	46 997,6
1.5.	Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'm ekvivalentida), shundan: Qishloq joylarida uy-joylarni qurish (so'm ekvivalentida)	1 432 400
2.	Markazlashmagan investitsiyalar:	1 701 901
2.1.	Korxona mablag'lari	301 564
2.2.	Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari, shu jumladan: ATB «Qishloq qurilish banki»ning qishloq joylarida uy-joylarni qurish uchun imtiyozli kreditlari	17 938 809
2.3.	To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'm ekvivalentida)	6 835 725
2.4.	Aholi mablag'lari	3 524 824
		222 070
		4 340 656
		3 237 604

Jamg'armaning eng asosiy vazifalaridan biri – iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlari rivoji, birinchi navbatda, ishlab chiqarish infratuzilmasining shakllanishi bilan bog'liq ustuvor vazifalarni amalga oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadigan strategik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdan iborat.

Hozirgi paytda Jamg'armaning investitsiya portfelida umumiy qiymati 18,5 milliard dollardan ortiq 55 investitsiya loyihasi mavjud. Shuning 4,3 milliard dollari Jamg'arma mablag'lari hisobidan birgalikda moliyalashtiriladi.

Jamg'arma faoliyat yuritayotgan davr mobaynida umumiy qiymati 1,7 milliard dollarni tashkil etadigan 16 ta investitsiya loyihasi amalga oshirildi. Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi hal etadigan yana bir muhim vazifa xorijiy investorlar, moliya

institutlari va sheriklarni investitsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirish va amalga oshirish maqsadida mamlakatimizga keng jalb etish hisoblanadi. Jamg'armaning qo'shma loyihalarda ishtirok etishi Osiyo taraqqiyot banki, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi, Islom taraqqiyot banki, Xitoy eksport-import banki, Xitoy davlat taraqqiyot banki, Koreya taraqqiyot banki, boshqa xorijiy moliya institutlari, bank va kompaniyalarning mablag'lari hisobidan 3,2 milliard dollardan ziyod chet el investitsiyasi va kreditlarini jalb etish imkonini berdi¹.

Shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimiz hududlarining barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash respublikamizda yuritilayotgan iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lmoqda. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanishi, aholi turmush sharoitlarining yaxshilanishi ham bevosita ularning iqtisodiyoti rivojlanishi bilan bog'liq. Mamlakat iqtisodiyoti hududlardan tarkib topgan bir butun tizimni tashkil etganligi sababli, uning har bir mintaqasidagi rivojlanishni ta'minlash mamlakatimizning uzluksiz taraqqiyotiga zamin yaratadi. Shunday ekan, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning muhim omillaridan mamlakat va uning mintaqalarida yaratilgan investitsion jozibadorlik va nisbiy afzalliklar eng dolzarb masalalardandir. Aynan ushbu omillarga investorlar tomonidan obyekttni tanlab olishda xavfsizlik nuqtayi nazaridan ustunlik beriladi. Hududlarning investitsion jozibadorligini aniqlashda turli ushblardan foydalaniladi. Ularning bir-biridan farqi investitsion muhitni belgilovchi ko'rsatkichlar va indikatorlarni tanlab olishdan iborat.

Respublikamiz olimlarining tadqiqotlariga ko'ra mintaqalarning investitsion jozibadorlik indeksi oltita element asosida hisoblanadi va shu bo'yicha integral indeks aniqlanadi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra mintaqalarning investitsion jozibadorligini uchta guruhga bo'lish mumkin (1.6-jadval).

¹ O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990–2010-yillar) asosiy tendensiya va ko'rsatkichlari hamda 2011–2015-yillarga mo'ljallangan prognozlar: Statistik to'plam. –T.: «O'zbekiston», 2011. 58–59-b.

Hududlarning investitsion jozibadorligini aniqlash elementlari

№	Hududlar	Hududning umum-iqtisodiy rivojlanish darajasi	Hududning moliyaviy resurslar bilan ta'minlanganligi	Investitsion infratuzilma rivojlanish darajasi	Hududning demografik tavsifi	Institutsional o'zga-rishlar va rivojlanish darajasi	Hududning investitsion faoliyat xavfsizligi darajasi	Mutlaq integral rang ko'rsatkichi
1.	Qoraqalpoq'iston Respublikasi	0,0064	0,121	0,085	0,222	0,559	0,535	0,234
2.	Andijon	0,341	0,151	0,276	0,426	0,560	0,594	0,367
3.	Buxoro	0,304	0,144	0,165	0,413	0,509	0,511	0,315
4.	Jizzax	0,198	0,049	0,075	0,388	0,496	0,506	0,151
5.	Qashqadaryo	0,362	0,542	0,266	0,382	0,370	0,386	0,382
6.	Navoiy	0,536	0,189	0,218	0,348	0,348	0,439	0,338
7.	Namangan	0,141	0,118	0,183	0,374	0,531	0,554	0,285
8.	Samarqand	0,181	0,234	0,154	0,401	0,607	0,522	0,322
9.	Surxondaryo	0,150	0,101	0,104	0,324	0,549	0,422	0,250

1.6-jadvalning davomi

10.	Sirdaryo	0,185	0,037	0,147	0,320	0,317	0,723	0,247
11.	Toshkent	0,434	0,197	0,366	0,493	0,611	0,362	0,404
12.	Farg'ona	0,317	0,241	0,331	0,470	0,289	0,573	0,347
13.	Xorazm	0,171	0,113	0,199	0,310	0,529	0,535	0,284
14.	Toshkent sh.	0,837	0,793	0,701	0,820	0,580	0,845	0,755

Birinchi guruhga Toshkent shahri, Toshkent, Qashqadaryo, Andijon va Farg'ona viloyatlari kiradi hamda investorlar uchun eng qulay hisoblanadi (indeks 0,755–0,347). Investitsion jozibadorlik yuqori bo'lishi ushbu hududlarda tabiiy-iqtisodiy salohiyat, infratuzilma, jumladan, transport va axborot kommunikatsiyalarining rivojlanish darajasi yuqoriligi bilan belgilanadi.

Ikkinchi guruhni Samarqand, Buxoro, Navoiy va Namangan viloyatlari tashkil etadi (indeks 0,322–0,288). Ushbu hududlar xorijiy investorlarning mavjud qazib oluvchi va qayta ishlash korxonalari faoliyat ko'rsatayotganligiga qiziqishi bilan belgilanadi.

Uchinchi guruhga nisbatan kam rivojlangan hududlar – Xorazm, Surxondaryo, Jizzax, Sirdaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi kiradi (0,284–0,234). Yuqorida qayd etilgan hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda davlatning ishtiroki yuqori bo'lishi lozim.

Qisqa xulosalar

Investitsiya muhiti tushunchasi o'z murakkabligi va mukammalligi jihatidan makro va mikroiqtisodiyot darajasida ko'rib chiqiladi. Makroiqtisodiyot darajasida u kapitalni qabul qiluvchi mamlakatdagi mavjud siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy holatlarni o'z ichiga oladi.

Mikroiqtisodiyot darajasida investitsiya muhiti bir tomondan investor-firmani va ikkinchi tomondan xorijiy investitsiyani qabul qiluvchi xo'jalik subyektlari, ya'ni sotuvchilar, sotib oluvchilar, banklar hamda kasaba uyushma va boshqa jamoat tashkilotlari o'rtasidagi ikkiyoqlama munosabatlarni aks ettiradi.

Nazorat savollari

1. Investitsiyaning mohiyati va mazmuni nimalardan iborat?
2. Hozirgi sharoitda investitsiyalarning asosiy yo'nalishlarini keltiring.
3. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarga bo'lgan obyektiv zarurat nimalar bilan belgilanadi?
4. Investitsiyalar kapital qo'yilmalardan qanday farqlanadi?
5. Investitsion muhitni rivojlantirish uchun qanday imtiyozlar mavjud?
6. Portfel investitsiya nima?

7. Real investitsiya nima?
8. Intellektual investitsiya deganda nimani tushunasiz?
9. Investitsiya funksiyasini tushuntiring.
10. Investitsion loyihalarni baholash usullari.
11. Investitsion loyihalar tahlili va ularga oid xatarlar.
12. Makroiqtisodiy darajada milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni boshqarish maqsadlari va masalalari nimadan iborat?
13. Investitsiyani qoplashning diskontlashtirilgan muddati nima?
14. Investitsiyaning joriy qiymatini misol asosida tushuntiring.
15. Investitsiyalarning qanday turlarini bilasiz?
16. O'zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonuni nechta mo-ddadan iborat?
17. Obligatsiyalarning xususiyatlarini talqin qiling.
18. Obligatsiyalarning joriy daromadlilikgi qanday hisoblanadi?
19. Investitsiyalar hisobining uslubiy muammolari deganda nimani tushunasiz?
20. Investitsiyalar auditi deganda nimani tushunasiz?
21. Investitsiyalarni boshqarishdagi asosiy vazifa nima hisoblanadi?
22. Investitsion faoliyatni boshqarish jarayonida subyektni nechta izchil bosqichga ajratish mumkin? Ularni sanab bering.
23. Bozor munosabatlari sharoitida ichki va tashqi buxgalteriya hisobi.

II bob. INVESTITSİYALAR HISOBİ VA AUDITINING MUAMMOLARI

2.1. Investitsiyalar hisobining uslubiy muammolari

Xo'jalik subyektlari bilan uning tashqi va ichki manbalari o'rtasida investitsiya resurslarining eng samarali harakatini ta'minlash borasida qaror qabul qilish investitsiyalarni boshqarishdagi asosiy vazifa hisoblanadi. Shuning uchun moliyaviy investitsiyalar resurslari oqimini boshqarish investitsiya faoliyatini boshqarishdagi markaziy masala hisoblanadi.

Investitsiya faoliyatini boshqarish jarayonida subyektni uchta izchil bosqichga ajratish mumkin: zarur axborotni yig'ish va to'plash; uni audit va tahlil qilish; boshqaruvga oid investitsion qarorlar qabul qilish.

Bozor munosabatlari sharoitida buxgalteriya hisobi ichki va tashqi foydalanuvchilarga eng muhim ma'lumotlarni yetkazib beruvchi vazifasini o'tab, maqbul boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga ko'maklashadi, bunday qarorlar amalga tatbiq etilishi natijasida korxonaning ishlab chiqarish potentsiali oshadi va raqobat bozorida uning mavqeyi ko'tariladi.

Biroq tezkor boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish, hisobot yuritish tizimida mavjud bo'lgan va buxgalteriya hisobi hisobvaraqlarida, hisob registrlari va hisobotlarida aks ettirilgan ma'lumotlarda umuman yetishmaydi.

Buxgalteriya hisobi moliyaviy investitsiyalarni hisobni yuritishning mustaqil obyekti sifatida ko'radi. Bunday yondashuv xarajatlarni joriy asosiy faoliyat (ishlab chiqarish va muomala xarajatlari) bilan bog'liq xarajatlar va uzoq muddatli qo'yilmalarga bo'lish konsepsiyasiga asoslangan.

Axborotlar tizimi orqali olingan iqtisodiy ma'lumotlarni muayyan ko'rsatmani vujudga keltiradigan holatga yetkazish uchun uni tayyorlash, ya'ni to'plash, tekshirish va qayta ishlash kabi qo'shimcha ishlarni amalga oshirish zarur, bu esa auditorlik

38

faoliyatining asosiy mazmuni va tahlil ishlarining bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Ma'lumki, audit tekshiruvidan o'tkazishda moliyaviy hisobot amaldagi qonunchilik talablariga muvofiq tayyorlangani, buxgalteriya hisobi standartlariga mosligi, undagi ma'lumotlarning haqqoniyligi haqida axborot mavjud bo'lganida ham darhol investitsion qaror qabul qilish mumkin emas.

Olingan axborotni chuqur tahlil qilish yo'li orqali boshqarilayotgan obyekt holati va uning rivojlanish tamoyillarini, amalga oshirilayotgan xo'jalik jarayonlari mohiyatini tushunishga erishiladi. Faqat moliyaviy hisobot ma'lumotlari va boshqaruv «yuragi»ni tashkil etadigan buxgalteriya hisobida boshqa axborot manbalarini chuqur tahlil qilish yo'li bilangina to'g'ri boshqaruv, investitsion qarorni qabul qilish mumkin.

Mana shuning uchun ham auditor, moliyaviy hisobot elementlarining haqqoniyligini aniqlagandan so'ng o'z ishini tugallamaydi, balki tahlil ishlarini amalga oshiradi.

Auditorlar moliyaviy hisobot haqida o'z fikrlarini bildirishdan oldin tekshirilayotgan xo'jalik subyekti ishlariga chuqurroq nazar tashlashlari, uning faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlashlari hamda moliyaviy yo'qotishlarning oldini olish va auditdan o'tkazilayotgan subyektning bozorda barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan tegishli tavsiyalarni ishlab chiqishlari zarur. Bunga esa ular, bizningcha, faqatgina iqtisodiy tahlil usullariga tayangan holda ish olib borsalargina erishishlari mumkin.

Boshqaruv nuqtayi nazaridan audit va moliyaviy tahlil qaror qabul qilishdan oldingi bosqich bo'lib, uning maqsadi: boshqarilayotgan obyekt holatiga to'g'ri baho berish va bu holatning talab qilinayotgan holatdan qanchalik farq qilishini ko'rsatib berish; obyektning amaldagi vaziyatdan talab qilinayotgan holatga o'tkazish imkoniyatlari va yo'llarini aniqlash; maqbul qarorlar qabul qilish uchun materiallar tayyorlashdan iboratdir.

Boshqacha qilib aytganda, investitsiyalarni boshqarish tizimida audit va tahlil axborot olish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish o'rtasidagi oraliq joyni egallaydi. Ular boshqaruv qarorlarini qabul

qilish asosi bo'lib hisoblanadi, qaror qabul qilishning o'zi esa boshqaruv tizimida yetakchi o'rin tutadi.

Audit va moliyaviy tahlil axborot olish va investitsion qaror qabul qilish o'rtasidagi oraliq bo'g'inni egallagani holda, birinchidan, xo'jalik yuritish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlash va undan foydalanish, ikkinchidan, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash, uchinchidan, barcha boshqaruv vazifalarini bajarish, to'rtinchidan, investitsiya mexanizmini takomillashtirish, beshinchidan, xo'jalik subyektlari xodimlarini iqtisodiy tarbiyalash quroli bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur investitsion siyosatni amalga oshirishdagi tadbirlarning to'g'ri yuritilishini ta'minlashda buxgalteriya hisobini zamon talabi darajasida va buxgalteriya hisobining milliy hamda xalqaro standartlari asosida yuritilishini tashkil qilish zarur.

Bizga ma'lumki, investitsiyalar ma'lum davr davomida iqtisodiy foyda ko'rish maqsadida qo'yilgan kapitalni bildiradi. Investitsiyalarning tarkibiy qismi bo'lgan moliyaviy investitsiyalar bu daromad olish va asosiy kapital qiymatini ko'paytirish maqsadida uning tasarrufida qisqa va uzoq muddatli investitsiyalarga ajratilganidir.

Moliyaviy investitsiyalar hisobini zamon talablari va makon amaliyoti talablari darajasida tashkil qilish uchun, avvalo, ularni hisobga olishning vazifalari belgilanadi:

- uzoq va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalarni hamda ular bo'yicha olingan daromadlarni o'z vaqtida to'g'ri aniqlash;

- uzoq va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar uchun ajratilgan mablag'larni o'z vaqtida hisobdan chiqarishni ta'minlash;

- moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda BHMA (Buxgalteriya hisobi milliy andozalari) va BHXA (Buxgalteriya hisobi xalqaro andozalari)larini keng qo'llash;

- uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalardan olingan daromadlarning korxona moliyaviy natijalarida aks ettirilishini ta'minlash;

- moliyaviy investitsiyalardan olingan daromadlardan budjetga tegishli qismini amaldagi me'yoriy hujjatlarga, Soliq kodeksining

2-rasm. Investitsion faoliyatni me'yoriy tartibga solish

talabiga muvofiq to'g'ri hisoblashni tashkil qilish, budgetga tegishli qismini o'z vaqtida o'tkazishni ta'minlash;

– uzoq va qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobiga kelib tushgan mablag'lardan korxonani kengaytirish, rivojlantirish va korxona jamoasi ehtiyoji uchun ishlatishni ta'minlash.

Korxonalarda moliyaviy investitsiyalar hisobi yuzasidan ko'pgina muammolar tug'ilmoqda. Quyida ushbu muammolarning ba'zilariga to'xtalib o'tamiz:

1. Qimmatli qog'ozlarni xarid qilishda ishlatiladigan qarz mablag'lari bo'yicha foizlar hisobi.

Schyotlar rejasini qo'llash bo'yicha yo'riqnomada xarid qilib olingan qimmatli qog'ozlar qiymatiga xarid qilingan qimmatli qog'ozlarni buxgalteriya hisobiga qabul qilgungacha ularni xarid qilishda ishlatiladigan qarz mablag'lari bo'yicha to'langan foizlar ham xarid qilingan qimmatli qog'ozlar qiymatiga (tannarxiga) qo'shilishi ko'zda tutilgan.

Bunda yuqorida keltirilgan tartibdan quyidagi xulosaga kelish mumkin: qarz mablag'lari bo'yicha foizlarni xarid qilingan qimmatli qog'ozlar qiymatiga qo'shish uchun qarz mablag'lari qimmatli qog'ozlarni buxgalteriya hisobida aks ettirgungacha ishlatilishi lozim.

Bu yerda qarz mablag'larining ishlatilishi deyilganda, qimmatli qog'ozlar qiymatining to'lanilishi tushuniladi. Ammo, moliyaviy investitsiyalar har bir turini baholash va qayta baholash o'ziga xos xususiyatlarga ega. Quyida ushbu xususiyatlarning ayrimlariga to'xtalamiz.

Qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalar. Ushbu turdagi investitsiyalarni baholashda ikkita sana muhim rol o'ynaydi:

1. Sotib olish sanasi.

2. Keyingi sanalar.

Sotib olish sanasi deganda, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarni sotib olish, ya'ni ularni qabul qilib olish sanasi tushuniladi.

«Moliyaviy investitsiyalarni xarid qilish chog'ida, ular xarid qiymati bo'yicha baholanadi va bu qiymatga brokerlik xizmati

uchun to'langan haq, bank xizmati uchun to'lovlar, bojlar va boshqa xarajatlar kiritiladi.

Masalan, xo'jalik yurituvchi subyekt qimmatli qog'ozlarni sotib oldi. Qimmatli qog'ozlarning sotib olish qiymati 500 000 so'm, brokerga to'langan komission haq 15 000 so'm.

Qimmatli qog'ozlarni sotib olish uchun brokerga 500 000 so'm pul to'langanda quyidagi buxgalteriya provodkasi beriladi:

Dt 0610-«Uzoq muddatli investitsiyalar» schyoti 500 000

Kt 5110-«Hisob-kitob» schyoti 500 000

Brokerga to'langan komission haq summasiga quyidagi buxgalteriya provodkasi beriladi:

Dt 0610-«Uzoq muddatli investitsiyalar» 15 000

Kt 5110-«Hisob-kitob» schyoti 15 000

Agar investitsiya, aksiyalarni emissiya qilish va boshqa qimmatli qog'ozlar chiqarish yo'li bilan to'laligicha yoki qisman olinayotgan bo'lsa, u holda xarid qiymati qimmatli qog'ozlarning nominal qiymatiga emas, balki chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning joriy qiymatiga teng bo'ladi. Agar investitsiya boshqa aktivga ayirboshlash yo'li bilan to'la yoki qisman olingan bo'lsa, u holda investitsiya qiymati, topshirilgan aktivning joriy qiymatiga qarab aniqlanadi»¹.

Agar sotib olish sanasida sotib olish qiymatiga ma'lum sanagacha bo'lgan davr uchun hisoblangan dividendlar va foizlar hissasi kiritilgan bo'lsa, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan investitsiyaning balans qiymati o'tkazib berilgan summadan sotuvchi tomonidan bo'nak sifatida to'langan foiz va dividenlar summasini chegirishdan keyin qolgan qiymatda aks ettirilishi lozim. Chunki, sotib olish vaqtida olingan summa va sotib olish qiymati o'rtasidagi farq investorning investitsiya kiritgan mablag'lari uchun avans tariqasida olgan daromadi hisoblanadi. Bu avans summa investitsiyani sotib olishdan to'qaytarilgunicha bo'lgan davrda investor tomonidan doimiy daromad sifatida bir maromda hisobdan chiqarib borilishi kerak.

¹ «Moliyaviy investitsiyalar», 12-son. BHMS, «O'BAMA». Toshkent. 2003, 117-118-b.

Keyingi sanalar deganda, sotib olingandan keyingi balans sanalari tushuniladi. Ushbu sanalarda qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalar balansda turli qiymatda baholanishi mumkin. Jumladan, uzoq muddatli aktivlar sifatida tasnif etilgan investitsiyalar buxgalteriya hisobida:

- xarid qiymati bo'yicha;
- qayta baholangan qiymati bo'yicha;
- xarid va bozor qiymatining umumiy investitsiyalar usuli bo'yicha aniqlangan eng kam bahosi bo'yicha hisobga olinadi.

Qisqa muddatli aktivlar sifatida tasnif qilingan investitsiyalar buxgalteriya balansida:

- bozor qiymati bo'yicha;
- xarid qiymati va bozor qiymati kabi ikki qiymatning eng kami bo'yicha hisobga olinishi kerak'.

Masalan, 1-aprelda korxona 500 000 so'mlik qimmatli qog'ozni sotib oldi, bunda brokerga 2000 to'landi.

1-aprel

Dt Joriy investitsiyalar 520 000

Kt Pul mablag'lari 520 000

Agar kompaniya investitsiyalarni bozor qiymati bo'yicha baholasa, unda hisobda investitsiya qiymatining ko'tarilishi ham, pasayishi ham aks ettirilishi kerak. Faraz qilaylik, 1-mayda ushbu qimmatli qog'ozning haqqoniy qiymati 540 000 so'm, 1-iyunda esa 510 000 so'mgacha pasaygan.

1-may

Dt Joriy investitsiyalar 20 000

Kt Rezerv kapitali 20 000

Qiymatning pasayishi 1-maydagi qayta baholash natijasini bekor qilib moliyaviy faoliyatdan zararga olib keladi.

1-iyun

Dt Rezerv kapitali 20 000

Dt Investitsiyalarni baholashdan zarar 10 000

Kt Joriy investitsiyalar 30 000

Agar kompaniya investitsiyalarni tannarx yoki bozor narxidan eng past bahoda hisobga olsa, 1-may kuni o'tkazma berilmaydi, qiymatning pasayishi esa quyidagicha hisobga olinadi:

1-iyun

Dt Investitsiyalarni baholashdan zarar 10000

Kt Joriy investitsiyalar 10000

Qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalarning bozor qiymati deganda, ularning moliya bozorida sotish vaqtida namoyon bo'lgan sotish qiymati tushuniladi.

Bozor qiymatini boshqachasiga, haqqoniy qiymat deb ham ataydilar. Bu qiymat ko'p omillarga bog'liq, jumladan, aksiyadorlik jamiyati yoki tijorat bankining foydalilik darajasiga, to'lanayotgan dividendlarning miqdoriga, ularning kelajakdagi obro'-e'tiboriga va boshqa omillarga.

Qiymat tamoyiliga muvofiq, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiyalar boshqa aktivlar singari keyingi sanalarda yuqorida keltirilgan qiymatlarning eng kichik miqdorida balansda aks ettirilishi lozim.

Ushbu qiymatda uzoq muddatli qimmatli qog'ozlar balansda investitsiya portfeli metodiga asoslanib aks ettiriladi. Qisqa muddatli qimmatli qog'ozlar ularning bozor va sotib olish qiymatlarining eng kichik qiymatida hisobga olingan bo'lsa, balansda qimmatli qog'ozlar portfelinin jami investitsiya qiymatiga yoki qimmatli qog'ozlarning alohida nomlari bo'yicha topilgan qiymatiga asoslanib aks ettiriladi.

Masalan:

01-yanvarda 6 oylik muddatga nominal qiymati 200 000 sh.b. bo'lgan, 12% li obligatsiya har oylik foizlar to'lovi sharti bilan 188 000 sh.b.ga sotib olindi.

Dt Qisqa muddatli investitsiyalar 188 000

Kt Pul mablag'lari 188 000

01-yanvarda 6 oylik muddatga nominal qiymati 200 000 sh.b. bo'lgan 12% li obligatsiya har oylik foizlar to'lovi sharti bilan 206 000 sh.b.ga sotib olindi.

Dt Qisqa muddatli investitsiyalar 206 000

Kt Pul mablag'lari 206 000

Qisqa muddatli investitsiyalar bo'yicha foiz daromadlarini hisoblash.

31-yanvarda:

Dt Olinadigan foizlar $(200\ 000 \times 0,12 \times 1/12) =$
 $= 2000 \times 2\ 4000$

Kt Qisqa muddatli investitsiyalardan foiz
ko'rinishidagi daromad 4 000

Obligatsiyaning sotib olish va nominal qiymati o'rtasidagi farqni
hisobdan chiqarish: Chegirma (diskont):

Dt Qisqa muddatli investitsiyalar $(200\ 000 - 188\ 000)$
 $\times 1/6) 2\ 000$

Kt Qisqa muddatli investitsiyalardan foiz
ko'rinishidagi daromad 2 000

Ustama (mukofot):

Dt Boshqa foiz ko'rinishidagi xarajatlar
 $(206\ 000 - 200\ 000) \times 1/6) 1\ 000$

Kt Qisqa muddatli investitsiyalar 1 000

Hisoblangan foiz daromadining kelib tushishi:

01-fevralda:

Dt Pul mablag'lari 4 000

Kt Olinadigan foizlar 4 000

Qisqa muddatli obligatsiyalarning to'lanishi (emitent tomoni-
dan sotib olinishi):

30-iyunda:

Dt Pul mablag'lari 400 000

Kt Qisqa muddatli investitsiyalar 400 000

(nominal qiymati 200 000 sh.b. bo'lgan ikkita 12%li
obligatsiyalar)

Keyingi sanalarda bozor qiymati sotib olish qiymatidan past
bo'lsa qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan moliyaviy investitsiya-
larning sotib olish qiymati bozor qiymati darajasigacha yetkazilishi
va balansda shu qiymat bilan aks ettirilishi kerak.

Yuqorida keltirilgan tartibga asosan, agar xarid qilinayotgan
qimmatli qog'ozlar bo'yicha huquqlar ularning to'lovigacha
olingan bo'lsa, u holda qarz mablag'larining ishlatilishi qimmatli
qog'ozlar qiymatiga qo'yilmaydi. Bu xarajatlarning korxona foyda
va zararlar schyotiga olib borilishi to'g'riroq bo'ladi.

Qimmatli qog'ozlarni xarid qilish uchun olingan qarz mablag'-
lari bo'yicha foizlar hisobi, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni

xarid qilish uchun olingan qarz mablag'lari bo'yicha foizlar hisobi kabi bir xil tartib joriy qilingan.

Yuqorida keltirilgan me'yoriy hujjatlarga asosan, 08-«Kapital qo'yilmalar» schyotining asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga qilingan qo'yilmalariga shu maqsadlar uchun korxonalarning bank krediti bo'yicha to'lanadigan foizlari va boshqa qarz majburiyatlari bo'yicha xarajatlari kiradi.

Bunda asosiy vositalar obyektlarini foydalanishga topshirilishi va hisobga olingandan keyin to'langan (hisoblangan) foizlar 9910-«Yakuniy moliyaviy natijalar» schyotiga olib borilishi yoki boshqa shunga o'xshash manbalardan foydalanish mumkinligi ko'zda tutilgan.

Fikrimizcha, qimmatli qog'ozlarni xarid qilishda ishlatiladigan qarz mablag'lari bo'yicha foizlar hisobi, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni xarid qilishdagi qarz mablag'lari bo'yicha foizlar hisobi kabi bir xil tartibda amalga oshirilishi ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshiruvchi korxona va tashkilotlar uchun to'liq asoslidir, chunki ular tomonidan qimmatli qog'ozlarni xarid qilish doimiy uchrab turadigan operatsiyalar turiga kirmaydi. Qonunchilikda, ya'ni me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqishda aynan mana shunga urg'u berilgan.

Biroq qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilarining qimmatli qog'ozlar bo'yicha operatsiyalari, aksariyat hollarda, ularning asosiy faoliyat turlariga kiradi.

Shuni hisobga olgan holda qonunchilikda qimmatli qog'ozlar jarayoni va ularning tannarxini to'g'ri shakllantirish masalalarida ularning faoliyat turi xususiyatlarini hisobga oluvchi me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

2. Qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarishga taalluqli xarajatlarni aks ettirish tartibi.

Bugungi kunda qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilari oldida turgan yana bir muhim masalalardan biri, bu qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarish bilan bog'liq xarajatlarni soliqqa tortilishining buxgalteriya hisobi hisoblanadi.

Korxonalar moliyaviy-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobining schyotlar rejasini qo'llash bo'yicha instruksiyasiga muvofiq,

9220-schyotning debetida hisobdan chiqarilayotgan qiymatlarning balans qiymati hamda u bilan bog'liq xarajatlar aks ettiriladi.

Ma'lumki, qimmatli qog'ozlarning vositachilarga to'langan komission mukofot xarajatlarini o'zida aks ettirgan xarid qiymati hisobdan chiqarilishi balansda 9220-«Boshqa aktivlarni hisobdan chiqarishlar» schyotining debeti va «Uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar» schyotlarida aks ettiriladi. Shunday qilib, qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarish bilan bog'liq xarajatlarni 9220-«Boshqa aktivlarni hisobdan chiqarishlar» schyotining debetida hisobga olinadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-oktabr 444-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Mahsulot (ish, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risidagi» Nizomda boshqa turdagi mulk va sotishdan tashqari olingan daromadlar va ushbu operatsiyalar bo'yicha yakuniy moliyaviy natija (foyda yoki zarar) soliqqa tortilishida, moliyaviy natijadan sotilgan mahsulot tannarxi, asosiy vositalar va korxonaning boshqa mulklari va sotishdan tashqari olingan daromadlar va ushbu operatsiyalar bo'yicha xarajatlar chiqarilishi ko'zda tutilgan.

Fikrimizcha, xarajatlar tarkibi to'g'risidagi Nizomda boshqa turdagi mulk realizatsiyasi moliyaviy natijasi tushunchasiga aniqlik kiritilmagan.

Yuqorida qayd etilganidek, buxgalteriya hisobining schyotlar rejasini qo'llash bo'yicha instruksiyada keltirilishicha, boshqa turdagi mulk realizatsiyasi bo'yicha moliyaviy natijalar tarkibiga uning realizatsiyasi bilan bog'liq xarajatlar ham kiradi. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining «Korxona va tashkilotlarning budjetga daromad (foyda) solig'ini hisoblashi va to'lashi tartibi» to'g'risidagi yo'riqnomasida boshqa turdagi realizatsiyasidan (ushbu turga qimmatli qog'ozlar ham taalluqli) olingan foydani (zarar) soliqqa tortishda mulkning boshlang'ich

48

qiymati va sotilgan bahosi o'rtasidagi farq soliq bazasiga qo'shilishi nazarda tutilgan.

Demak, shunday nuqtayi nazar ham mavjudki, unga ko'ra yuqorida qayd etilgan instruksiyaga muvofiq, qimmatli qog'ozlarning realizatsiyasi bilan bog'liq xarajatlar soliqqa tortilmaydi.

Biroq yo'riqnomaga to'liq amal qilinishiga to'g'ridan to'g'ri olib borilmaydigan qimmatli qog'ozlarning oldi-sotdisi amalga oshirilishida yuzaga keladigan umumxo'jalik xarajatlarning miqdoriga korxona daromad solig'i bazasi kamaytirilmaydi.

Yuqorida qayd etilganidek, investitsion institutlar tomonidan qimmatli qog'ozlar operatsiyalarining amalga oshirilishi ular faoliyatining asosiysi hisoblanadi. Bular kompaniya ustavida keltirilgan.

Shunday qilib, ba'zi me'yoriy hujjatlar qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilari faoliyatining asosiylikini tasdiqlasa, boshqalari esa uni boshqa faoliyat turlari bilan bog'liqligini tasdiqlaydi.

Qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilari faoliyatining to'g'ri aniqlanishi — soliq bazasini to'g'ri aniqlash va hisoblash, shu jumladan, qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarish bilan bog'liq xarajatlarning hisobi uchun hamda asosiy faoliyat bilan bog'liq umumxo'jalik xarajatlarini to'g'ri hisoblash uchun kerakli sharoitdir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, yuqorida sanab o'tilgan holatlarning kelib chiqishiga asosiy sabab qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilarining faoliyatini soliqqa tortish bo'yicha tartibning yo'qligidir. Amaldagi qonunchilikda professional ishtirokchilarning statusi belgilanmagan, ya'ni qimmatli qog'ozlar bozori professional ishtirokchilari soliq qonunchiligi va buxgalteriya hisobining mustaqil subyektlari hisoblanmaydi.

Ular tomonidan amalga oshirilayotgan asosiy faoliyat (qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi) qonunchilikda ba'zi hollarda boshqa faoliyat turiga olib borilgan.

Qonunchilikdagi keltirilgan bunday qarama-qarshiliklar eng kamida ikkilamchi hisobni yuritishni taqozo etadi: buxgalteriya va soliq hisobi.

Bunday hisobda investitsiya kompaniyalari barcha faoliyatidan soliq to‘lab, bunda o‘z faoliyatini amalga oshirishidagi xarajatlarni hisobga olmaydi hamda ba‘zi zararlar mavjudki, ular bilan fond bozorida normal faoliyat yuritish murakkab hisoblanadi.

2.2. Investitsiyalar auditining uslubiy muammolari

Auditorlik tekshiruviziz amalda to‘g‘ri hamda ilmiy asoslangan investitsion qarorlarni qabul qilish mumkin emas.

Chunki:

1) investitsion faoliyatni boshlashdan oldin investitsion loyiha-ning qoplanishi va uning samaradorligini tahlil qilish zarur;

2) investitsion loyihani hayotga tatbiq etish mobaynida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish hamda rejada belgilanganidan haqiqatdagining farqini tahlil qilish zarur;

3) investitsion loyiha tugaganidan so‘ng buxgalteriya hisobi ma‘lumotlari asosida audit tekshiruvi o‘tkaziladi, shu asosda investitsiya faoliyati bo‘yicha boshqaruv qarori qabul qilinadi.

Buxgalteriyadan olingan axborotni faqat chuqur tahlil qilish va auditdan o‘tkazish asosidagina xo‘jalik yurituvchi subyektning investitsiya faoliyati natijalarini xolis baholash, kutilgan maqsadlarga erishish yo‘li orqali uni yanada rivojlantirish istiqbollarini ishlab chiqish mumkin.

Audit moliyaviy investitsiya faoliyatining quyida sanab o‘tilgan barcha vazifalarini amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi:

– rejalashtirish uchun – eng yaxshi investitsion dasturni tanlab olish uchun uning variantlariga baho beriladi:

– taxminlash uchun – xo‘jalik subyektning moliya strategiyasi variantlarini tanlash ishlab chiqiladi va asoslanadi:

– tashkil etish uchun – xo‘jalik subyekti investitsiyalarini boshqarishning eng samarali tuzilmasini tanlash uchun variantlar baholanadi;

— muvofiqlashtirish uchun — xo'jalik subyektlari ma'naviyat investitsiyalarini boshqarish tizimining barcha bo'g'inlarida ishlari-ning kelishilganligini ta'minlaydi;

— tartibga solish uchun — qo'yilgan maqsadlardan chetga chiqish holatlarini o'z vaqtida bartaraf etishda yordamlashish maqsadida bunday holatlar tezkorlik bilan aniqlanadi;

— rag'batlantirish uchun — rag'batlantirishning amaldagi tizimlari, ularning xo'jalik subyekti faoliyati ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatish samaradorligi o'rganilishi ta'minlanadi;

— nazorat uchun — moliyaviy axborotlarning haqqoniyligi, moliya ishlarining yo'lga qo'yilganligi, moliyaviy rejalarining bajari-lishi va umuman olganda, boshqaruv qarorlarining ijro etilishi tekshiriladi.

Xo'jalik subyektlarining moliyaviy investitsiya faoliyatini buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish hamda moliyaviy tahlil qilishni chuqurlashtirish, uning metodik usullarini yanada rivoj-lantirish va takomillashtirish mamlakatning bozor iqtisodiyotiga muvaffaqiyatli o'tishining muhim shartlari hisoblanadi.

Bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida faoliyat yuri-tayotgan xo'jalik subyektlarining investitsiya resurslarini bosh-qarishda buxgalteriya hisobi va auditning ahamiyati tobora ortib borayotgani tufayli, ularning nazariy va uslubiy muammolarini tadqiq qilish dolzarb masalaga aylandi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan korxona, tashkilot va muassasalarda mavjud mablag'lardan samarali foydalanish, korxona ixtiyoridagi aktivlarning samaradorligini maksimal darajada ko'tarish asosiy vazifa bo'lib hisoblanadi. Chunki mablag'lardan samarali foydalanish korxona aktivlari unumdor-ligini oshirishda va bu orqali maksimal darajada foyda olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiyotni bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tkazish va tarmoqlar iqtisodini izchil rivojlantirish inves-titsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishga bevosita bog'liq.

Albatta, investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshi-rihda moliyaviy investitsiyalar va ular bo'yicha olingan daro-

14. Korxonalarda moliyaviy investitsiya yuzasidan ko'pgina muammolar tug'ilmoqda. Buning sababi nimada deb o'ylaysiz?
15. Qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarishga taalluqli hujjatlar.
16. Auditorlik tekshiruv ishi amalda to'g'ri hamda ilmiy asoslangan investitsion qarorlarni qabul qilish mumkinmi?
17. Faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyektlarining investitsiya resurslarini boshqarishda buxgalteriyaning ahamiyati.
18. Investitsiyalar hisobining uslubiy muammolari deganda nimani tushunasiz?
19. Investitsiya auditining uslubiy muammolariga izoh bering.

III bob. KAPITAL INVESTITSİYALAR HISOBİ VA UNING AUDITI

3.1. Kapital investitsiyalar hisobining vazifalari

Kapital investitsiyalar hisobining vazifalari kapital investitsiyalar xo'jalik yurituvchi subyektlar ishlab chiqarish faoliyatining o'ziga xos shaklidir, u asbob-uskunalarni zamonaviylashtirish, ishlab chiqarish obyektlari va bevosita ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan obyektlarni qayta qurish, ta'mirlash va asosiy ishlab chiqarish vositalarini kengaytirilgan holda qayta ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

Kapital investitsiyalar asosiy vositalarni, takror ishlab chiqarishni kengaytirish hamda ularning sifat tarkibini yaxshilash xarajatlarining majmuyidir. Kapital investitsiyalar hajmi ishlab turgan korxonalarni qurish, kengaytirish, texnik qayta jihozlash va quvvatlarni saqlash, shuningdek, ishlab chiqarish va ishlab chiqarishga mo'ljallangan uskuna transport vositalari va asosiy vositalarning boshqa obyektlarini xarid qilishga mablag' bilan ta'minlashning barcha manbalari hisobiga qilingan xarajatlarning umumiy summasiga ko'ra belgilanadi.

Kapital mablag'lar hajmiga quyidagi sohalarga yo'naltirilgan xarajatlar kiradi:

- qurilish-montaj, loyiha-qidiruv, geologiya-razvedka, burg'ulash va boshqa ishlarga qilingan xarajatlar;

- ishlab turgan korxonalarni tiklash, texnik qayta jihozlash va texnika vositalarning quvvatini kengaytirishga qilingan xarajatlar;

- mashina va uskunar, ishlab chiqarish va xo'jalik inventarlari transport vositalari va asosiy vositalarning boshqa obyektlarini sotib olishga ketgan xarajatlar;

- korxona, tashkilot va muassasalar uchun yangi obyektlar qurishga ketgan xarajatlar;

- boshqa shu turdagi xarajatlar.

Kapital investitsiyalarni buxgalteriyada hisobga olishda «Asosiy vositalar» nomli 5-son BHMA va «Kapital qurilish uchun pudrat shartnomalari» nomli 17-son BHMA dan foydalaniladi.

Kapital investitsiyalarni buxgalteriyada hisobga olishning dolzarb vazifalari quyidagilardan iborat:

— qilingan barcha kapital xarajatlarni obyektlarning turlari bo'yicha to'liq va o'z vaqtida aks ettirishni ta'minlash;

— kapital investitsiyalar rejasi ishlab chiqarish quvvatlari va asosiy vositalar obyektlarini ishga tushirish rejalarining bajarilishi ustidan nazoratni ta'minlash;

— sotib olingan asosiy vosita obyektlarining balans qiymatini to'g'ri belgilash va uning o'z vaqtida kimga olinishini ta'minlash.

3.1-jadval

O'zbekiston Respublikasining 2011-yildagi Investitsion dasturida ko'zda tutilgan kapital qo'yilmalarning asosiy parametrlari

№	Moliyalashtirish manbalarining nomlanishi	Ajratiladigan mablag'lar, mln. so'm
1	2	3
	Jami kapital qo'yilmalar, shundan:	20 721 845
1.	Markazlashgan investitsiyalar:	4 969 491
1.1.	Budjet mablag'lari	950 000
1.2.	Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi	105 000
	Budjetdan tashqari fondlardan, jumladan:	911 834
	— Respublika yo'l jamg'armasi	609 800
1.3.	— Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi	139 930
	— Ta'lim muassasalarini rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi	162 104
1.4.	Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi (so'm ekvivalentida)	1 353 527
	Davlat kafolati ostidagi xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'm ekvivalentida), shundan:	1 376 130
1.5.	Qishloq joylarida uy-joylarni qurish (so'm ekvivalentida)	171 750

tegishli vazirlik va idoralar bilan birgalikda 2011–2015-yillarda amalga oshirilishi ko'zda tutilgan 27 ta istiqbolli loyiha bo'yicha 990 mln. AQSH dollarlik moliyalash manbayi belgilandi. XXR hukumati, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki va Fransiya hukumati ushbu loyihalarni moliyalash uchun potensial xorijiy investorlar hisoblanadi.

3.2-jadval

**Markazlashgan va markazlashmagan mablag'lar hisobidan
amalga oshirilgan tadbirlar (2011-yil)**

No	Moliyalashtirish manbalari	Amalga oshirilgan yirik tadbirlar	O'zlashtirilgan mablag'lar, mlrd. so'm
1	2	3	4
1.	Budjet mablag'lari	– suv xo'jaligi tizimi (irrigatsiyava melioratsiya tadbirlari, yangi suv xo'jaligi inshootlari qurilishi uchun va b.) rivojlantirildi; – sog'liqni saqlash tizimi islohotlari uchun; – ta'lim tizimini rivojlantirish uchun; – qishloq aholisini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash maqsadida; – shahar tipidagi posyolkalar, qishloq qurilishi uchun bosh reja va arxitektura loyihalari uchun	272,3 282 31,4 41,5 2,5
2.	Respublika yo'l jamg'armasi	– zamonaviy yo'llarni qurish, mavjudlarini qayta ta'mirlash uchun	348,8
3.	Sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi	– suv xo'jaligi inshootlarini qurish, irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari uchun	80,7
4.	Ta'lim muassasalarini rekonstruksiya qilish, kapital ta'mirlash va jihozlash jamg'armasi	– ta'lim tizimini rivojlantirish, yangi turdagi ta'lim muassasalarini qurib bitkazish, mavjudlarini qayta rekonstruksiya qilish, shuningdek, ta'lim dargohlarining o'quv-laboratoriya xonalarini jihozlash uchun	162,1

Quvvatlarni oshirish deganda, ishlab chiqarish jarayonida ishdan chiqqan asosiy vositalarni yangilab turish hamda tiklashga oid ishlar tushuniladi.

Kapital investitsiyalarning texnologik tuzilmasi qurilish va montaj ishlari bilan bog'liq hamda asosiy vositalar obyektlarini sotib olishga, shuningdek, boshqa kapital ishlar va xizmatlar uchun qilingan xarajatlar tarkibi va nisbatini anglatadi.

Qurilish ishlariga asosiy vositalar obyektlarini barpo etish, qurilgan binolar va inshootlarni yoki ularning ayrim qismlarini kengaytirish hamda tiklash va boshqa ishlar kiradi.

Montaj ishlari deganda, texnologiya, energetika, ko'tarish-transport va boshqa jihozlarni yig'ish hamda o'rnatish, ya'ni ularni yig'ib, poydevorga o'rnatgandan keyingina ishlatilishi mumkin bo'lgan ishlar tushuniladi.

Jihozlar, asbob-uskuna va inventar xarajatlariga barcha turdagi jihozlar, texnologik jihatdan ishlab chiqarish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan transport vositalari, laboratoriya uchun jihozlar, ustaxonalar, tajriba uskunolari va shu kabilarning qiymati, ishlab chiqarish asbob-uskunolari va inventarning qiymati kiradi.

Jihozlar, o'z navbatida, montaj talab qiladigan va montaj talab qilmaydigan hamda smeta qiymatiga kiradigan va smeta qiymatiga kirmaydigan jihozlarga bo'linadi.

Boshqa kapital xarajatlar tarkibi kapital mablag'lar hisobidan o'tkaziluvchi loyiha-qidiruv, shuningdek, qurilayotgan korxonalar ma'muriyatini ta'minlashga, ishchilarni uyushgan holda ishga olishga hamda smetada ko'zda tutilgan boshqa xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Kapital investitsiyalar vazifasiga ko'ra ishlab chiqarish maqsadlaridagi obyektlar qurilishiga (sanoat, qishloq xo'jaligi, transport, aloqa va shu kabi sohalarga mo'ljallangan) va noishlab chiqarish maqsadlaridagi obyektlar qurilishiga (turarjoy, kommunal xo'jalik, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, xalq ta'limi va shu kabi sohalarga bo'lingan) ajratiladi. Bular ayrim obyektlar o'rtasida smeta qiymatiga mutanosib ravishda taqsimlanadi.

Ushbu xarajatlarning tegishli ulushi faqatgina qurib bitkazilgan obyektlar qiymatiga qo'shiladi.

Yil yakuni bo'yicha zarar aniqlanganida zararning umumiy summasi boshqa kapital ishlar va xarajatlar tarkibidagi obyekt-larning inventar qiymatiga qo'shiladi.

Ish xo'jalik usulida olib borilganida qurilish ishlarini amalga oshirishni hisobga olish korxonalar moliyaviy-xo'jalik faoliyati xarajatlarining amaldagi barcha qoidalariga asoslanadi. Xo'jalik usulida qurilish-montaj ishlari korxonaning o'z kuch va vositalari qurilish uchastkasi bilan bajariladi. Xo'jalik usuli bilan qurilish ishlari olib borilganida kapital mablag'lar bo'yicha quyidagicha provodkalar beriladi:

- mol yetkazib beruvchilardan olingan qurilish materiallari qiymatiga:
 - Dt 1050-«Qurilish materiallari»;
 - Kt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'la-nadigan schyotlar»;
 - sotib olingan jihozlar qiymatiga:
 - Dt 0710-«O'zimizda ishlab chiqarilgan o'ratnadigan asbob-uskunalar»;
 - Kt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'la-nadigan schyotlar»;
 - sotib olingan qurilish materiallari va jihozlarning qiymatini to'lashga:
 - Dt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'la-nadigan schyotlar»;
 - Kt 5110-«Hisob-kitob schyoti»;
 - qurilish uchun sarflangan materiallar qiymatiga:
 - Dt 0810-«Tugallanmagan qurilish»;
 - Kt 1050-«Qurilish materiallari»;
 - montajga berilgan jihozlar qiymatiga:
 - Dt 0810-«Tugallanmagan qurilish»;

62

uchun pudrat shartnomalari» nomli 17-son BHMaga asoslanish lozim. Ushbu andozaning 4-bandiga muvofiq, qurilish pudrat shartnomasi buyurtmachining topshirig'iga asosan pudratchi qurilish ishlarini bajarish majburiyatini tavakkal qilib zimmasiga oladigan, buyurtmachi bajarilgan ishni qabul qilib oladigan va haqini to'laydigan shartnoma. Qurilish pudrat shartnomasida shartnomada ishtirok etuvchi barcha tomonlarning huquq va majburiyatlari ko'rsatiladi.

Qurilish ishlari pudrat usulida bajarilganida qurilishga ketadigan xarajatlarni pudratchi hisobga olib boradi. Buyurtmachi qurilish sifatini nazorat qiladi hamda qurib o'tkazilgan obyektlarni 2-shakl-«Qurilishi tugagan obyektidagi bajarilgan ishlarni qabul qilish dalolatnomasi» bo'yicha foydalanishga qabul qilib oladi. Dalolatnomaga «Ajratilgan qurilish ishlari qiymati haqidagi ma'lumotnoma» ilova qilinadi.

Bajarilgan va belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan qurilish ishlari va jihozlarni montaj qilish bo'yicha ishlarni pudratchi tashkilotlar hisobvaraqlariga ko'ra to'lov uchun bank tomonidan qabul qilingan smeta qiymati yoki shartnoma narxi bo'yicha buyurtmachi quyidagi buxgalterlik yozuvlarida aks ettiradi:

Dt 0810-«Tugailanmagan qurilish»;

Kt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar»;

– pudratchilarga to'lanadigan summaga:

Dt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar»;

Kt 5110-«Hisob-kitob schyoti»;

– bankning uzoq muddatli kreditlari hisobiga pudratchiga o'tkaziladigan summaga:

Dt 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar»;

Kt 7810-«Uzoq muddatli kreditlar».

Kapital qurilish ishlari olib borilayotgan obyektlarda o'rnatiladigan asbob-uskunalar qay yo'sinda olib borilishidan qat'i nazar, 0710-«O'zimizda ishlab chiqarilgan o'rnatiladigan asbob-uskunalar» hisobvarag'i va 0720-«Xorijdan olingan o'rnatiladigan

0170-«Ishchi hayvonlar va mahsuldor hayvonlar» hisobvaraqlarining debetiga hisobdan chiqariladi. 0850-«Yerni obodonlashtirishga kapital investitsiyalar» hisobvarag'ida yer maydonini takomillashtirish bo'yicha korxonaning kapital xarajatlari, shu jumladan, kirish yo'llari, avtomobillar va boshqa transport vositalarini qo'yish joylari, manzaralar va to'siqlar boshqa turlarining qiymati aks ettiriladi.

0860-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarga kapital investitsiyalar» hisobvarag'ida ijaraga olingan mulkni obodonlashtirishga, shuningdek, uni ta'mirlash va modernizatsiyalashga kapital mablag'lar hisobga olib boriladi.

Kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi hisobvaraqlarning debeti bo'yicha asosiy vositalar obyektlarining dastlabki qiymatiga o'rnatilgan tartibda kiritiladigan, quruvchilarning ushbu obyekt uchun haqiqatda sarflangan barcha xarajatlari, shuningdek, korxonaning asosiy vositalarni, nomoddiy aktivlarni xarid qilish, asosiy podani tashkil qilish va boshqa kapital investitsiyalar bilan bog'liq xarajatlar aks ettiriladi.

Asosiy vositalarni sotib olish va qurilish bilan bog'liq, lekin o'rnatilgan tartibda asosiy vositalarning dastlabki qiymatiga kiritilmaydigan xarajatlar kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi hisobvaraqlardan sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, xalq ta'limi va shu kabi sohalarga mo'ljallangan obyektlarga ajratiladi.

Kapital investitsiyalar ishlarni bajarish usuliga ko'ra pudrat va xo'jalik usulida bajariladigan kapital investitsiyalarga bo'linadi.

Pudrat usulida qurilish-montaj ishlarini ixtisoslashtirilgan pudrat qurilish-montaj tashkilotlari olib boradi, bunda ikki tomon — bosh pudratchi va buyurtmachi aloqaga kirishib, ularning o'zaro munosabatlari pudrat shartnomasi bilan belgilanadi.

Xo'jalik usulida qurilish-montaj ishlari korxonaning o'z kuch va vositalari (qurilish uchastkasi) bo'yicha bajariladi.

Kapital investitsiyalar mablag' bilan ta'minlash investitsiyalari (korxona foydasi, zaxiralar va boshqalar) hisobidan, chetdan jalb qilingan qarz mablag'lari (bank krediti, turli xil yuridik va jismoniy shaxslarning qarz mablag'lari) hisobidan hamda chetdan

jalb qilingan qaytarilmaydigan mablag'lar (davlat hamda xalqaro xorijiy tashkilotlarning grantlari va boshqa qaytarilmaydigan mablag'lar) hisobidan qoplanishi mumkin.

3.3. Kapital investitsiyalarni baholash va buxgalteriyada hisobga olish

Kapital investitsiyalar va u bilan bog'liq barcha xarajatlarni buyurtmachi, ya'ni o'zi uchun qurayotgan va shu qurilishni mablag' bilan ta'minlayotgan korxona hisobga olib boradi. Yangi korxona qurilayotganida qurilayotgan korxonaning ma'muriyati ana shunday tashkilot bo'ladi, amalda ishlab turganda esa — kapital qurilish bo'limi orqali ish tutayotgan korxonaning o'zi ana shunday tashkilot bo'ladi.

Kapital investitsiyalarning hisobi amaldagi xarajatlar va smeta qiymati bo'yicha ularning turlari asosida umuman qurilish bo'yicha ham, ayrim obyektlar bo'yicha ham, qurilish boshlangan yildan e'tiboran o'sib boruvchi yakunlar bilan obyektlar ishga tushirilguniga qadar yoki tegishli ishlarning to'la-to'kis bajarilib, xarajatlarning hisobdan chiqarilgunigacha yuritiladi.

Kapital investitsiyalar bo'yicha xarajatlarning analitik hisobi 18-«Kapital mablag' xarajatlari» qaydnomasida yuritiladi. Mazkur qaydnoma yil choragi, yarim yil yoki yil uchun ochiladi. Qaydnomaga barcha hisobvaraqlarni qo'shish, ishlab chiqarishga tegishli va ishlab chiqarishga tegishli bo'lmagan obyektlar bo'yicha xarajatlarni alohida ajratib ko'rsatish, bular ichida esa yangi qurilishni, kengaytirishni, tiklash va texnik jihatdan qayta jihozlashni alohida ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

18-qaydnoma birlamchi hujjatlar (to'lov topshiriqnomalari va to'lov talabnomalari, materiallar berish uchun yukxatlar), xarajatlarni taqsimlash qaydnomalari, ishlanma jadvallar kabi hujjatlar asosida to'ldiriladi.

Kapital investitsiyalarning sintetik hisobi 1b-jurnal-orderda yuritiladi.

Korxonaning asosiy vositalariga va nomoddiy aktivlariga investitsiyalar haqida, shuningdek, mahsuldor va ishchi hayvon-

larning (qiymatidan qat'i nazar, korxonaning aylanma mablag'lariga kiruvchi parrandalardan, quyonlardan, asalarilardan, yo'l va qo'riqllovchi itlar, tajriba ostidagi itlardan tashqari) asosiy podasini tashkil qilish bo'yicha xarajatlar haqidagi axborotlar quyidagi hisobraqlarda umumlashtiriladi: 0810-«Tugallanmagan qurilish»; 0820-«Asosiy vositalarni sotib olish»; 0830-«Nomoddiy aktivlarni sotib olish»; 0840-«Asosiy podani shakllantirish»; 0850-«Yerni obodonlashtirishga kapital investitsiyalar»; 0860-«Uzoq muddatli ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarga kapital investitsiyalar»; 0890-«Boshqa kapital investitsiyalar».

Ushbu hisobvaraqlar aktiv hisoblanadi. Hisobvaraqlarning debetida asosiy vosita obyektlarini qurishga ketgan haqiqiy xarajatlardan aks ettiriladi.

Kapital investitsiyalar haqida qaror qabul qilish — loyihalarni investitsiya qilishga taalluqli bo'lgan uzoq muddatli qarorlar qabul qilishdir. Ushbu qarorlarni qabul qilish kapital qo'yilmalar smetasini tuzish va ular xarajatlarini qoplashni baholash jarayoni bilan bog'liq. Ushbu jarayon quyidagi yo'nalishlarda qo'llaniladi:

- 1) kompaniya qaysi investitsiya loyihasini tanlashi bilan bog'liq;
- 2) ushbu loyiha amalga oshishi uchun kompaniya sarflaydigan umumiy kapital qo'yilmalar summasi;

- 3) loyihalar portfelini qanday moliyalashtirish bilan bog'liq.

Kapital investitsiyalarni baholash jarayoni:

1. Korxona strategiyasiga mos keluvchi investitsiya yo'nalishlarini izlab topish.

2. Keyingi ishlanmalar uchun eskiz loyihalarini tayyorlash.

3. Dastlabki baholash va tatbiq etiladigan variantlar asosida izchil loyihalar ishlab chiqish.

4. Variantlarni baholash.

5. Variantlarni qabul qilish yoki inkor etish to'g'risida qaror qabul qilish.

Xarajatlarni qoplash usuli kapital qo'yilmalardan pul mablag'lari kelib tushish vaqtini belgilab beradi. Agar kapital qo'yilmalardan kelib tushuvchi sof pul tushumi har yili o'zgarmas bo'lsa, unda xarajatlarni qoplash davri dastlabki investitsiya

qiymatini (summasini) yillik sof pul tushumiga bo'lish bilan aniqlanadi:

$$\text{Xarajatlarni qoplash usuli} = \frac{\text{Dastlabki investitsiya}}{\text{Har yilgi sof pul tushumi}}$$

Misol:

Loyiha bo'yicha dastlabki investitsiya miqdori — 100 000 sh.b.
Har yilgi sof pul tushumi — 20 000 sh.b. Bunda xarajatlarni qoplash davri quyidagiga teng:

$$5 \text{ yil} = 100\,000 / 20\,000$$

Agar har yilgi sof pul tushumi bir xilda bo'lmasa, unda har yilgi sof pul tushumlarini dastlabki qiymatiga yetarli bo'lguncha (oshguncha) hisoblab boriladi.

Misol:

Dastlabki investitsiya	Sof pul tushumi				
	1-yil	2-yil	3-yil	4-yil	5-yil
100 000 sh.b	40 000 sh.b	40 000 sh.b	30 000 sh.b	35 000 sh.b	45 000 sh.b

Bunda dastlabki investitsiya qiymati qanchada qoplanishini aniqlash kerak bo'lganligi uchun bizning misolimizda 1-yilda 40 000, 2-yilda ham 40 000 pul kelib tushgan. dastlabki investitsiyani qoplash uchun bizga 3-yilda 20 000 yetarli bo'lar edi, lekin bizning misolimizda 3-yilda 30 000 pul kelib tushgan. Xarajatlarni qoplash davrini aniq hisoblash uchun quyidagicha hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} \text{Xarajatlarni} \\ \text{qoplash} &= 2 \text{ yil} + 20\,000 / 30\,000 = 2.666 \\ \text{davri} &\quad (40\,000 + 40\,000 = 80\,000) \end{aligned}$$

Demak, bizning misolimizda xarajatlarni qoplash davri 2,666 yilga teng ekan.

Agarda alternativ loyihalar mavjud bo'lsa, unda xarajatlarni qoplash davri eng kam bo'lgan loyiha tanlanadi.

Misol:

Loyiha	Dastlabki investitsiya		Sof pul tushumi		
	1-yil	2-yil	3-yil	4-yil	
A	100 000	60 000 sh.b	40 000 sh.b		
B	100 000	40 000 sh.b	40 000 sh.b	20 000 sh.b	50 000 sh.b

Xarajatlarni qoplash qiymati: loyiha A = 2 yil, loyiha B = 3 yil.

Xarajatlarni qoplash usuliga muvofiq A loyihasi qabul qilinadi, vaholanki B loyihasida sof tushumlar qiymati ancha katta bo'lsa ham. Xarid qiymati usulining kamchiligidan biri bu pulning vaqt bo'yicha qiymatini inkor etishidir. Ushbu usulning kamchiliklaridan yana biri xarajatlarni qoplash davridan keyingi pul tushumlari inkor etiladi.

Xarajatlarning hisob koeffitsienti hisob daromadiga asoslangan bo'lib, loyiha bo'yicha o'rtacha yillik daromadni dastlabki investitsiyalar miqdoriga bo'lish bilan topiladi:

$$\text{Hisob koeffitsienti} = \frac{\text{O'rtacha yillik daromad}}{\text{Dastlabki investitsiya}}$$

Misol:

Loyiha bo'yicha investitsiya — 10 000 sh.b. Loyihani tatbiq qilishning 5 yillik muddatidagi umumiy daromadi 75 000 sh.b ni tashkil etdi.

Bu esa o'rtacha yillik daromad 15 000 sh.b ekanini bildiradi (75 000/5 yil=15 000).

$$\text{Xarajatlarni qoplashning hisob koeffitsienti: } \frac{15\,000 \text{ sh.b}}{100\,000 \text{ sh.b}} = 15\%$$

Ushbu usulning kamchiliklaridan biri pulning vaqt bo'yicha qiymatini inkor qilishidir.

3.4. Qurilishi tugallangan obyektlarni hamda tugallanmagan qurilishni hisobga olish

Barcha qurilish-montaj ishlari tugallanib, qabul qilish dalolatnomalari bilan rasmiylashtirilib, tasdiqlangan holdagina, qurilish tugallangan hisoblanadi.

Bajarilgan ishlar qabul qilib olinganidan so'ng, qurib bitkazilgan obyektlar foydalanishga topshiriladi. Mazkur qabulni maxsus qabul komissiyasi o'zining qurilishi tugallangan kapital

mablag' obyektlarini qabul qilish dalolatnomasi orqali amalga oshiradi.

Dalolatnoma buxgalteriyaga beriladi hamda obyektning inventar qiymatini belgilashda, uni asosiy vositalar tarkibiga kiritishda hamda tegishli moliyalashtirish manbalaridan olingan mablag'larni hisobdan chiqarishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Qurilishi tugallangan obyektни asosiy vositalar tarkibiga kiritishda uning inventar qiymati aniqlanadi. Inventar qiymat – barpo etiladigan qurilish, tiklash yoki sotib olingan obyektlarga tegishli jami xarajatlardir.

Binolar va inshootlarnig inventar qiymati qurilish ishlari xarajatlari va ularga tegishli bo'lgan boshqa kapital ishlar va xarajatlardan tarkib topadi.

Boshqa kapital ishlar va xarajatlar to'g'ridan to'g'ri obyektlarning inventar qiymatiga qo'shiladi.

Obyektlarni asosiy vositalar tarkibiga kiritishda quyidagicha provodka beriladi:

Dt 0120-«Imorat, inshoot va uzatuvchi moslamalar»;

Kt 0810-«Tugallanmagan qurilish».

Amalga oshirilmagan va to'xtatib qo'yilgan kapital qurilish xarajatlari belgilangan tartibda hisobdan chiqarishga ijozat olinishiga qarab, asosiy vositalarning qiymatini oshirmaydigan xarajatlar sifatida hisob va hisobotlarda aks ettirilib, quruvchi (buyurtmachi) balansidan chiqariladi:

Dt 9400-«Davr xarajatlari schyotlari»;

Kt 0810-«Tugallanmagan qurilish».

Hisobot davri yakunida korxonada tugallanmagan qurilish alohida hisobga olinadi. Tugallanmagan qurilish obyektlariga quyidagilar kiradi:

- qurilishi davom etayotgan obyektlar;

- qurilishi to'xtatib qo'yilgan, vaqtincha to'xtatilgan yoki uzil-kesil to'xtatilgan obyektlar;

- garchi ishga tushirilgan bo'lsa-da, ammo hozircha qabul qilish dalolatnomalari tasdiqlanmagan obyektlar.

Buxgalteriya hisobida tugallanmagan qurilish 0810-«Tugallanmagan qurilish» hisobvarag'ining saldosiда aks ettiriladi.

3.5. Kapital investitsiyalar auditi

Asosiy vositalarni ta'mirlashga doir muomalalarni tekshirish chog'ida auditor hujjatlar rasmiylashtirilishining to'g'rililigiga alohida e'tibor qaratishi lozim. Bunda dastavval, mazkur masala bo'yicha korxonada qanday hisob siyosati qabul qilinganligini aniqlashi zarur. Bu narsa tekshiruvni davom ettirish ketma-ketligini belgilaydi. Korxonalarda asosiy vositalarni ta'mirlashga doir xarajatlar quyidagicha hisobdan o'chirilishi mumkin:

— xarajat me'yoriga qarab bevosita mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxiga;

— asosiy vositalarni ta'mirlash uchun yaratilgan fond hisobidan;

— xarajatlarni oldin 3190-«Boshqa oldindan to'langan xarajatlarni» schyotiga olib borib, keyinchalik bir me'yorda tannarxga qo'shib borish.

Agar hisob siyosatiga muvofiq korxonada asosiy vositalarni ta'mirlash uchun rezerv tashkil etiladigan bo'lsa, unda auditor rezerv uchun ajratmalar summasining iqtisodiy asoslanganligini, asosiy vositalarning turlari bo'yicha (binolar, inshootlar, qurilmalar va hokazo) ajratmalar miqdori ko'zda tutilganligi yoki ajratmalarining yagona normasi belgilanadi, har oyda rezerv hisoblash tamoyliga rioya qilinishini aniqlaydi.

Ta'mirlash uchun qilingan haqiqiy xarajatlar yaratilgan rezerv hisobiga hisobdan o'chiriladi. Shuning uchun auditor yil oxirida (ta'mirlash ishlari tugallangan hollarda) oshiqcha hisoblangan rezerv to'g'rilanganligi (storno qilinganligi)ga ishonch hosil qilishi lozim.

Asosiy vositalarni ta'mirlashga doir muomalalarning buxgalteriya hisobi schyotlarida aks ettirilishini tekshirish chog'ida auditor, ishlab chiqarishga doir asosiy vositalarni ta'mirlash xarajatlari tannarxga olib borilganligi, noishlab chiqarishga doir asosiy vositalarni esa o'z manbalari hisobiga hisobdan o'chirilganligiga ishonch hosil qilishi lozim. Shuningdek, auditor ta'mirlash ishlari qaysi usul (pudrat yoki xo'jalik usuli) bilan amalga oshirilganligini ham tekshiradi.

Agar hisobot davrida lizingga olingan asosiy vositalar ta'mirlangan bo'lsa, ta'mirlash turini (joriy yoki kapital) lizing shartnomasiga kapital ta'mirlash ko'zda tutilganligi va xarajatlar kimning hisobidan qoplanishini tekshirishi zarur.

Korxonalar hisobot davrida asosiy vositalar obyektlarini zamonaviylashtirish va qayta jihozlash uchun ham xarajatlar qilishi mumkin. Auditor bu holda qilingan xarajatlar 0890-«Boshqa kapital sarflar» schyotda hisobga olinganligini, ta'mirlash ishlari yakunlanganidan so'ng asosiy vositalar dastlabki qiymati oshganligini, korxona qo'shilgan kapitalining ko'payishi hisobda ko'rsatilganligini tekshiradi.

Korxona asosiy vositalarni ta'mirlash bilan bog'liq barcha xarajatlarni ishlab chiqarilgan mahsulot (bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmat)lar tannarxiga kiritadi, bu pirovardida moliyaviy natijaning shakllanishiga, shuningdek, korxonaning foydadan budgetga to'lovlar bo'yicha budget bilan o'zaro munosabatlariga ham ta'sir etadi.

Auditor, eng avvalo, bu masala bo'yicha ham korxonalar qanday hisob siyosati qabul qilinganligini aniqlashi lozim. Ayrim korxonalar kelgusi yil uchun hisob siyosatini qabul qilishda ta'mirlash xarajatlarini har oyda haqiqiy xarajatlar hajmida hisobdan o'chiradigan tartibni qo'llaydilar. Boshqa korxonalar ta'mirlash fondi yaratadilar (ta'mirlashning barcha turlari uchun rezervga mablag' ajratadilar), haqiqatda bajarilgan ta'mirlash ishlari uchun qilingan xarajatlarni esa tashkil etilgan fond hisobiga hisobdan o'chiradilar.

Birinchi holatda ta'mirlashga doir barcha xarajatlar ta'mirlash qaysi hisobot davrida amalga oshirilgan bo'lsa, bevosita shu davrdagi ishlab chiqarish xarajatlariga qo'yilishi lozim; ikkinchi holatda korxona balansida turgan asosiy vositalarning dastlabki qiymatiga nisbatan foiz hisobida ta'mirlash fondiga ajratmalar normativi hisoblab chiqariladi.

Odatda, hisob yuritish siyosatining birinchi variantini kichik va o'rta biznes korxonalari, ikkinchisini esa asosiy vositalari mulklar (aktivlar)ning salmoqli qismini tashkil etadigan yirik korxonalar qo'llaydilar.

Auditor ta'mirlash xarajatlarini ishlab chiqarish xarajatlariga qo'shishning to'g'riligini korxonada qabul qilingan hisob yuritish siyosatidan kelib chiqib, uning o'zgarish hollarida esa sababini va ushbu vaziyatning moliyaviy natijaga ta'sirini tekshirishi lozim.

Asosiy vositalarga eskirish hisoblash va ta'mirlash bo'yicha korxonada qanday hisob yuritish siyosati qabul qilinganligini aniqlash uchun 8910-«Kelgusidagi xarajatlar va to'lovlar uchun rezervlar» schyotining ma'lumotlari bilan tanishish zarur. Agar 8910-schyotda alohida «Ta'mirlash fondi» degan analitik schyot ajratilgan bo'lsa, ushbu fondga qilingan ajratmalarning hajmi qanchalik asoslanganligi (iqtisodiy hisob-kitoblar bilan tasdiqlanganligi)ga ishonch hosil qilish zarur. Ajratmalar hajmi asosiy vositalar turlari bo'yicha tabaqalangan yoki ajratmalarning yagona normasi o'rnatilgan bo'lishi mumkin. Agar yagona normativni qo'llash, auditor nuqtayi nazaridan, tannarxning asosiy ko'tarilishi va soliqqa tortiladigan bazaning pasayishiga olib kelsa, u bunday holatni auditor hisobotida ko'rsatib o'tishi lozim.

Masalan, ta'mirlash fondiga ajratmalarning yagona normasida, bino va inshootlarning qiymati umumiy balansda salmoqli o'rin tutsa, auditor keyingi yillarda qanday ajratmalar normalari qo'llanilganini ko'rib chiqishi lozim. Asosiy vositalar(binolar, inshootlar, transport vositalari, mashinalar va qurilmalar)ning xizmat qilish muddatlari xilma-xil, shuning uchun amortizatsiya ajratmalarining yagona normalarini qo'llash unchalik to'g'ri emas. Boshqa tomondan, mashina va qurilmalarni har xil ish smetalarida, alohida texnologik muhit va shunga o'xshash yuqori darajada eskirishga olib keladigan sharoitlarda ishlatish ham ta'mirlash fondiga qilinadigan ajratmalarni tezlashtirishni taqozo etadi.

Pudrat shartnomasi bo'yicha hisoblangan summalar, ijtimoiy sug'urta fondi(ISF)ga ajratmalar va transport solig'idan tashqari mehnat haqi sarflari (budjetdan tashqari fondlarga ajratmalar bilan birgalikda) kabi xarajatlarga qo'shiladi. Auditor ta'mirlash fondiga ajratmalar normativlarining texnik-iqtisodiy asosi (hisob-kitobi)ning mavjudligi va har oylik ajratmalar qilishda ularga rioya qilinganligiga ishonch hosil qilishi lozim.

Pudrat usulida bajarilgan ta'mirlash ishlari auditining xususiyatlari. Bu holda ta'mirlash ishlari tuzilgan shartnomalar asosida pudratchi tashkilotlar tomonidan bajariladi.

Bunda 6010-«Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar» schyotida aks ettirilgan, korxonaning ta'mirlash tashkilotlari bilan hisob-kitoblari tekshirish obyektlari bo'lib hisoblanadi.

Shuningdek, ta'mirlash ishlari tadbirkor jismoniy shaxslar yoki tadbirkor bo'lmaganlar bilan tuzilgan pudrat shartnomalariga asosan ham bajarilishi mumkin. Sarflarni ishlab chiqarish xarajatlariga qo'shish faqat ta'mirlash ishlarini bajarish smetasi shartnoma bilan ko'zda tutilgan holatdagina mumkin. Agar bunday bo'lmaganda, jismoniy shaxslar bilan tuzilgan pudrat shartnomalari bo'yicha bajarilgan ishlar uchun qilingan xarajatlar korxonaning sof foydasi hisobiga hisobdan o'chirilishi lozim. Jismoniy shaxslardan budjetga daromad solig'i ushlanishi va o'tkazib berilishi lozim.

Xo'jlik usulida bajarilgan ta'mirlash ishlari auditining xususiyatlari. Avval ta'kidlab o'tilganidek, ta'mirlash fondi tashkil etmaydigan ko'pchilik korxonalar barcha qilgan xarajatlarini ularning qilinish me'yoriga qarab mahsulot ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) xarajatlariga qo'shadilar. Katta va o'rta korxonalarda maxsus ta'mirlash xizmatlari (sexlar, uchastkalar) bo'lishi mumkin.

Bunday bo'linmalarning xarajatlari amalda ta'mirlash turlari: joriy, o'rta, kapital ta'mirlash bo'yicha 2310-«Yordamchi ishlab chiqarishlar» schyotining «Ta'mirlash ustaxonasi» analitik schyotida oldindan yig'ilib ta'mirlash ishlari tugallanganidan keyin korxonada qabul qilingan hisob yuritish siyosatiga ko'ra 2310-schyot kreditidan ishlab chiqarish schyotlari (2010, 2510)ning debetiga yoki ta'mirlash fondi (8910-schyot «Ta'mirlash fondi» analitik schyoti) hisobiga hisobdan o'chiriladi. Kapital va o'rta ta'mirlash uchun smetalar tuzilgan bo'lishi lozim. Bularning hammasi auditor tomonidan tekshiriladi.

U xo'jalik muomalalarini hujjatlashtirish tartibi bilan tanishib chiqishi kerak. Dastlabki hujjatlar (materiallarni olish uchun

talabnoma va boshqalar)da xarajatlarning yo'nalishi, ya'ni ta'mirlash ishlari ko'rsatilishi lozim.

Auditor korxona ma'muriyatiga nuqson (defekt)lar vedomostiga asosan tuziladigan, choraklarga bo'lingan, ta'mirlash ishlarini o'tqazishning 1 yillik rejasini tuzishni tavsiya qilishi mumkin.

Bu tadbirlar o'z navbatida korxonalarga ta'mirlash maqsadida mablag'lardan samarali foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirishga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, asosiy vositalarni malakali auditorlik tekshiruvidan o'tkazish, sifatli auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasi tuzish uchun ushbu hisob obyektini har tomonlama sinchiklab tekshirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, shuningdek, bu ishga kirishishdan oldin asosiy vositalar hisobiga doir barcha me'yoriy hujjatlar hamda boshqa zarur manbalardan iborat ma'lumotlar to'plamini shakllantirish orqali auditor malakali tekshiruv o'tkazib, korxonaga (mijozga) sifatli xizmat ko'rsatishi va qimmatli maslahatlar berishga erishishi mumkin.

Nazorat savollari

1. Kapital investitsiya nima?
2. Kapital investitsiyalar hisobining vazifalari nimalardan iborat?
3. Kapital mablag'lar hajniga qaysi xarajatlar kiradi?
4. Kapital investitsiyalarni buxgalteriyada hisobga olishda nechanchi BHMS dan foydalaniladi?
5. Kapital investitsiyalarni buxgalteriyada hisobga olishning dolzarb vazifalari nimalardan iborat?
6. Kapital investitsiyalarni turkumlash deganda nimani tushunasiz?
7. Kapital investitsiyalarning takror ishlab chiqarish tuzilmasi maqsadini tushuntirib bering.
8. Kapital investitsiyalar ishlarni bajarish usuliga ko'ra qaysi turlarga bo'linadi?
9. Kapital investitsiyalar bo'yicha xarajatlarning analitik hisobi nechanchi qaydnomada yuritiladi?
10. Kapital qurilishlar pudrat usulida bajarilganida sarflanadigan kapital mablag' xarajatlarini hisobga olib borishda nechanchi sonli BHMS ga asoslanish lozim?
11. Mol yetkazib beruvchilardan olingan montaj talab qiladigan jihozlarning qiymatiga qanday o'tkazma beriladi?

12. Quruvchi (buyurtmachi) qurilish ishlari qanday usulda olib borilayotganligidan qat'i nazar, foyda va zararni alohida-alohida buxgalteriya hisobida yuritishi shartmi? Nima uchun?
13. Inventar qiymat deganda nimani tushunasiz?
14. Foizlar bo'yicha xarajatlar qanday kapitallashtiriladi?
15. Foizlar bo'yicha xarajatlar nima maqsadda kapitallashtiriladi?
16. Investitsiyalarga doir pul oqimlarini diskontlashtirish haqida qanday tushunchaga egasiz?
17. Kapital investitsiyalar auditining maqsadi , vazifasi , xususiyatlari nimada?
18. Kapital investitsiyalar auditi qanday meyoriy hujjatlar yordamida tartibga solinadi?
19. Kapital investitsiyalar qanday maqsadda audit qilinadi?

4.1. Moliyaviy investitsiyalarning mohiyati va ularni hisobga olishning vazifalari

Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan korxona, tashkilot va muassasalarda mavjud mablag'lardan samarali foydalanish, korxona ixtiyoridagi aktivlarning samaradorligini maksimal darajada ko'tarish asosiy vazifa bo'lib hisoblanadi. Chunki mablag'lardan samarali foydalanish korxona aktivlari unumdorligini oshirishda va bu orqali maksimal darajada foyda olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

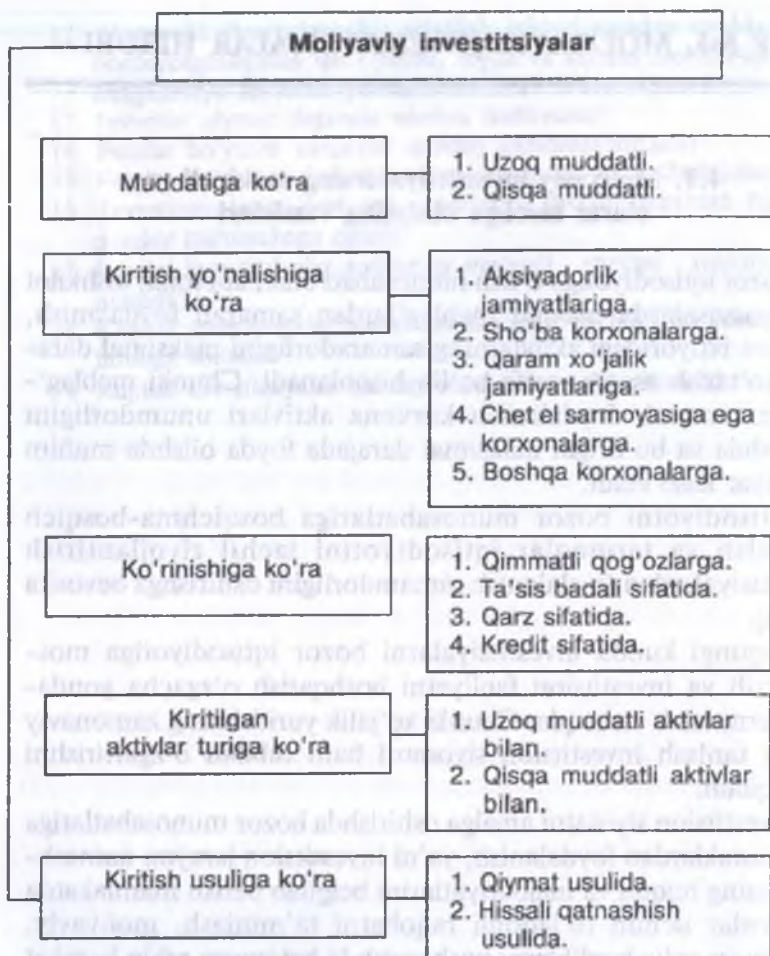
Iqtisodiyotni bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tkazish va tarmoqlar iqtisodiyotini izchil rivojlantirish investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishga bevosita bog'liq.

Bugungi kunda investitsiyalarni bozor iqtisodiyotiga moslashtirish va investitsion faoliyatni boshqarish o'zgacha yondashishlarni talab etmoqda. Chunki xo'jalik yuritishning zamonaviy yo'lini tanlash investitsion siyosatni ham tubdan o'zgartirishni talab qiladi.

Investitsion siyosatni amalga oshirishda bozor munosabatlariga mos dastaklardan foydalanish, ya'ni investitsion jarayon qatnashchilarining huquq va majburiyatlarini belgilab berish mamlakatda investorlar uchun to'laqonli raqobatni ta'minlash, moliyaviy, moddiy va aqliy boyliklarni boshqarishda batamom erkin harakat qilish va shunga tenglashtirilgan tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi.

Investitsiya inglizcha investment so'zidan olingan bo'lib, sarmoya qo'yish degan ma'noni anglatadi.

Moliyaviy investitsiyalar — daromad olish (xuddi foizlar, royalti, dividendlar va ijara haqi singari) va asosiy kapital qiymatini ko'paytirish maqsadida uning tasarrufida bo'lgan korxona aktivlaridir.

3-rasm. Moliyaviy investitsiyalarni tasniflash

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy investitsiyalar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Moliyaviy investitsiyalar yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyorida mavjud bo'lgan bo'sh pul mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

4.2. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni turkumlash va baholash

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni buxgalteriya hisobi-da hisobga olishni yengillashtirish uchun quyidagi guruhlariga ajratiladi:

- qimmatli qog'ozlar;
- sho'ba korxonalariga investitsiyalar;
- qaram birlashmalarga investitsiyalar;
- qo'shma korxonalarga investitsiyalar;
- boshqa uzoq muddatli investitsiyalar.

Qimmatli qog'ozlar uzoq muddatli investitsiyalarning asosiy qismini tashkil etadi. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida qimmatli qog'ozlar investitsiyalar yo'naltirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar va fond birjalari to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq, «qimmatli qog'ozlar – bu ularni chiqargan shaxs bilan ularning egasi o'rtasidagi mulkiy huquqlarni yoki qarz munosabatlarni tasdiqlovchi, dividend yoki foiz ko'rinishida daromad to'lashni hamda ushbu hujjatlardan kelib chiqadigan huquqlarni boshqa shaxsga berish imkoniyatini nazarda tutuvchi pul hujjatlaridir». Yuqorida qayd etilgan qonunga ko'ra, qimmatli qog'ozlarga:

- aksiyalar;
- obligatsiyalar;
- xazina majburiyatlari;
- depozit va xazina sertifikatlari;
- veksellar;
- hosilaviy qimmatli qog'ozlar kiradi.

Aksiya (gollandcha «actie» so'zidan olingan bo'lib, qimmatli qog'oz degan ma'noni anglatadi) – bu aksiyadorlik jamiyatining ustav fondiga muayyan hissa qo'shganlikdan guvohlik beruvchi, uning egasiga foydaning bir qismini olish va odatda, ushbu jamiyatni boshqarishda ishtirok etish huquqini beruvchi qimmatli qog'ozdir.

Aksiya amal qilish muddati cheklanmagan qimmatli qog'oz bo'lib, uni chiqargan aksiyadorlik jamiyati amal qilib turgan vaqt mobaynida muomalada bo'lishi mumkin.

Aksiyalar bo'yicha olingan daromad dividend (lotincha «dividendus» so'zidan olingan bo'lib, bo'lishga tegishli degan ma'noni anglatadi) deb nomlanadi. Dividend, odatda, aksiyadorlik jamiyatining foydasiga bog'liq bo'ladi. Agar kompaniya hisobot yili natijalariga ko'ra foydaga ega bo'lsa, katta dividend to'lash imkoniyati bo'ladi va aksincha.

Aksiyalar ikki turga bo'linadi:

- oddiy aksiyalar;
- imtiyozli aksiyalar.

Oddiy aksiya aksiyadorlar yig'ilishida ovoz berish huquqini beradi, olinadigan dividend miqdori aksiyadorlik jamiyatining olgan sof foydasiga bog'liq va boshqa hech narsa bilan kafolatlanmagan.

Imtiyozli aksiyalar aksiyadorlar umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqini va bu bilan korxonani boshqarishda ishtirok etish huquqini bermaydi.

Ularning imtiyozlilik shundaki, xo'jalik faoliyati natijalaridan qat'i nazar kafolatlangan daromadni olish imkoniyatini, ikkinchi tomondan, aksiyadorlik jamiyati tugatilgan vaqtda aksiyalar qiymatini birinchi navbatda olish huquqiga ega.

Obligatsiya (lotincha «obligatio» so'zidan olingan bo'lib, majburiyat ma'nosini anglatadi) — bu uning egasi qarz berganligidan guvohlik beruvchi, unga ushbu qimmatli qog'ozning nominal qiymatini unda ko'rsatilgan muddatda belgilangan (qat'iy) foiz to'langan holda qoplash majburiyatini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozdir.

Obligatsiya — bu bir shaxsning (investorning) boshqa bir shaxsga (emitentga) mablag'larni vaqtinchalik foydalanish uchun berganligi haqidagi guvohnomadir. Obligatsiyalardan olinadigan daromad foiz ko'rinishida bo'ladi.

Xazina majburiyatlari — bu ularning egalari tomonidan budgetga pul mablag'larini berganliklarini tasdiqlovchi hamda ushbu qimmatli qog'ozlarga egalik qilishning butun muddati davomida belgilangan daromadni olish huquqini beruvchi davlat

qimmatli qog'ozlaridir. Ular jismoniy shaxslar uchun chiqariladigan qimmatli qog'ozlardir.

Depozit sertifikatleri (inglizcha – *certificati of deposit*) – pul mablag'larini omonatga qo'yilganligi to'g'risida, omonatchiga belgilangan muddat tugagandan so'ng depozit summasi va unga tegishli foizlarni olish huquqini beruvchi kredit muassasasining guvohnomasidir. 1994-yildan boshlab depozit sertifikatleri yuridik shaxslar uchun 1 yilgacha muddatga, jismoniy shaxslar uchun 3 yilgacha muddatga chiqarila boshlandi.

Veksel (nemischa «*wechsel*» so'zidan) – veksel beruvchining yoki vekselda ko'rsatilgan boshqa to'lovchining vekselda ko'zda tutilgan muddat kelganda veksel egasiga ma'lum miqdordagi summani to'lash haqidagi so'zsiz majburiyatini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozdir. Amaldagi qonunchilikka ko'ra, veksellar korxona va tashkilotlar tomonidan aniq savdo bitimi asosida yozilishi mumkin.

Hosilaviy qimmatli qog'ozlar shartnomalar bo'lib, ular bo'yicha bir tomon qimmatli qog'ozlarning ma'lum bir miqdorini ma'lum muddatda kelishilgan narxda sotib olish yoxud sotish huquqi yoki majburiyatini oladi. Ularning quyidagi turlari mavjud:

- opson;
- varrant;
- fyuchers.

Opsion (lotincha «*optio*» so'zidan olingan bo'lib, tanlov degan ma'noni anglatadi) – bitimda ishtirok etayotgan tomonlarning biriga qimmatli qog'ozlarning ma'lum bir miqdorini muayyan vaqt mobaynida belgilangan narxda sotib olish yoki kontragentga sotish huquqini beruvchi shartnomadir. Kontragent esa mukofot evaziga ushbu huquqni amalga oshirish majburiyatini o'z zimmasiga oladi.

Varrant (nemischa «*warrant*» so'zidan) – bu uning egasi ma'lum muddat davomida yoki ma'lum bir kunda varrantlar emitenti tomonidan dastlabki chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni xarid qilish huquqini olganligini tasdiqlovchi hujjat.

Fyuchers (inglizcha «*future*» so'zidan olingan bo'lib, kelajak ma'nosini anglatadi) kelishilgan miqdordagi qimmatlik-

larni ma'lum vaqt mobaynida bitim tuzish vaqtida belgilangan narxda yetkazib berish to'g'risidagi shartnomalarni o'zida namoyon qiladi.

Respublikamiz amaliyotida uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni yo'naltirishning asosiy vositasi aksiyadorlik jamiyatlari-rining qimmatli qog'ozlarini xarid qilish hisoblanmoqda. Korxonaning sho'ba korxonalar, qo'shma korxonalar va qaram birlashmalarga investitsiyalari mavjudligi ularni buxgalteriya hisobida alohida turkumlarga ajratishni taqozo etadi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarning baholanishi «Moliyaviy investitsiyalar hisobi» nomli 12-son BHMaga asoslanadi.

Xarid qilinishi chog'ida moliyaviy investitsiyalar brokerlik xizmatlariga oid to'lovlar, bojlar, bank xizmatiga oid to'lov va boshqa xarajatlar kabi xarid qilishga oid xarajatlar bilan birgalikda xarid qilish qiymati bo'yicha baholanadi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarning aksiyalar yoki boshqa qimmatli qog'ozlar emissiyasi yo'li bilan qisman yoki to'liq xarid qilinishi chog'ida ularning nominal qiymati emas, balki qimmatli qog'ozlar bozoridagi sotish qiymati xarid qilish qiymati bo'lib hisoblanadi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarning almashtirish yoki boshqa aktivga qisman almashtirish yo'li bilan xarid qilishda xarid qiymati berilayotgan aktivning bozor qiymatiga asoslangan holda aniqlanadi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarning o'z ichiga foizlar ulushini hisoblangan dividendlarni ularni sotib olish vaqtigacha bo'lgan davr uchun bo'lgan qiymat bo'yicha sotib olinishi xaridor tomonidan sotuvchiga to'langan foizlar summasi chiqarib tashlangan holda xarid qilish qiymati bo'yicha hisobga olinadi. Agar uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar xarid qilish vaqtiga qadar hisoblangan foizlar bilan birga sotiladigan bo'lsa, u holda ularning foizlarini to'lash ko'pi bilan to'g'ri kelmaydigan kunlarda sotib olinishi chog'ida xaridor bilan sotuvchi o'zaro tegishli summani bo'lishib olishlari kerak. Xaridor sotuvchiga investitsiyalar qiymati bilan bir qatorda ularning so'nggi to'lovi amalga

oshirilgan vaqtdan boshlab o'tgan davr uchun to'lanishi lozim bo'lgan foizlarni to'laydi.

Foizlarni to'lashning navbatdagi muddati kelgan vaqtda xaridor ularni to'liq, jami davr uchun oladi.

Qarzga oid qimmatli qog'ozlarga investitsiyalarning xarid qilish qiymati bilan so'ndirish qiymati o'rtasidagi farq (diskont yoki xarid qilish chog'idagi mukofot). odatda, investor tomonidan qimmatli qog'ozni xarid qilish vaqtdan boshlab so'ndirish vaqtigacha hisobdan chiqariladi, ya'ni amortizatsiya qilinadi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni quyidagi baholarda hisobga olib boradi:

- xarid bahosida;
- qayta baholashni hisobga olgan qiymatda;
- qimmatli qog'ozlar portfeli asosida aniqlanadigan xarid va joriy qiymatlar yuzasidan eng kam baholashda.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni qayta baholashni amalga oshirish uchun qayta baholashlar davriyligi aniqlab olinishi zarur. Bunda qayta baholashning yakka tartibdagi usuli qo'llaniladi.

Qayta baholash natijasida uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar qiymatining oshib ketishi 8510-«Aktivlarni qayta baholash bo'yicha tuzatishlar» hisobvarag'ida, kamayishi esa qo'shimcha baholash chegarasida rezerv kapitalining kamaytirilishi yoki avvalgi qo'shimcha baholashdan oshgan summada — xarajat sifatida hisobga olinadi.

Agar uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarning qayta baholanishi natijasida dastlab kamayish, keyin esa ko'payish yuz bergan bo'lsa, u holda uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar qiymatining avvalgi kamayish summasi qayta tiklanishi lozim bo'ladi. Tiklanish lozim bo'lgan summa qabul qilingan hisob siyosatiga muvofiq, daromad yoki taqsimlanmagan foydaga kiritiladi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar o'z qiymatining bir qismini yo'qotgan hollarda (ya'ni, investitsiyalar bahosining pasayish jarayoni yuz berganida) ularning balans qiymati qayta ko'rib chiqilishi kerak.

4.3. Investitsiyalarni diskontlash

Investitsion faoliyatning faollashuvida investorlar muhim rol o'ynaydi. Investor o'z sarmoyasini biror-bir obyektga yo'naltirar ekan, avvalo, uning mablag'i kelajakda qanchani tashkil etishi, ya'ni yo'naltirgan sarmoyasining muayyan davrdan so'ng qancha miqdorga teng bo'lishi qiziqtiradi.

Buning uchun investor o'z mablag'ini diskontlashi lozim. Diskont baho ham investitsiyalarni hisobga olishda keng qo'llaniladi.

Moliyaviy hisob-kitoblarda hamma vaqt va har qanday sharoitda ham boshlang'ich, oshgan, chegirma va ustama summalari ma'lum bo'lmaydi. Bu muammo diskontlash usullarini qo'llash bilan hal etiladi.

Diskont — boshlang'ich summani hisoblash, aniqlash uchun oshgan qiymatdan ayiriladigan chegirma summasidir. Diskontlash (ustama yozish) ustamalarni yozish, aniqrog'i, foizlarni hisoblash demakdir.

Diskontlash formulasi yordami bilan sarflangan sarmoyaning qoplanish muddatlarini va uning sotuvning dastlabki narxi sifatida baholanuvchi hajmini aniqlash mumkin:

$$K_0 = K_n / (1 + R)^n,$$

bu yerda:

K_0 — dastlabki kapital miqdori;

K_n — davr oxiridagi kapital (investitsiya miqdori);

R — foiz stavkasi.

Misol. Donor korxonada 5 yil ichida 50 000 so'm pul yig'ilgan. Agar yillik foiz stavkasi 4 foiz bo'lsa, dastlabki qo'yilma qancha bo'lgan:

$$K_0 = 50\,000 / (1 + 0,04)^5 = 41096,35 \text{ so'm}$$

Bu yerda diskont summasi 8903,65 so'm (50 000—41096,35) ga teng.

Shuningdek, diskontlash korxonaga investor qancha miqdorda eng ko'p moliyaviy resurslar sarflashi va eng ko'p darajada qancha

daromad olishini aniqlashga imkon yaratadi. Ushbu holatda diskontlash formulasi quyidagicha:

$$K_n = K_0 / (1 + R)^n$$

Misol. Donor (investor) korxona akseptor (qarz oluvchi) korxonaga 5 yil muddatga 100 000 so'm pulni 4 foizlik stavka bilan qarzga berdi.

Diskontlash formulasi orqali 3 yildan so'ng yig'iladigan jami investitsiya hajmini topamiz:

$$K_n = 100\,000 \cdot (1 + 0,04)^3 = 112486,4 \text{ so'm}$$

Bu holatda diskont summasi 12486,4 so'm (112486,4 – 100 000) ga teng.

1. Investitsiyalarni baholashning diskontlangan usuli.

Diskontlangan pul oqimi usulidan ma'lum bir vaqt ichida kutilayotgan barcha pul tushumi va to'lovlarni o'lchash uchun foydalaniladi.

Pulning vaqt bo'yicha qiymati shundan iboratki, bugun olingan pul birligi kelgusida olinadigan pul birligidan yuqoriroq turishini anglatadi.

Ushbu holat quyidagicha izohlanadi, bugungi olingan pul qiymati foiz asosida yana investitsiyaga qo'yilishi mumkin. Kelgusidagi qiymat kattaligini aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$FV_n = V_0(1 + K)^n,$$

bu yerda:

FV_n – yildan keyingi investitsiya qiymati;

V_0 – dastlabki investitsiya qiymati;

K – qo'yilgan kapitaldan foyda olish normasi;

n – pullarning necha yilga qo'yilganligi.

Misol. 10 000 sh.b bankdan yillik 10% foyda hisobiga qo'yiladi va har yili 3 yil mobaynida qayta investitsiya qilinadi. Har yilgi qayta investitsiyalash (reinvestitsiya) qiymati (summasi) quyidagicha aniqlanadi:

Yil	Foizlar	Yil oxiridagi barcha investitsiyalarning qiymati
0		1000
1	1000 x 10%	1100 (100)
2	1100 x 10%	1210 (110)
3	1210 x 10%	1331* (121)

$$*F_v = 1000(1 + 0,10)^3$$

Quyidagi formuladan foydalangan holda keltirilgan qiymatning (1331) 3-yil oxiridagi qiymati topiladi:

$$V_0 = \frac{FV_n}{(1 + K)^n} = \frac{1331}{(1 + 0,10)^3},$$

bu yerda:

V_0 – keltirilgan qiymat summasi;

FV_n – investitsiya kelgusidagi qiymati n yildan so'ng;

K – qo'yilgan kapitalning daromadlilik normasi;

n – necha yilga pul qiymatini qo'yilganini ko'rsatuvchi raqam.

2. Sof keltirilgan qiymat usuli.

Bu usulda loyihadan olinadigan foydasini barcha kutilayotgan pul tushumlari va to'lovlarini hozirgi vaqtdagi foydalilik stavkasi bilan hisoblagan holda diskontlash orqali aniqlanadi va u quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) loyiha bilan bog'liq bo'lgan relevant pul oqimlari joriy qiymatini hisoblash;

2) alohida joriy pul oqimlarini jamlash;

3) 2-punktda topilgan summani dastlabki investitsiya bilan solishtirish. Agarda joriy sof qiymat «+» bo'lsa, unda loyihani qabul qilish kerak:

$$NPV = \frac{FV_1}{1 + K} + \frac{FV_2}{(1 + K)^2} + \dots + \frac{FV_n}{(1 + K)^n} - I_0,$$

bu yerda:

I_0 – dastlabki investitsiya;

FV – sof pul oqimlari 1 yildan to n yilgacha bo'lgan davrda;

3. Ichki daromadlilik stavkasi (IRR).

IRR usuli diskontlash stavkasining keltirilgan sof pul oqimlari qiymatining dastlabki investitsiyaga teng bo'lgani, ya'ni loyihaning sof keltirilgan qiymati 0 ga teng bo'lgandagi qiymati:

$$I_0 = \frac{FV_1}{1+K} + \frac{FV_1}{(1+K)^2} + \dots + \frac{FV_n}{(1+K)^n}$$

4.4. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar harakatini hisobda aks ettirish

Korxonada uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobini yuritish orqali quyidagilar namoyon bo'ladi:

- boshqa aksionerlik jamiyatlarining aksiyalariga va boshqa subyektlarning, shu jumladan sho'ba korxonalarning ustav kapitallariga oid uzoq muddatli investitsiyalarning mavjudligi va harakati;

- davlat va mahalliy obligatsiyalar, sertifikatlar va tijorat banklari, xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda tadbirkorlik tuzilmalarining shunga o'xshash qimmatli qog'ozlariga oid uzoq muddatli investitsiyalar;

- subyektlarga, o'zga xil tadbirkorlik tuzilmalariga berilgan uzoq muddatli pul va boshqa ko'rinishdagi qarzlarning harakati va qoldiqlari.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarga doir muomalalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish uchun hisobvaraqlar rejasida quyidagi hisobvaraqlar ochilgan:

0610-«Qimmatli qog'ozlar»;

0620-«Sho'ba korxonalarga investitsiyalar»;

0630-«Qaram birlashmalarga investitsiyalar»;

0640-«Qo'shma korxonalarga investitsiyalar»;

0690-«Boshqa uzoq muddatli investitsiyalar».

0610-«Qimmatli qog'ozlar» hisobvarag'ida aksionerlik jamiyatlarining aksiyalari, foizli obligatsiyalari va boshqa qimmatli qog'ozlari (opsion, fyuchers va boshqalar)ga uzoq muddatli

moliyaviy investitsiyalarning mavjudligi va harakati aks ettiriladi.

0620-«Sho'ba korxonalarga investitsiyalar»;

0630-«Qaram birlashmalarga investitsiyalar»;

0640-«Qo'shma korxonalarga investitsiyalar» hisobvaraqlarida mos ravishda sho'ba, qaram va qo'shma korxonalarga investitsiyalarning mavjudligi va harakati aks ettiriladi.

0690-«Boshqa uzoq muddatli investitsiyalar» hisobvarag'ida kelajakda moliyaviy daromad olish maqsadida korxonaning davlat korxonasiga, xayriya yoki ekologik tashkilotlarga investitsiyalarning mavjudligi hisobga olib boriladi.

Bu hisobvaraqlar aktiv bo'lib, debetdagi qoldiqlar har oyning boshiga korxona tomonidan sotib olingan qimmatli qog'ozlar qiymatini ifodalaydi. Debet tomonidagi oboroti oy davomida sotib olingan qimmatli qog'ozlar qiymatini, investitsiya uchun sarflangan mablag'lar miqdorini, kredit tomonidagi oborotlar hisobidan chiqarilgan, sotib yuborilgan, qaytarib berilgan qimmatli qog'ozlar qiymatini yoki investitsiyalarning tuzilishini aks ettiradi.

Moliyaviy investitsiyalarning tahliliy hisobi qimmatli qog'ozlar turlari va investitsiya obyektlari bo'yicha yuritiladi.

Misol. «Nur» kompaniyasi sotib olgan aksiyalarning qiymati 600 000 so'm, nominal qiymati esa 500 000 so'm, uzish muddati 10 yil. Aksiyalar bo'yicha har yili 10 foiz daromad olishga kelishilgan.

Aksiyalar sotib olinganida:

Dt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» — 600 000 so'm;

Kt 5110-«Hisob-kitob schyoti» — 600 000 so'm.

Har yili olinadigan daromadning hisoblanishi:

$$500000 \cdot 10 / 100 = 50000 \text{ so'm.}$$

Sotib olish va nominal qiymatlar o'rtasidagi farq:

$$600000 - 500000 = 100000 \text{ so'm, demak, har yilga}$$

$$100000 / 10 = 10000 \text{ so'm.}$$

Yillik daromad hamda aksiyani sotib olish va nominal qiymatlari o'rtasidagi farq: $500\ 00 - 100\ 00 = 40\ 000 \text{ so'm.}$

Yil oxirida olingan daromad va tafovutlar quyidagicha hisobga olinadi:

– sotib olish va nominal qiymatlari o'rtasidagi farqqa:

Dt 4840-«Olinadigan dividendlar» – 10 000 so'm;

Kt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» – 10 000 so'm;

– yillik daromad hamda aksiyani sotib olish va nominal qiymatlari farqi orasidagi tafovut summasiga:

Dt 4840-«Olinadigan dividendlar» – 40 000 so'm;

Kt 9520-«Dividendlar ko'rinishidagi daromadlar» – 40 000 so'm;

– hisob-kitob schyotiga pul kelib tushganida:

Dt 5110-«Hisob-kitob schyoti» – 50 000 so'm;

Kt 4840-«Olinadigan dividendlar» – 50 000 so'm.

Agar qimmatli qog'ozning nominal qiymati uni sotib olish qiymatidan ko'p bo'lsa, ushbu qog'oz bo'yicha daromad hisoblanganida nominal va sotib olish qiymatlari orasidagi farqning qismi ham hisobdan chiqariladi.

Odatda, uzoq muddatli qimmatli qog'ozlar kupon (qir qiladigan kupon) bilan chiqariladi. Ushbu talonlar bo'yicha muntazam ravishda muomala davrida foizlar to'lanadi.

Bu holda qimmatli qog'ozlarning nominal va sotib olish qiymatlari orasidagi farq korxonaga tegishli daromad hisoblanganida hisobdan chiqariladi.

Misol. «Nur» kompaniyasi «Bek» hissadorlik jamiyatining obligatsiyalarini 600 000 so'mga sotib oldi. Ularning nominal qiymati 500 000 so'm.

Obligatsiyalar bo'yicha yillik 20 foiz daromad har 6 oyda qir qiladigan kupon orqali berilishi mo'ljallangan. Obligatsiyani sotib olish va nominal qiymatlari orasidagi farq $600\ 000 - 500\ 000 = 100\ 000$ so'm. Muomala davri – 5 yil.

Obligatsiyani sotib olish:

Dt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» – 600 000 so'm;

Kt 5110-«Hisob-kitob schyoti» – 600 000 so'm.

Yarim yildan keyin obligatsiyalardan oylik stavkasining yarmi miqdorida daromad hisoblandi $(500\ 000 \cdot 10 / 100) = 50\ 000$ so'm:

Dt 4840-«Olinadigan dividendlar» — 50 000 so'm;

Kt 9520-«Dividendlar ko'rinishida daromadlar» — 50 000 so'm.

Bir vaqtning o'zida obligatsiyani sotib olish va nominal qiymatlari orasidagi farq amortizatsiyalanadi $(100000/10) = 10000$ so'm:

Dt 9610-«Foilzli ko'rinishdagi xarajatlar» — 10 000 so'm;

Kt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» — 10 000 so'm.

Binobarin, 0610-«Qimmatli qog'ozlar» hisobvarag'ida yarim yildan keyin $(600\ 000 - 10\ 000) = 590\ 000$ so'm, bir yildan keyin $(600\ 000 - 20\ 000) = 580\ 000$ so'm hisobga olinadi.

Faraz qilaylik, bir yildan keyin obligatsiyalarning narxi birjada keskin pasayib ketdi. Shunga muvofiq, obligatsiyalar paketi 550 000 so'm deb baholandi. Demak, joriy davrga obligatsiyalarning haqiqiy qiymati va balans qiymati orasidagi farq $(580\ 000 - 550\ 000) = 30\ 000$ so'mni tashkil etadi. Hisobot davri oxirida ushbu muomalaga quyidagicha provodka beriladi:

Dt 9690-«Moliyaviy faoliyatdan boshqa xarajatlar» — 30 000 so'm

Kt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» — 30 000 so'm.

Qolgan 4 yilga (yilda ikki marotaba $2 \cdot 4 = 8$) obligatsiya qiymati farqini qayta ko'rib chiqish kerak: $(550\ 000 - 500\ 000)/8 = 6250$ so'm.

Bir yildan so'ng, korxonada quyidagicha provodka beriladi:

— obligatsiyaning haqiqiy va nominal qiymatlari orasidagi farqning amortizatsiya summasiga:

Dt 9610-«Foilzli ko'rinishdagi xarajatlar» — 6250 so'm;

Kt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» — 6250 so'm;

— obligatsiya bo'yicha hisoblangan daromad summasiga:

Dt 4840-«Olinadigan dividendlar» — 50 000 so'm;

Kt 9520-«Dividendlar ko'rinishidagi daromadlar» — 50000 so'm;

— daromad hisob-kitob schyotiga olinganida:

Dt 5110-«Hisob-kitob schyoti» — 50 000 so'm;

Kt 4840-«Olinadigan dividendlar» — 50 000 so'm.

Qimmatli qog'ozlar mo'ljallangan daromadni keltirmagan taqdirda yoki uni aynan kelajakda sotish uchun olingan bo'lsa, ular boshqa tashkilotlarga sotib yuboriladi.

Qimmatli qog'ozlarni sotishda 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» hisobvarag'idan foydalaniladi.

Agar qimmatli qog'ozlarni sotish natijasida daromad olinsa, ushbu hisobvaraqlarning debeti 9320-«Boshqa aktivlarning realizatsiya qilishdan va boshqacha chiqib ketishidan olingan foyda» hisobvarag'ining krediti bilan, agar zarar ko'rilgan bo'lsa hisobvaraqlarning krediti 9430-«Boshqa operatsion xarajatlar» hisobvarag'ining debeti bilan korrespondentsiyada bo'ladi.

Misol. «Do'stlik» korxonasi avval olgan obligatsiyani boshqa korxonaga sotdi. Balans qiymati — 500 000 so'm, sotish qiymati — 400 000 so'm.

Ushbu muomalalarga quyidagicha provodka beriladi:

— obligatsiyani sotishdan tushgan tushum:

Dt 5110-«Hisob-kitob schyoti» — 400 000 so'm;

Kt 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» — 400 000 so'm;

— obligatsiyaning balans qiymati hisobdan chiqariladi:

Dt 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketish» — 500 000 so'm;

Kt 0610-«Qimmatli qog'ozlar» — 500 000 so'm;

— sotishdan olingan zarar $(500\ 000 - 400\ 000) = 100\ 000$ so'm:

Dt 9430-«Boshqa operatsion xarajatlar» — 100 000 so'm;

Kt 9220-«Boshqa aktivlarning realizatsiyasi va boshqacha chiqib ketishi» — 100 000 so'm.

Sho'ba, qo'shma va qaram korxonalarga mablag' sarflanganida, ushbu korxonalarga investitsiyalar mavjudligini hisobga oluvchi hisobvaraqlarning debeti asosiy vositalarni, nomoddiy aktivlarni, ishlab chiqarish zaxiralarini va pul mablag'larini hisobga oluvchi hisobvaraqlarning krediti bilan o'zaro korrespondentsiyada bo'ladi.

Investitsiyalarning uzilishida esa, ularni hisobga olib boruvchi hisobvaraqlarning krediti pul mablag'lari va aktivlarni hisobga oluvchi boshqa hisobvaraqlarning debeti bilan o'zaro korrespondentsiyada bo'lishi mumkin.

4.5. Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobi

Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar — oʻzida muomala muddati 12 oydan oshmaydigan, yengil sotiladigan moliyaviy aktivlarning xarid qilinishiga oid investitsiyalardir. Ularning sintetik (umumlashgan) hisobi 5800-«Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» hisobvaragʻida yuritiladi.

Ushbu hisobvaraq muddatli boʻlib (bir yildan oshmagan muddat ichida), xoʻjalik yurituvchi subyektlarning investitsiyalarini, yaʼni boshqa bir korxonalarining qimmatli qogʻozlari, foizli davlat va mahalliy obligatsiyalari, shuningdek, bir korxonaning boshqa korxonaga bergan qarzlarining holati va harakati toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni umumlashtirish uchun xizmat qiladi.

Ushbu hisobvaraq foizli obligatsiyalarga investitsiyalar va shu kabi qimmatli qogʻozlar, shuningdek, boshqa korxonalarga berilgan qarzning holati va harakati toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni umumlashtirish uchun xizmat qiladi.

Agarda foizli obligatsiyalarga investitsiyalar va shu kabi qimmatli qogʻozlar, shuningdek, boshqa korxonalarga berilgan qarzlarini qaytarish muddati bir yildan oshmasagina, bu investitsiyalar 5800-«Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» hisobvaragʻida hisobga olib boriladi.

Bundan tashqari, qaytarish (qayta sotib olish) muddati koʻrsatilmagan boshqa qimmatli qogʻozlar uchun investitsiyalar, agar ulardan daromad olish moʻljali bir yildan ortiq boʻlmasa ham korxonalar 5800-«Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» hisobvaragʻida sintetik hisobini olib boradilar.

Hisobvaraqlar rejasiga muvofiq, ushbu hisobvaraq boʻyicha quyidagi hisobvaraqlar ochilishi mumkin:

5810-«Qimmatli qogʻozlar»;

5830-«Berilgan qisqa muddatli qarzlar»;

5890-«Boshqa joriy investitsiyalar».

Korxonalarda 5810-«Qimmatli qogʻozlar» hisobvaragʻida aksiya, davlat va mahalliy zayomlarning foizli obligatsiyalariga

bir yildan kam muddatga qilingan investitsiyalarning holati hisobga olib boriladi.

Korxonalar daromadli va barqaror faoliyat yurituvchi boshqa bir korxonalar aksiya yoki obligatsiyalarini bir yildan kam muddatga xarid qilganda 5810-«Qimmatli qogʻozlar» hisobvaragʻi debetlanib, 5110-«Hisob-kitob schyoti», 5210-«Valuta schyoti» yoki boshqa material va har xil qiymatliklarni hisobga oluvchi hisobvaraqlar kreditlanadi (agar qimmatli qogʻozlarning qiymati moddiy qiymatliklar bilan toʻlansa yoki sotuvchi korxonaga berilsa).

Ushbu qimmatli qogʻozlarni sotish va qayta sotish (qoplash) jarayonida 9220-«Boshqa aktivlarning sotilishi va turli chiqimi» hisobvaragʻi debetlanib, 5810-«Qimmatli qogʻozlar» hisobvaragʻi kreditlanadi.

5830-«Berilgan qisqa muddatli qarzlar» hisobvaragʻida korxonalarning boshqa bir korxonaga bergan qisqa muddatli qarzlarining harakati hisobga olinadi.

Ushbu berilgan qarzlariga quyidagicha: debet 5830-«Berilgan qisqa muddatli qarzlar» hisobvaragʻi, kredit 5110-«Hisob-kitob schyoti» yoki boshqa hisobvaraqlar yozuvi beriladi.

Korxonalar bergan qarzlarini qaytarib berilganda 5110-«Hisob-kitob schyoti» yoki boshqa hisobvaraqlar debetlanib, 5530-«Berilgan qisqa muddatli qarzlar» hisobvaragʻi kreditlanadi.

5890-«Boshqa joriy investitsiyalar» hisobvaragʻida korxonalarning mamlakat va chet el valutarida omonat sertifikatlari, banklardagi depozit schyotlarga qilingan investitsiyalarning va boshqa joriy investitsiyalarning harakati hisobga olinadi.

Korxonalarda 5800-«Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» hisobvaragʻi boʻyicha analitik hisob investitsiyalar va obyektlarning turlari boʻyicha, yaʼni sotib olingan qimmatli qogʻozlar turlari va ularni chiqargan korxonalar boʻyicha yuritiladi.

Masalan, korxonalar 5810-«Qimmatli qogʻozlar» hisobvaragʻida alohida «Davlat obligatsiyalari», «Mahalliy zayom obligatsiyasi», «Korxonalar obligatsiyasi» (obligatsiyaning turlari boʻyicha), shuningdek, aksiyaning turlari boʻyicha «Oddiy aksiya-

lar» va «Imtiyozli aksiyalar» uning obyektlari bo'yicha ham (aksiyani chiqargan korxonalar bo'yicha) alohida analitik hisobvaraqlar ochib, ularning harakatini hisobga oladilar.

5830-«Berilgan qisqa muddatli qarzlarni» hisobvarag'ida analitik hisob qarzlarni olgan korxonalar bo'yicha berilgan qarzni qaytarib olish muddatlari bo'yicha yuritiladi.

Korxonalarda ochilgan analitik hisobvaraqlar mamlakat hududidagi va chet eldagi qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar to'g'risida ma'lumot olish imkonini berishi kerak. Korxonalarda moliyaviy investitsiyalarning sintetik hisobi ularning muddatidan kelib chiqqan holda alohida hisobvaraqlarda yuritiladi.

4.1-jadval

5800-«Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar»
hisobvarag'i bo'yicha hisobvaraqlar korrespondensiyasi

№	Xo'jalik muomalalarining mazmuni	Hisobvaraqlar korrespondensiyasi	
		debet	kredit
1.	Asosiy vositalarni berish hisobiga qimmatli qog'ozlarning qabul qilinishi	5810	9210
2.	Nomoddiy aktivlarni berish hisobiga qimmatli qog'ozlarning qabul qilinishi	5810	9220
3.	Qimmatli qog'ozlarni ularning qiymatini hisob-kitob va valuta schyotlaridan to'lash orqali xarid qilinishi	5810	5110 5210- 5220
4.	Qimmatli qog'ozlarning naqd pul hisobiga xarid qilinishi	5810	5010
5.	Tayyor mahsulot va tovarlar ko'rinishida qisqa muddatli qarzlarning berilishi	5830	9010 9020
6.	Qimmatli qog'ozlarning sotilishi	5110	5810
7.	Boshqa korxonalardan qisqa muddatli qarzlarning qaytarilishi	5110	5830
8.	Mol yetkazib beruvchilardan bo'lgan qarzni qimmatli qog'ozlarni berish hisobiga uzilishi	6010	5810

Nazorat savollari

1. Moliyaviy investitsiyalarning mohiyatini tushuntirib bering.
2. Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishning vazifalari nimalardan iborat?
3. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar qanday turkumlanadi?
4. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar nima sababdan baholanadi?
5. Investitsiyalarni diskontlash deganda nimani tushunasiz?
6. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar harakati hisobda qanday aks ettiriladi?
7. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy investitsiyalarning ahamiyati nimada?
8. Moliyaviy investitsiyalar yuridik va jismoniy shaxslarning ixtiyorida mavjud bo'lgan bo'sh pul mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlaydimi?
9. Moliyaviy investitsiyalar muddatiga ko'ra qaysi turlarga bo'linadi?
10. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishning vazifalarini sanab bering.
11. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni buxgalteriya hisobida hisobga olishning ahamiyati nimada?
12. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida qimmatli qog'ozlarning ahamiyati.
13. Dividend deganda nimani tushunasiz?
14. Hosilaviy qimmatli qog'ozlarga nimalar kiradi?
15. Depozit sertifikatlari haqidagi tushunchangiz.
16. Xo'jalik yurituvchi subyektlar uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni qaysi baholarda hisobga olib boradi?
17. Qayta baholashning yakka tartibdagi usuli deganda nimani tushunasiz?
18. Qayta baholash natijasida uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar qiymatining oshib ketishi qaysi hisobvaraqda hisobga olinadi?
19. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar o'z qiymatining bir qismini yo'qotgan hollarda nima qilish kerak?
20. Kelajakda moliyaviy daromad olish maqsadida korxonaning davlat korxonasiga, xayriya yoki ekologik tashkilotlarga investitsiyalarining mavjudligi qaysi hisobvaraqda hisobga olib boriladi?

V bob. INVESTITSİYALAR AUDITINI REJALASHTIRISH

5.1. Investitsiyalar auditini rejalashtirishning maqsadi, vazifalari, bosqichlari va asosiy tamoyillari

Har qanday faoliyat, xususan, auditorlik faoliyati ham samarali bo'lishi uchun dastavval, uning puxta va aniq rejasi yoki dasturini tuzish lozim. Ularning mazmuni qo'yilgan maqsad va uni bajarish uchun belgilangan aniq vazifalardan kelib chiqadi. Auditning maqsadlari, xususan, quyidagilardan iborat: buxgalteriya hisobining holatini ekspertiza yo'li bilan baholash, yillik moliyaviy hisobot ma'lumotlarining haqqoniyligini tekshirish va tasdiqlash, valuta muomalalarini taftish qilish, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar emissiyasi prospektining ma'lumotlarini tasdiqlash, korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish, iqtisodiyot va moliyaviy huquq sohasidagi yangi qonunchilik hujjatlari bo'yicha aniq maslahat (konsultatsiya) o'tkazish va hokazo.

Investitsiyalar auditini rejalashtirish chog'ida auditorlik tashkiloti tomonidan qo'llaniladigan me'yorlar «Auditni rejalashtirish» nomli 3-son auditorlik faoliyatining milliy standarti (AFMS) bilan belgilanadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, audit rejasini puxta tuzmasdan sifatli auditorlik tekshiruvi o'tkazish mumkin emas. Amalda, investitsiyalar auditini rejalashtirish jarayoni auditorlik tashkiloti bilan xo'jalik yurituvchi subyekt o'rtasida shartnoma tuzilgunga qadar boshlanadi.

Bu holat ko'p hollarda, agar mijoz bilan shartnoma tuzilmasa, auditni rejalashtirish bilan bog'liq xarajatlar qaysi mablag'lar hisobidan mablag' bilan ta'minlanishi to'g'risidagi savolni yuzaga keltiradi.

Keyinchalik shartnoma tuzilgan holda auditni dastlabki rejalashtirishga doir ishlar qiymati (xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyatiga yozma axborot) va auditorlik xulosasi tuzishni

nazarda tutish lozim. Rejalashtirish chog'ida auditor quyidagilarni hisobga olishi zarur:

- kelgusi davrdagi vaqt sarfi hisob-kitobi (takroriy audit o'tkazish hollarida) va haqiqiy mehnat xarajatlari;
- muhimlik darajasi;
- auditorlarni ularning malakaviy darajalari va lavozimlariga muvofiq audit o'tkaziladigan muayyan uchastkalarga taqsimlash;
- auditorlik guruhining barcha a'zolariga yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularni mijozning moliya-xo'jalik faoliyati bilan tanishtirish;
- auditorlik guruhi rahbarining reja bajarilishi va yordamchi auditorlar ishlari sifati ustidan nazorat o'rnatishi;
- auditorlik amallarini bajarish bilan bog'liq uslubiy masalalarni tushuntirish.

Auditorlik tekshiruvini amalga oshirish chog'ida ko'p hollarda mijoz faoliyatini 100% tekshirish mumkin bo'lmaydi. Shu boisdan rejada auditorlik tanlash qay tarzda amalga oshirilishini ko'rsatish zarur.

Audit umumiy rejasi va dasturining ayrim bo'limlarini xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyati bilan kelishish ko'zda tutilgan bo'lib, bunda auditorlik tashkiloti audit uslublari va usullarini tanlashda mustaqil bo'lib qoladilar.

Ko'p hollarda bunday kelishish, mijoz faoliyatining ayrim uchastkalarni batafsilroq tahlil etish bilan bog'liq masalalarni rejalashtirish bosqichida ko'zda tutish, auditorning tekshiruv chog'idagi xatti-harakatlari mijoz korxona rahbariyati uchun tushunarli bo'lishi, shuningdek, auditorning ish jadvaliga muvofiq talab qilinadigan hujjatlar mijoz tomonidan tezkorlik bilan taqdim qilinishi va tekshiruvning u yoki bu bosqichida zarur bo'ladigan moliyaviy xizmat xodimlarini ishdan ozod etish uchun maqsadga muvofiqdir.

5.2. Investitsiyalar auditining dasturini tuzish

Standartga muvofiq, auditning umumiy rejasi tuzilganidan so'ng audit dasturi tuzilib, unda barcha auditorlik amallarining batafsil ro'yxati bayon qilinishi zarur.

Dastur auditorlar uchun batafsil yo'riqnoma bo'lib, unda tekshirilishi lozim bo'lgan buxgalterlik hisobining barcha bo'limlarini tekshirish, shuningdek, ichki nazorat tizimini tahlil qilish bo'yicha ularning barcha xatti-harakatlari aks ettirilgan bo'lishi lozim.

Audit dasturini tuzish yuzaki bajarilmasligi lozim, chunki u auditorlar ishidagi ta'sirchan nazorat dastagi bo'lib xizmat qiladi, dasturning har bir bo'limi bo'yicha auditor xulosalari esa auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasini tuzish uchun asos bo'lib xizmat qilishi lozim.

«Auditni rejalashtirish» nomli 3-sonli AFMS «Auditorlik tanlash» nomli 14-sonli «Jiddiylilik va auditorlik riski» nomli 9-sonli, №6-«Auditni hujjatlashtirish» nomli 6-sonli va auditorlik tekshiruvini amalga oshirishni tartibga soladigan boshqa standartlar bilan o'zaro chambarchas bog'liq. Shunday qilib, boshqa standartlardagi talablarni o'rganmasdan va izchil bajarmasdan, ushbu standart talablarini bajarish mumkin emas.

Auditor o'z ishini shunday rejalashtirishi lozimki, buxgalterlik (moliyaviy) hisobotlarini moliya-xo'jalik muomalalarining ishonchliigini va qonuniyligini hamda ular buxgalteriya hisobi schyotlarida aks ettirilishining to'g'riligini o'z vaqtida va sifatli auditorlik tekshiruvidan o'tkazish imkoni bo'lsin.

Auditni rejalashtirish quyidagilarni ta'minlashi lozim:

a) buxgalterlik hisobi va hisobotining holati hamda ichki nazorat tizimining samaradorligi to'g'risida zarur axborotlarni olish;

b) bajarilishi lozim bo'lgan nazorat amallarining mazmunini, o'tkazish vaqtini va hajmini aniqlash.

Auditni rejalashtirish kutilgan ishlar rejasini tuzish va auditorlik dasturini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Kutilayotgan ishlar rejasida quyidagi ko'rsatkichlar aks ettiriladi:

- audit o'tkazish muddati va ishlarning davomiyligi;
- bajariladigan ishlar hajmi;
- auditor qo'llaydigan usullar va amallar.

Auditor o'z rejasini tekshiriladigan korxona rahbariyati va xodimlari bilan muhokama qilishi mumkin. Bu o'tkaziladigan

auditning ta'sirchanligini oshirish va auditorlik amallarini korxona xodimlari faoliyati bilan muvofiqlashtirishga imkon yaratadi.

Auditor rejani yaxshi va sifatli tuzish hamda ishlarning kutilayotgan hajmini aniq hisobga olish uchun eng avvalo:

- auditorlik tekshiruv o'tkazish shartnomasi shartlarini o'rganishi;

- o'tkaziladigan auditning eng muhim masalalarini ajratib olishi;

- maxsus e'tibor talab qiladigan shartlarni aniqlashi;

- tekshiriladigan korxona faoliyatining predmetini hisobga olgan holda yangi qonunlar, nizomlar, yo'riqnomalar va boshqa aloqador me'yoriy hujjatlarning auditga ta'sirini o'rgatishi;

- tekshiriladigan korxonaning hisob tizimi va ichki audit tizimining ishonchlilik darajasini aniqlashi;

- ichki auditorlarning ishlarini va ularni auditga jalb qilish mumkinligini tahlil qilishi;

- korxonaning alohida balansga ajralib chiqarilgan filialiari, vakolatxonalari, bo'limlari va maxsus bo'linmalarida audit o'tkazish maqsadga muvofiqligini o'rganishi;

- eksportlarni jalb qilish zarurlini aniqlashi lozim.

Auditorlik tekshiruv chog'ida audit rejasiga tuzatishlar kiritilishi mumkin.

Auditor tekshiruv vaqtida ular tomonidan bajariladigan ishlarining hajmi va sifatini tasdiqlaydigan, asosiy xarajatlardan bo'lib hisoblangan ish hujjatlarini tuzishi lozim. Bu hujjatlar ixtiyoriy shaklda tuzilib, ularda mijoz to'g'risidagi zarur ma'lumotlar bajariladigan ishlarning batafsil bayoni bo'lishi lozim.

Xususan quyidagilar ko'rsatiladi: tekshiruv o'tkazish uslubi (yoppasiga tanlab) yoki tekshiriladigan hujjatlarning hajmi; tekshiruv natijasida aniqlangan kamchiliklar; tekshiruvga taqdim etilmagan dastlabki va boshqa hujjatlar ro'yxati; amaldagi qonunchilikka mos kelmasliklar; aniqlangan kamchiliklarni bartaraf qilish usullari to'g'risida auditorning fikrlari; mijozining moliya-xo'jalik faoliyatini yaxshilashga qaratilgan boshqa tavsiyalar.

Shuningdek, ish hujjatlarida mijoz-korxonaning ichki xo'jalik nazorat tizimini (ushbu tizimning ijobiy tomonlari va salbiy jihatlari ajratib ko'rsatgan holda), o'tgan yildagi audit dasturi, va uning natijalarini aks ettirish zarur.

Ish hujjatlari auditning yaxshi rejalashtirilganligini, to'plangan ma'lumotlar ishonarliligini, auditorlik xulosasining amalga oshirilgan audit natijalariga muvofiqligini tasdiqlashi lozim. Zarur hollarda auditor haqiqatan ham aynan shunday auditorlik xulosasi tuzish uchun yetarli guvohliklar to'planganligini ham baholashi zarur.

Ish hujjatlaridagi tafsilotlar tasdiqlangan moliyaviy hisobotdagi ma'lumotlardan farq qilmasligi o'ta muhimdir. Auditorlik xulosalari yaqqol va ikki xil ma'no bildirmaydigan bo'lishi lozim.

Ish hujjatlarida aks ettirilgan yozuvlarga asosan auditorlik hisoboti va auditorlik xulosasi tuziladi. Auditorning ish hujjatlari maxfiy hisoblanadi.

Audit yakunlanganidan so'ng ish hujjatlarini himoyalash bo'yicha barcha zaruriy choralar ko'rilishi kerak. Ish hujjatlari begona shaxslarga, agar boshqa holatlar O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ko'zda tutilmagan bo'lsa, faqat mijoz-korxonaning roziligi bilan berilishi mumkin.

Auditorlik tashkilotlarining ish faoliyatini umumiy rejalashtirish ikki bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqichda tekshiriladigan korxona o'rganilib, bayon qilinadi va o'tkaziladigan tekshiruvning asosiy o'lchamlari aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa tekshiruv strategiyasi ishlab chiqiladi va barcha oldinda turgan ishlarning batafsil bayoni tuziladi.

Auditning umumiy rejasini tayyorlash va tuzish jarayonida auditor korxonadan olinadigan ma'lumotlarni tekshirmaydi, lekin uning reja tuzishga oid ishlari hujjatlashtirilishi lozim.

Shuning uchun rejalashtirishning birinchi bosqichida auditor tekshiradigan korxona bo'yicha quyidagi ma'lumotlarni tayyorlashi lozim: korxona faoliyatining bayoni; buxgalteriya hisobining shakli va tashkiliy tuzilishining bayoni, boshqaruv tizimining bayoni, tekshirayotgan korxona moliyaviy hisobining qisqacha tahlili.

Bunda auditor korxona to'g'risidagi birlamchi ma'lumotlarni to'playdi. Ayni paytda korxona faoliyatini belgilaydigan muhim ma'lumotlar va hujjatlar nusxalaridan iborat doimiy hujjatlar to'plamini shakllantiradi.

Ushbu to'plam hozircha mazkur korxona auditorlik tashkilotining mijozi bo'lib qolar ekan, kelgusidagi barcha tekshiruvlarda undan foydalanilaveradi.

Har bir auditorlik tekshiruvi uchun korxonaning ish faoliyatini yoki hisob tizimini, agar ular sezilarli darajada o'zgarmagan bo'lsa, qaytadan o'rganib chiqishga ehtiyoj qolmaydi. Shuning uchun auditor har doim keyinchalik audit o'tkazganida ham ushbu doimiy to'plamdan foydalanib, zarurat bo'lganda uni yangilab boradi.

Nazorat savollari

1. Auditor reja tuzilgunga qadar tekshiruv jarayonini boshlashi mumkinmi?
2. AFMS ga muvofiq investitsiyalar auditini rejalashtirish necha bosqichdan iborat?
3. Investitsiyalarni audit qilishda ular bo'yicha hujjatlar mavjud bo'lmasa yoki ular qonunga rioya qilinmagan holda rasmiylashtirilgan bo'lsa, u holda auditor qanday chora ko'radi?
4. Investitsiyalar auditining rejasini va dasturi qanday ma'lumotlarga asosan tuziladi?
5. Investitsiyalar auditini rejalashtirish chog'ida auditorlik tashkiloti tomonidan qanday me'yoriy hujjatlar qo'llaniladi?
6. Rejalashtirish chog'ida auditor nimalarni hisobga olishi zarur?
7. Auditorlik tekshiruvini amalga oshirish paytida mijoz faoliyatini yuz foiz to'liq tekshirib bo'ladimi?
8. Auditni rejalashtirish nimalarni ta'minlashi lozim?
9. Auditor rejani yaxshi va sifatli tuzish hamda ishlarning kutilayotgan hajmini aniq hisobga olish uchun eng avvalo nimalarni o'rganishi zarur?
10. Auditorlik tekshiruvi chog'ida audit rejasiga tuzatishlar kiritilishi mumkinmi?
11. Ulushli qimmatli qog'ozlarni hisobga olib borish usullari.
12. Investitsiyalar qanday tartibda auditorlik tekshiruvdan o'tkaziladi?
13. Investiyalarning qanday turlarini bilasiz?

VI bob. MOLIVAVIY INVESTITSİYALAR AUDITINI TASHKIL QILISH TARTIBI

6.1. Moliyaviy investitsiyalar tavsifi, auditining xususiyati, maqsadi va vazifalari

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida bozor munosabatlarining tezlik bilan o'zgarishiga moslashish har bir korxona faoliyati muvaffaqiyatining garovidir. Bunda mahsulotlar va xizmatlarning bozorda tutgan o'rni (mavqeyi), shuningdek, xarajatlarni nazorat qilish bilan cheklanmasdan, balki qabul qilingan boshqaruv qarorlarining samaradorligini muttasil tekshirish, o'zgaruvchan bozor sharoitida korxonaning o'z huquq va imkoniyatlaridan qay darajada foydalanayotganini tahlil qilish ham zarur.

Korxonaning vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'laridan samarali foydalanish usullaridan biri — bu ularni qimmatli qog'ozlar sotib olishga yo'naltirishdir.

Mablag'larni qimmatli qog'ozlarga yo'naltirish o'z tavsifiga ko'ra yuqori tavakkalchilik faoliyati bilan bog'liq bo'lib, tavakkalchilik darajasini imkoni boricha pasaytirish maqsadida emitentning moliyaviy holatini va bozor konyunkturasini bilish fond birjasi ma'lumotlarini muntazam ravishda monitoring qilib turishni taqozo etadi.

Ma'lumki, qimmatli qog'ozlar muomala jarayonida uchta bosqichdan o'tadi. Bulardan birinchisi emissiya bosqichi bo'lib, unda qimmatli qog'ozlar birlamchi joylashtiriladi va o'zining birinchi egasi (anderryayting yoki investor)ga o'tadi. Ikkinchi bosqich deganda, ularning ikkilamchi, ya'ni aktiv bozordagi harakati tushuniladi.

Yakuniy — uchinchi bosqichda qimmatli qog'ozlarning so'ndirilishi (emitent tomonidan qaytarib olinishi) amalga oshiriladi. Ushbu muomala jarayonida qimmatli qog'ozlar harakati fond birjalarida amalga oshirilib, vaqtga teskari proporsional ravishda nominal va haqiqiy (bozor) narxlari o'zgaradi. Ushbu o'zgarish iqtisodiyotda bozor kotirovkasi deb ham ataladi.

Bozor kotirovkasiga ega qimmatli qog'ozlar deganda, fond birjalari va birjadan tashqari bozorlarda faol savdo qilinadigan aksiyalar va obligatsiyalar tushuniladi, ularning kotirovkasi esa keng chop etiladi.

Bunday qimmatli qog'ozlarning ro'yxati qimmatli qog'ozlar (fond) birjasi ekspert komissiyasi tomonidan e'lon qilinadi. Bunda qimmatli qog'ozlar javob berishi lozim bo'lgan quyidagi mezonlarga qaraladi: birja savdosiga ruxsat etish shartlari (listing shartlari)ga mos kelish; bitta fond birjasida rasmiy kotirovka qilishga ruxsat etish.

Korxonaning qimmatli qog'ozlar listingiga kiritilishi tavsiya etilayotgan qimmatli qog'ozlar sifati haqida potentsial investorlarga aniq tasavvur berishdan iborat. Bozor ishtirokchilari emitentning iqtisodiy rivojlanish istiqbollari va shu bilan birga uning qimmatli qog'ozlari ishonchliligini baholash imkoniyatlariga ega bo'lislari lozim.

Qimmatli qog'ozlar bilan birjada savdo qilishga ruxsat etish uchun korxona ishlab chiqarish jarayonlari va boshqaruvineng eng muhim sohalarini tahlil qilish zarurligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Bunda tahlil quyidagi axborotlarni umumlashtirish va ishlashga tayanadi: ustav kapitalining miqdori, bitta aksiyaga to'g'ri keladigan daromad, xavf-xatarni baholash, bozorning holati, ishlab chiqarish samaradorligi, to'lov qobiliyati va pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik.

Xavf-xatarni baholash iqtisodiyot uchun mazkur tarmoq ahamiyatidan kelib chiqib kuzatilayotgan tendensiyalar, «boshlang'ich» rivojlanishning oson yoki qiyinligi, daromad negizining xilma-xilligi, davlat tomonidan tartibga solib turishni hisobga olgan holda aniqlanadi. Shuningdek, korxona mahsulotlarning tashqi bozordagi raqobatbardoshligi, inflatsiya o'sishining kutilayotgan sur'atlarini va ishlab chiqarish tashkiliy-texnik darajasining ko'rsatkichlari, kapital sig'imi, xomashyo va mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik, ishlab chiqarishning konsentratsiyalashuvi va ixtisoslashganligini ham inobatga olish zarur.

Bozorning holati to'g'risidagi axborot korxona mahsulotlarini asosiy yo'nalishlari bo'yicha sotishni, o'tmishdagi tajribani va

kelajakdagi istiqbolni hisobga olgan holda tahlil qilishni ko'zda tutadi.

Mahsulotlar hayotiylik siklining uzunligi yoki qisqaligi, yangiligi, muhimligi pozitsiyasidan turib tadbirkorlik, ishlanmalarni rivojlantirish hamda marketing imkoniyatlari baholanadi.

Ishlab chiqarish samaradorligini tahlil qilishda birinchi navbatda, xarajat va natijalar nisbati, bu nisbatni bir me'yorda tutib turish va yaxshilash layoqati baholanadi.

Ishlab chiqarish xarajatlari strukturasi batafsil tahlil qilinganidan so'ng asosiy ishlab chiqarish fondlarining faoliyati, material va mehnat resurslari ko'rib chiqiladi.

Boshqaruv samaradorligini baholashda ishlab chiqarish va moliyaviy muomalalar natijalari puxta tahlil qilinadi, korxona faoliyatini strategik va joriy rejalashtirishning sifati; rejalarning kompleksligi va ular bajarilishining sifati, ichki boshqaruv, moliyaviy, shuningdek, tashqi nazorat ham baholanadi. Korxonaning firmalar bilan qo'shib ketishi, boshqa kompaniyalarni o'ziga qo'shib olish, boshqa firmalarni sotib olish hisobiga kengayish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Nomoddiy aktivlar, boshqaruv, tashkiliy resurslar, firmaning bozordagi amaliy shuhrati (goodwill), sotish shaxobchalarini nazorat qilish va shu kabilar alohida baholanadi.

Hisobni tahlil qilishda hisob yuritish siyosati, asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblashda qo'llaniladigan metodlar, moddiy qiymatliklarni baholash, daromadlarni aniqlash va boshqalar umumiy tarzda baholanadi. Shuningdek, firma moliyaviy ahvolini aks ettirishning to'laligi ko'rib chiqiladi.

Daromadlilikni tahlil qilish korxonaning uzoq kelajakdagi daromadlilikini, soliqlarni to'lashda oldingi va keyingi kapitalga to'g'ri keladigan daromadlarni tavsiflaydigan asosiy ko'rsatkichlarni ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Inflatsiya va o'z-o'zini moliyalashtirish imkoniyatlari o'sishining ta'siri baholanadi. To'lovga layoqatlilikni tahlil qilish korxona qisqa muddatli va uzoq muddatli qarzlar tarkibini, kreditor qarzlarini o'rganib chiqish, o'z aylanma mablag'larining tarkibi va manbalarining qo'shimcha o'sishini o'rganishdan iborat.

Korxona jami qarzlarining o'z kapitaliga nisbati dinamikasining, ya'ni kapital strukturasi koeffitsientlari; pul mablag'lari va boshqa joriy aktivlarning joriy majburiyatlariga nisbati, ya'ni tez va mutlaq likvidlik koeffitsientlari aniqlanadi va baholanadi.

Pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik korxonaning barcha ehtiyojlarini o'z mablag'lari bilan qondira olish imkonini bildiradi. Bunday imkoniyatni baholash bir necha yillardagi naqd pullar harakati (sash flow) rejasini va hisobotini, shuningdek, kapital investitsiyalarga bo'lgan ehtiyojni va boshqalarni tahlil qilish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Ko'rinib turibdiki, o'z qimmatli qog'ozlarini birjaga chiqarish haqida qaror qabul qilgan korxona bozorda yaxshi sharoitlarga, shuningdek, yaqin kelajakdagi rivojlantirishning aniq strategiyasi, mahsulot ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyasi, ishlab chiqarish va menejmentning yuqori saviyada tashkil etilishiga ega bo'lishi lozim.

Rasmiy ravishda kotirovka qilishga ruxsat etish, korxonada mustaqil auditorlik kompaniyalari tomonidan ishonchligi tasdiqlangan hisobotlarni taqdim etish bo'yicha ma'lum majburiyatlar bajarilishini va asosiy hisobot ko'rsatkichlarini rasmiy birja bulletinlarida chop etilishini ko'zda tutadi.

Ushbu barcha choralarning qat'iyiligi aksiyadorlarni maksimal himoya qilish bilan bog'liq.

Shuning uchun auditor qimmatli qog'ozlarni inventarizatsiya qilishda ularning emitentlarini va rasmiy birja kotirovkasining mavjudligi puxta tahlil qilishi zarur. Agar korxona mablag'lariga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar fond birjalarida muomalada bo'lmasa va bozor kotirovkasiga ega bo'lmasa, u holda auditor bunday qimmatli qog'ozlarni sotib olishda vujudga keladigan xavf-xatarlarni baholashi zarur.

Bunda auditor qimmatli qog'ozlarning haqiqiy sotib olish bahosini ularning daromadlilikini tahlil qilishda asos bo'ladigan muqobil kursi bilan qiyoslashi zarur. Afsuski, bizning amaliyotimizda daromadlilikni bunday tahlil qilish o'tkazilmayapti. Shuni inobatga olgan holda, qimmatli qog'ozlar bozori rivojlangan mamlakatlar tajribasidan foydalanish mumkin.

Bu quyidagilarni ko'zda tutadi:

– soliqlar chegirib tashlanganidan so'ng taqqoslanuvchan, tasodifiy, vaqti-vaqti bilan o'zgarib turmaydigan daromad miqdori aniqlanadi. Bu miqdor bitta aksiyaga hisoblab chiqariladi;

– taqqoslanayotgan korxonalar aksiyalari bozorining o'rtacha foydaliligiga yo'naltirilgan foyda multiplikatori hisoblab chiqariladi. Shu bilan birga multiplikatorga o'sish dinamikasi, kapital bozorida mashhurlik darajasi, moliyaviy sharoitlar, dividendlar hajmi va boshqa alohida ish chiqarilgan tarmoqlar kabi jabhalar ham kiritiladi.

Korxonada enutentning moliyaviy hisoboti yo'q bo'lsa, bunda tahlil o'tkazish imkoni bo'lmaydi. Auditor bu holda birjada kotirovka qilinmagan aksiyalarga investitsiyalar qilish haqida qaror nimaga asosan qabul qilinganligi, korxona rahbariyati va ichki auditorlik xizmati tomonidan hisobotlar va emissiyaning hozirgi va kelajakdagi moliyaviy holati tahlil qilinganligi bilan ham tanishishi zarur.

Moliyaviy investitsiyalar inflatsiya sharoitida pul mablag'lari qadrsizlanishining oldini olish, qo'shimcha daromad olish va boshqa korxona faoliyati ustidan nazorat o'rnatish maqsadida amalga oshiriladi.

Moliyaviy investitsiyalar buxgalteriya hisobotidagi «Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar» va «Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» moddalari ko'rsatkichlarining ishonchliligi va moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish hamda soliqqa tortish bo'yicha qo'llanilayotgan uslubiyotning O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan me'yoriy hujjatlarga muvofiqligi to'g'risida xulosa shakllantirish maqsadida auditorlik tekshiruvdan o'tkaziladi.

Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazishning maqsadi boshqa aktivlar tekshiruvdagi kabi quyidagilarni ta'minlashdan iborat:

– to'liqlik – barcha moliyaviy investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va hisobotida to'liq aks ettirilishi, hisobga olinmay qolgan moliyaviy investitsiyalar yo'qligi;

Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish chog'ida hal etiladigan vazifalar

Auditorning vazifalari	Tekshiriladigan masalalar
1. Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish va nazorat qilishning holatini tekshirish	Korxona aktivlarini moliyaviy investitsiyalar qatoriga olib borishning to'g'riligi. Muomalalarni hujjatlashtirishni tekshirish. Moliyaviy investitsiyalarni baholashning to'g'riligi. Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiya qilish. Buxgalteriya hisoboti ko'rsatkichlarining sintetik va analitik hisob ma'lumotlariga mosligi.
2. Moliyaviy investitsiyalar harakatini buxgalteriya hisobida aks ettirishga doir muomalalar sintetik hisobining to'liqligi va to'g'riligi hamda soliq qonunchiligiga rioya qilinishini tekshirish	Moliyaviy investitsiyalar kirimi va hisobdan chiqarilishini sintetik hisob registrarida aks ettirish. Qimmatli qog'ozlar analitik hisobini tashkil etish. Moliyaviy investitsiyalarni hisobdan chiqarishga doir muomalalar bo'yicha soliq qonunchiligiga rioya qilinishi. Qimmatli qog'ozlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida rezerv tashkil etishga doir muomalalarni aks ettirish. Qarz shartnomasi bo'yicha berilgan mablag'lar hisobi.
3. Moliyaviy investitsiyalarga doir daromadlarning to'liq aks ettirilishi va ularning soliqqa tortilishini tekshirish	Hisoblangan daromadlarni aks ettirish. Ushbu muomalalarni soliqqa tortishning to'g'riligini tekshirish.

– korxona tomonidan sotib olingan qimmatli qog'ozlar va berilgan qarzlarning barchasi buxgalteriya hisobi va hisobotida to'liq aks ettirilishi;

– moliyaviy investitsiyalar hisobga olinadigan sintetik schyotlar qoldig'i va oborotlarining tegishli analitik hisob schyotlari qoldiq va oborotlariga mos kelishi;

— schyotlar bo'yicha qoldiq va oborotlarning buxgalteriya hisobi registrlaridan bosh daftarga va buxgalteriya hisobotlariga to'liq hajmda o'tkazilishi;

— moliyaviy investitsiyalar kirimi va hisobdan o'chirilish faktlarining barchasi buxgalteriya hisobi va hisobotida aks ettirilishi;

— moliyaviy investitsiyalar harakatiga doir barcha muomalalarning buxgalteriya hisobida o'z vaqtida ro'yxatdan o'tkazilishi;

— mavjudligi — barcha moliyaviy investitsiyalar korxona uchun ahamiyatli bo'lib, balans tuzish sanasiga mavjud va kelajakda daromad keltiradi;

— moliyaviy investitsiyalar mavjudligi belgilangan tartibda o'tkazilgan inventarizatsiya va zarur dastlabki hujjatlar bilan tasdiqlangan;

— huquq va majburiyatlar — korxona moliyaviy investitsiyalar uchun tegishli huquqlarga ega va ushbu huquqlar bilan bog'liq xavf-xatar uchun mas'uldir;

— buxgalteriya hisobida aks ettirilgan moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar va berilgan qarzlar) korxonaga qonun asosida tegishlidir;

— buxgalteriya balansida aks ettirilgan qimmatli qog'ozlar korxonaga mulkiy huquq asosida tegishli bo'lib, tegishli huquq talablariga mos shartnomani amalga oshirish natijasida olgan hamda korxona qimmatli qog'ozlar olinganligini tasliqlovchi barcha zarur guvohliklarga ega;

— buxgalteriya hisobi schyotlaridagi barcha yozuvlar amaldagi qonunchilik va me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq rasmiylashtirilgan, isbotlovchi va dastlabki hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan;

— moliyaviy investitsiyalarga doir barcha muomalalar amaldagi qonunchilikka zid bo'lmagan munosabatlar sharoitidan kelib chiqadi;

— moliyaviy investitsiyalar bilan bog'liq muomalalarni amalga oshirish belgilangan tartibda vakolatli shaxslar tomonidan ruxsat etilganligi;

– baholashlar – moliyaviy investitsiyalar (qimmatli qog'ozlar) buxgalteriya hisobi va hisobotida me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq baholangan;

– chet el valutasidagi qimmatli qog'ozlarni so'mda baholash amaldagi qonunchilik talablariga muvofiq o'tkazilgan;

– qimmatli qog'ozlarni sotib olish usuliga ko'ra ularning haqiqiy qiymati me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq shakllantirilgan;

– qimmatli qog'ozlar qiymati buxgalteriya hisobotiga kiritish uchun me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq va to'g'ri hisoblab chiqarilgan (bozor bahosi pasayishini hisobga olgan holda);

– qimmatli qog'ozlarni sotishdan olingan tushum buxgalteriya hisobida dastlabki hujjatlardagi ma'lumotlarga mos bahoda aks ettirilgan;

– aniqligi – moliyaviy investitsiyalarga doir xarajatlar buxgalteriya hisobi qoidalariga muvofiq hisobga olingan, buxgalteriya hisoboti ma'lumotlari sintetik hisob registrlaridagi yozuvlarga mos keladi;

– dastlabki hujjatlarda, buxgalteriya hisobi registrlarida, ma'lumotlarni buxgalteriya hisobotlariga o'tkazishda ko'rsatkichlarning arifmetik aniqligiga rioya qilingan;

– chet el valutasida ifodalangan qimmatli qog'ozlarning so'mdagi qiymatini aniqlashda O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan belgilangan va muomala sodir bo'lgan kunda amalda bo'lgan chet el valutasini kursidan foydalanilgan; buxgalteriya hisobotida haqiqiy ma'lumotlar asosida aniqlangan moliyaviy natijalar aks ettirilgan;

– hisob davrining cheklanganligi – moliyaviy investitsiyalarni hisobga qabul qilish va hisobdan chiqarishga doir barcha muomalalar tegishli hisob davrida hisobga olingan;

– taqdim qilish va bayon qilish – barcha moliyaviy investitsiyalar to'g'ri turkumlangan va buxgalteriya hisobotida mohiyati ochib berilgan;

– moliyaviy investitsiyalar turlari va qaytarish muddatlariga ko'ra turkumlangan;

– moliyaviy investitsiyalarni sotish va qaytarish bilan bog'liq daromadlar va xarajatlar moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotda to'g'ri turkumlangan;

– moliyaviy investitsiyalar to'g'risidagi axborotlar buxgalteriya hisobotlariga beriladigan tushuntirishlarda ochib berilgan.

Tekshiriladigan masalalar bo'yicha yetarli dalillarga ega bo'lish ko'rsatilgan faktlarni mustaqil baholash, yo'l qo'yilgan xato-kamchiliklarni hamda amaldagi me'yoriy hujjatlar va buxgalteriya hisobi qoidalaridan chetga chiqishlarni aniqlashga imkon beradi.

6.2. Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda qo'llaniladigan ma'lumot manbalari

Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda foydalaniladigan axborot manbalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– moliyaviy investitsiyalarni buxgalterlik hisobida aks ettirish va soliqqa tortishni hamda auditorlik tekshiruvidan o'tkazishni tartibga soladigan me'yoriy hujjatlar;

– buxgalteriya hisobotlari;

– korxonaning hisob siyosati to'g'risidagi buyrug'i;

– moliyaviy investitsiyalarni hisobga oladigan sintetik va analitik hisob registrlari;

– moliyaviy investitsiyalarni aks ettiradigan dastlabki hujjatlar.

Korxonaning hisob siyosati to'g'risidagi buyrug'i bo'yicha auditor quyidagilar bilan tanishishi mumkin:

– boshqa korxonalarning ustav kapitalida ishtirok etishda olingan daromadlarni oddiy operatsion faoliyatdan olingan daromadlar qatorida tan olish;

– moliyaviy investitsiyalarni aks ettirish uchun foydalaniladigan schyotlar rejasi;

– qo'llaniladigan buxgalteriya hisobi shakli va korxona buxgalteriyasida tuziladigan hisob registrlari ro'yxati;

– moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish bilan bog'liq dastlabki hujjatlarning hujjatlar aylanishi (hujjatlar aylanish grafigi);

— korxonaning moliyaviy investitsiyalari, qarz shartnomalarini rasmiylashtirishga ruxsat etilgan shaxslar ro'yxati;

— moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish uchun korxona tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan dastlabki hujjatlar shakllaridan foydalaniladi.

Buxgalteriya hisobining yagona jurnal-order shaklidan foydalanadigan korxonalarda jurnal-orderlar qo'llanilib, ularda hisobga qabul qilingan dastlabki hujjatlardagi axborotlar to'planadi va muomalalar aks ettiriladi.

Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda kompyuter dasturlaridan foydalanilganda schyotlar bo'yicha debet va kredit oborotlarining bosmadan chiqarilgan yozma nusxasining ma'lumoti tuziladi.

Moliyaviy investitsiyalarning analitik hisob registri sifatida «Qimmatli qog'ozlarni hisobga olish daftari» tavsiya etiladi.

Qimmatli qog'ozlar bo'yicha muomalalar quyidagi hujjatlarga asosan amalga oshiriladi: ta'sis shartnomasi (boshqa korxonalar ustav kapitaliga investitsiyalar qilishda), qimmatli qog'ozlar oldi-sotti shartnomasi, qarz shartnomasi, depozit jamg'arma uchun shartnoma, qimmatli qog'ozlarni garovga qo'yish shartnomasi, oddiy shirkat shartnomasi (hamkorlikdagi faoliyat shartnomasi) va boshqalar.

Auditor ushbu ko'rsatilgan shartnomalar qoidalarining qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq muomalalarni tartibga soladigan boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar talablariga mos kelishini tekshirishi lozim.

Moliyaviy investitsiyalar auditida ma'lumot ma'nosi sifatida foydalaniladigan dastlabki hujjatlarga quyidagilar kiradi: qimmatli qog'ozlarni qabul qilish-topshirish dalolatnomasi, hamkorlikdagi faoliyatga qo'shiladigan ulushni qabul qilish-topshirish dalolatnomasi, umumiy ishni yurituvchi hamkor tomonidan mulklarni qabul qilish to'g'risidagi avizo, pul shaklidagi ulushlarni o'tkazish to'g'risidagi to'lov-topshiriqnomasi va bank ko'chirmasi (naqd pulsiz hisob-kitoblarda) yoki kassa chiqim orderi va kassa kirim orderining kvitansiyasi (naqd pullik hisob-kitoblarda), qimmatli qog'ozlar qiymatini to'lash uchun beriladigan mulklar (aktivlar)ni

rasmiylashtirish schyot-fakturasi va nakladnoyi, qimmatli qog'ozlar va qat'iy hisobda turadigan blankalarning inventarizatsiya ro'yxati va boshqa hujjatlar.

6.3. Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiyadan o'tkazish va oldin o'tkazilgan inventarizatsiyalar to'g'riligini tekshirish

Shuni ta'kidlash joizki, moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazish metodikasi hali respublikamizda to'liq ishlab chiqilmagan.

Moliyaviy hisobotlar investitsion faoliyatning miqyoslari, yo'nalishlari va tavsifini, uning korxona moliyaviy faoliyati, istiqboliga ta'sirini ochib berish uchun xizmat qiladi. Ulardan zarur axborotlarni olish tashqi foydalanuvchilarda va analitiklarda korxonaning mulkiy va moliyaviy faoliyati haqida to'liq va aniq ma'lumot shakllanishiga yordamlashadi.

Bunday axborotlarga quyidagilar to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi: sotib olingan qimmatli qog'ozlar umumiy qiymati; qimmatli qog'ozlardan olingan daromad (dividendlar va foizlar); qimmatli qog'ozlarni ayrim toifalarga taqsimlash; kotirovkasi muttasil e'lon qilinmaydigan qimmatli qog'ozlarning taxmin qilinayotgan bozor qiymati (u holda baholash usullari korxona hisob siyosatidan kelib chiqqan holda bayon qilingan boshqaruv xodimlarining baholashi bo'lishi mumkin); aksiya qiymatining o'zgarishlari; qimmatli qog'ozlarni sotish natijasida vujudga kelgan, ko'zda tutilmagan daromadlar va zararlar (agar ular sezilarli darajada bo'lsa); korxona investitsiyasida salmoqli o'rin egallovchi qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar.

Bundan tashqari, qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlarni tavsiflashda foydalanilgan usullar mohiyati maxsus ochib berilishi lozim.

Bu ma'lumotlar buxgalterlik hisobotining qiymat ko'rsatkichlarini baholash uchun zarur. Qimmatli qog'ozlar auditi qimmatli qog'ozlarga taalluqli buxgalterlik hisoboti ma'lumotlarining haqqoniyligini tekshirishdan boshlanadi.

Bunday tekshiruv korxonaning naqd pullarini tekshirishdagi kabi inventarizatsiya (ashyoviy ro'yxat) o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi (19-sonli BHMS 3.30—3.36-bandlari).

Qimmatli qog'ozlarni inventarizatsiya (ashyoviy ro'yxat) qilish quyidagi vazifalarni hal etadi: ularning haqiqatdagi mavjudligini aniqlash; haqiqatda mavjud qoldiqlarini buxgalterlik hisobi ma'lumotlari bilan taqqoslash orqali ularning saqlanishi ustidan nazorat o'rnatish; qimmatli qog'ozlardan olinadigan daromadlarning to'liqligi va o'z vaqtidaligini tekshirish; ularning saqlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilganligini tekshirish (korxonada saqlanganida); qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq daromadlar va yo'qotishlarni hisobda aks ettirishning haqqo-niyligini aniqlash.

Auditor inventarizatsiyani boshlashdan oldin qimmatli qog'ozlar bo'yicha ichki auditning ahvoli bilan tanishishi zarur. Chunonchi, korxonaning pul mablag'lari bo'yicha maxsus komissiyasi har oyda kamida bir marta pul mablag'lari kabi qimmatli qog'ozlarni ham inventarizatsiya (ashyoviy ro'yxat)dan o'tkazishi lozim.

Bundan tashqari, yillik buxgalterlik hisobotini tuzishdan oldin moddiy javobgar shaxslar almashish hollarida, o'g'rilik, o'marib ketish, o'zlashtirish yoki suiyste'mol qilish hollarida, yong'in yoki tabiiy ofatdan so'ng inventarizatsiya (ashyoviy ro'yxat) o'tkazilishi shart (19-sonli BHMS 5-bandi).

Agar qimmatli qog'ozlar korxonaning o'zida saqlansa, ularni inventarizatsiyadan o'tkazish pul mablag'larini inventarizatsiyadan o'tkazish bilan bir paytda amalga oshiriladi.

Korxona kassasida saqlanayotgan qimmatli qog'ozlarni inventarizatsiya (ashyoviy ro'yxat) qilish ularni varaqma-varaq sanash yo'li bilan amalga oshiriladi. Bunda har bir qimmatli qog'ozlarning nominal qiymati, haqiqiyligi va to'g'ri rasmiylashtirilganligi aniqlanadi. Tekshiruv alohida har bir emitent bo'yicha dalolatnomada seriyasi, raqami va umumiy summasi ko'rsatilgan holda o'tkaziladi. Har bir qimmatli qog'ozning rekvizitlari buxgalteriyada yuritiladigan ro'yxatlar, reyestrlar yoki daftarlarning ma'lumotlari bilan solishtiriladi.

Qimmatli qog'ozlar maxsus tashkilotlarda saqlanganida (banklarda, depozitariyalarda, maxsus joylarda) inventarizatsiya korxonaning tegishli buxgalteriya hisobi schyotlaridagi qoldiqlar ko'chirmasi ma'lumotlari bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi.

Masalan, depozitariya saqlash uchun topshirilgan qimmatli qog'ozlar inventarizatsiyasi 0610-«Qimmatli qog'ozlar» va 5810-«Qimmatli qog'ozlar» schyotlaridagi qoldiq summalari depozitariylar ma'lumotlari bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Depozitariylar ma'lumotlari inventarizatsiya o'tkazilayotgan paytda depozitariya yuborilgan so'rov natijasida olinishi mumkin (19-sonli BHMS 3.35-band).

Korxonaga tegishli qimmatli qog'ozlarni inventarizatsiya qilishda ular sotib olish qiymatining haqqoniyligini baholashga maxsus e'tibor berilishi lozim. Buning uchun aksiyadorlik jamiyatlarining chop etiladigan buxgalterlik hisobotlarini olish, shuningdek, boshqa qiziqtirgan hisob va hisobot ma'lumotlari bilan tanishish huquqiga ega ekanligiga e'tibor berish zarur.

Inventarizatsiya ro'yxatida qimmatli qog'oz emitenti, nomi, seriyasi, raqam, nominal va haqiqiy qiymati, qaytarish muddatlari va umumiy summasi ko'rsatiladi.

Buxgalteriya hisobi va hisoboti ma'lumotlarining ishonchligini tasdiqlash uchun auditor moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiyadan o'tkazishning to'g'riligini ham tekshiradi. Tekshiruv chog'ida quyidagilar aniqlanadi:

- «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 11-moddasi talablariga rioya qilinayotganligi;

- korxonaning hisob yuritish siyosati to'g'risidagi buyrug'ida moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiyadan o'tkazishning muddatlari belgilanganligi va bu muddatlarga rioya qilinayotganligi;

- inventarizatsiya hujjatlarining to'g'ri rasmiylashtirilishi (korxonada inventarizatsiya ro'yxatlarining unifikatsiyalangan shakllaridan foydalanish, qimmatli qog'ozlar korxona kassasida saqlanganida ularning haqiqatda mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlarni ro'yxatga kiritishning aniqligi va to'g'riligi ta'minlanganligi va hokazo).

Qimmatli qog'ozlar auditining keyingi bosqichida haqiqatda mavjud qimmatli qog'ozlar buxgalterlik hisobi ma'lumotlari bilan solishtiriladi. Bunda auditor qimmatli qog'ozlarning ortiqcha chiqqanlarini ham, kam chiqqanlarini ham o'zining ishchi hujjatlarida aks ettirishi va bular haqida korxona rahbariyatiga bildirishi lozim.

O'z navbatida korxona rahbariyati bunday kamomadlarning vujudga kelish sabablari va bunga javobgar shaxslarni aniqlash hamda kamomadlarni bartaraf etish choralarini ko'rishi lozim; oshiqcha chiqqan qimmatli qog'ozlarni kirim qilish, yetishmagan qimmatli qog'ozlar qiymati aybdor shaxslar tomonidan qoplanishi yoki korxonaning moliyaviy natijalariga olib borilishi mumkin.

Bunda inventarizatsiya dalolatnomalari, taqqoslash vedomostlari va moddiy javobgar shaxslarning tushuntirish xatlariga asosan quyidagi buxgalterlik provodkalari tuziladi:

a) ortiqcha chiqqanda: Dt 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-schyotlar;

Kt 9590 schyot ortiqcha chiqqan qimmatli qog'ozlarning nominal qiymatiga (turlari bo'yicha);

b) kamomad: Dt 9430, Kt 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-schyotlar kam chiqqan qimmatli qog'ozlar nominal qiymatiga;

d) kamomadlarni qoplash: Dt 1730, Kt 9430 nominal qiymatiga. Dt 4730, Kt 9590 yetishmagan qimmatli qog'ozning nominal qiymatidan birja qiymatining kamomad aniqlangan paytdagi oshgan summasiga;

e) Dt 5010, 6710, Kt 4730 yetishmagan qimmatli qog'ozlar birja qiymatining aybdor shaxs tomonidan kassaga naqd pul bilan to'lanishi yoki uning oylik maoshidan ushlab qolinishi;

f) kamomadlarning korxona moliyaviy natijalariga olib borilishi: Dt-9690, Kt-9430 yetishmagan qimmatli qog'ozlarning nominal qiymati.

Inventarizatsiyada ortiqcha va kam chiqqan qimmatli qog'ozlarni hisobda aks ettirishning yuqorida keltirilgan tartibi shunga bog'liqki, hozirgi vaqtda qimmatli qog'ozlar balansda ularning

sotib olish bahosi bo'yicha aks ettirilib, keyinchalik nominal qiymatiga yetkaziladi.

Dt 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-schyotlar, Kt 5110, 5210, 5220 – sotib olish bahosi; Dt 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-schyotlar Kt 9590 nominal qiymatining xarid bahosidan oshgan qismi; Dt 9590, Kt 0610, 0620, 0630, 0640, 0690, 5810, 5830, 5890-schyotlar sotib olish qiymatining nominal qiymatidan oshgan qismi.

Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiyadan o'tkazishning xususiyati nafaqat qimmatli qog'ozlarning haqiqatda mavjudligi, balki qimmatli qog'ozlarni baholash, ya'ni ularning qiymatini shakllantiruvchi haqiqiy xarajatlar to'g'riligini aniqlashdan ham iboratdir.

Auditor qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan daromadlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning o'z vaqtidaligi va to'liqligini tekshirishda inventarizatsiya ma'lumotlaridan ham foydalanadi.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy investitsiya nima?
2. Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazishda qo'llaniladigan ma'lumot manbalari.
3. Moliyaviy investitsiyalar qanday qilib inventarizatsiyadan o'tkaziladi?
4. Korxonaning vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'laridan samarali foydalanishning qanday usullarini bilasiz?
5. Joriy bozor konyunkturasi deganda nimani tushunasiz?
6. Qimmatli qog'ozlar muomala jarayonida nechta bosqichdan o'tadi va ular qaysilar?
7. Bozor kotirovkasiga ega qimmatli qog'ozlar deganda nimani tushunasiz?
8. Ishlab chiqarish samaradorligini tahlil qilishda birinchi navbatda nimani baholash lozim?
9. Moliyaviy investitsiyalar bo'yicha xarajatlarning analitik hisobi nechanchi qaydnomada yuritiladi?
10. Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvdan o'tkazish chog'ida hal etiladigan vazifalarni sanab bering.
11. Korxona aktivlari moliyaviy investitsiyalar qatoriga qaysi yo'llar bilan olib boriladi?
12. Moliyaviy investitsiyalar nima maqsadda audit qilinadi?

13. Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiya qilish chog'ida hujjatlar noto'g'ri aks ettirilganda, aybdor shaxsga qanday chora ko'riladi?
14. Moliyaviy investitsiyalar inventarizatsiyasi natijalarini umumlashtirish deganda nimani tushunasiz?
15. Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda auditorning vazifasi nimalardan iborat?
16. Moliyaviy investitsiyalar nima maqsadda amalga oshiriladi?
17. Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish va nazorat qilishning qanaqa usullarini bilasiz?
18. Moliyaviy investitsiyalarning analitik hisob registri nima?
19. Qimmatli qog'ozlar bo'yicha muomalalar qaysi hujjatlarga asosan amalga oshiriladi?
20. Moliyaviy investitsiyalar hisobda qaysi bahoda aks ettiriladi?
21. Qimmatli qog'ozlarni inventarizatsiya qilish qanday xususiyatlarga ega?
22. Korxona aktivlarini moliyaviy qo'yilmalar qatoriga kiritish qanday tekshiriladi?
23. Moliyaviy qo'yilmalar auditida qanday me'yoriy hujjatlardan foydalaniladi?
24. Qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan daromadni hisobga olishda qanday buxgalteriya provodkasi beriladi?
25. Qimmatli qog'ozlarni hisobdan chiqarish qaysi schyot orqali amalga oshiriladi?
26. Taftish jarayonida kamomadlar aniqlanganda aybdor shaxsga qanday choralar ko'riladi?
27. Qimmatli qog'ozlarning butligini ta'minlash uchun qanday ishlarni amalga oshirish lozim?

VII bob. MOLIVAVIY INVESTITSİYALAR AUDITINI O'TKAZISH TARTIBI

7.1. Moliyaviy investitsiyalar hisobiga doir dastlabki hujjatlarning rasmiylashtirilishini va qimmatli qog'ozlarni baholashning to'g'riligini tekshirish

Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda qo'llaniladigan dastlabki hujjatlarning rasmiylashtirilishini tekshirishda shuni hisobga olish zarurki, qimmatli qog'ozning o'zi — qat'iy shakldagi hujjat bo'lib, uning shakli va majburiy rekvizitlari qimmatli qog'ozlarning turlari uchun qonunchilik bilan belgilangan talablarga mos kelishi lozim. Qimmatli qog'ozlarda majburiy rekvizitlarning yo'qligi yoki qimmatli qog'ozning belgilangan shaklga mos kelmasligi, uning yaroqsizligidan dalolat beradi. Shuning uchun auditor qimmatli qog'ozlar blankalarini shaklan tekshirish bilan birga, mohiyatan ham tekshiruvdan o'tkazadi. Shuningdek, qimmatli qog'ozlar qiymat ko'rsatkichlari arifmetik tekshiruvdan ham o'tkazilishi zarur.

Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda qo'llanilgan dastlabki hujjatlarni tekshirish o'ta muhim ahamiyatga ega. Chunki ular qimmatli qog'ozlarga doir mulkiy huquqning bir subyektdan ikkinchisiga o'tishida maxsus tartibni belgilaydi.

Moliyaviy investitsiyalarni hisobga qabul qilish uchun asos bo'luvchi hujjatlarda muayyan qimmatli qog'ozni sotib olish maqsadi va undan foydalanish muddati ko'rsatilishi shart.

Moliyaviy investitsiyalarni baholash va qayta baholashning umumiy qoidalari O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunida va «Moliyaviy investitsiyalar hisobi» nomli 12-sonli buxgalteriya hisobi milliy standartida belgilangan.

Oldi-sotdi shartnomasi bo'yicha qimmatli qog'ozlar sotib olinganida qilingan moliyaviy investitsiyalar investor uchun qilingan haqiqiy xarajatlar summasida buxgalteriya hisobiga qabul qilinadi.

Auditor qimmatli qog'ozlarni baholashni tekshiruv chog'ida «Moliyaviy investitsiyalar hisobi» nomli 12-sonli BHMSning 9—

19-bandlaridagi qoidalarga asoslanadi. Qimmatli qog'ozlarni sotib olish bo'yicha haqiqiy xarajatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: shartnomaga muvofiq sotuvchiga to'lanadigan summalar; qimmatli qog'ozlarni sotib olish bilan bog'liq informatsion va konsultatsion xizmatlar uchun ixtisoslashtirilgan tashkilotlar yoki shaxslarga to'lanadigan summalar; qimmatli qog'ozlarni sotib olishda ishtirok qilgan vositachi tashkilotlarga to'lanadigan to'lovlar.

Qimmatli qog'ozlar sotib olish uchun, ularni buxgalteriya hisobiga qabul qilgunga qadar ishlatilgan qarz mablag'lari bo'yicha foizlar to'lash uchun qilingan sarflar; qimmatli qog'ozlarni sotib olish bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa sarflar inobatga olinadi.

Qimmatli qog'ozlarni hisobga oladigan qiymatini shakllantiruvchi barcha haqiqiy xarajatlar 0610-«Uzoq muddatli investitsiya qog'ozlar» va 5810-«Qimmatli qog'ozlar» schyotlar debetida hisobga olinadi.

Auditor qimmatli qog'ozlar sotib olish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar tarkibini, ushbu xarajatlarni moliyaviy investitsiyalar qiymatiga qo'shishning qonuniyligini, bu xarajatlarning tegishli hujjatlar bilan tasdiqlanganligini tekshiradi.

Moliyaviy investitsiyalarning hisobga qabul qilingan bahosi, qoidaga ko'ra, o'zgartirilmaydi. Qarzli qimmatli qog'ozlar bundan mustasno.

Qimmatli qog'ozlar shartnomaga muvofiq tekinga olinganida olingan vaqtidagi bozor bahosi bo'yicha baholanadi.

Agar moliyaviy investitsiyalar chet el valutasida amalga oshirilsa, bunday muomalalarning valuta muomalalarini tartibga soladigan me'yoriy hujjatlarga muvofiqqligini tekshirish zarur.

Qiymati chet el valutasida ifodalangan moliyaviy investitsiyalar O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan belgilangan muomala sodir bo'lgan kunda amal qilayotgan valuta kursi bo'yicha so'mga hisoblab baholanadi.

Auditor qaytarish muddati bir yildan ortiq qimmatli qog'ozlar ham qayta baholanayotganligini tekshirishi lozim. Chunki kurs tafovutini qayta baholash va hisobda aks ettirish faqat qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar tarkibida hisobga olinadigan qimmatli qog'ozlar hamda korxona tomonidan belgilangan tartibda

depozitga joylashtirilgan pul mablag'lari bo'yicha amalga oshiriladi.

Boshqa korxonalarning ustav kapitaliga qo'shilgan ulushlar ta'xis shartnomasida belgilangan (kelishilgan) qiymat bo'yicha baholanadi. Korxona mulkini boshqa korxona ustav kapitaliga ulush sifatida berishda moliyaviy investitsiyalar shartnoma qiymati va berilgan mulklar qiymati o'rtasidagi farqlarni hisobda aks ettirishning to'g'riligini tekshirish zarur.

Buxgalteriya hisoboti ko'rsatkichlarining sintetik va analitik hisob ma'lumotlariga mosligini tekshirish buxgalteriya balansining «Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar» (I bo'lim) va «Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar» (II bo'lim) satrlari bo'yicha ko'rsatkichlarni Bosh daftardagi: 0610, 0620, 0630, 0640, 0600, 5810, 5830, 5890-schyotlarning qoldiqlari bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi.

Moliyaviy investitsiyalar alohida turlarining mavjudligi va hisobot davri davomidagi harakati to'g'risidagi axborotlar buxgalteriya balansiga beriladigan tushuntirishlarda keltiriladi. Moliyaviy investitsiyalar alohida turlarining hisobot davri boshi va oxiriga qoldig'i to'g'risidagi ko'rsatkichlar 0610–0690 va 5810, 5830, 5890-schyotlar bo'yicha sintetik va analitik hisob ma'lumotlari bilan solishtiriladi.

Buxgalteriya hisoboti va sintetik hamda analitik hisob registrlari ko'rsatkichlarini solishtirish natijalarini auditor tegishli tarzda rasmiylashtiradi.

7.2. Qimmatli qog'ozlarning analitik hisobini, kirimi va chiqimiga doir muomalalarni tekshirish

0610 – 0690 va 5810, 5830 va 5890-schyotlar bo'yicha analitik hisob moliyaviy qo'shilmalarning turlari va obyektlari bo'yicha yuritiladi. Auditor korxonaning hisob siyosati to'g'risidagi buyrug'iga ilova qilingan ishchi schyotlar rejasidagi moliyaviy investitsiyalarni hisobga olish uchun foydalaniladigan schyotlar rejasi bilan tanishadi hamda analitik hisobning tuzilishi qimmatli qog'ozlarni sotuvchi-korxonalar bo'yicha moliyaviy investitsiyalar

to'g'risidagi, qarz oluvchi-korxonalar bo'yicha mamlakat hududidagi va xorijdagi obyektlarga qilingan investitsiyalar to'g'risidagi axborotlar qay darajada ta'minlashini baholashi kerak.

Korxonalar qimmatli qog'ozlarini kassasida yoki depozitariylarda (Davlat qisqa muddatli obligatsiyalar (DQMO) emitenti faqat Moliya Vazirligi bo'lib, ular valuta birjasidagi depozitariyda) saqlanadi.

Ular korxonada saqlanganida qimmatli qog'ozlar blankalarini (sertifikatlarini) mas'ul saqlash uchun korxona kassasida yuritiladigan reyestrning mavjudligini tekshirishi lozim. Reyestrda: qimmatli qog'oz nomi, raqami, emitent nomi, qimmatli qog'ozning nominal qiymati ko'rsatilishi shart.

Qimmatli qog'ozlar depozitariylarda saqlanganida, ular saqlash uchun berilgan depozitariyning rekvizitlarini analitik hisobda ko'rsatgan holda, korxona buxgalteriyasida hisobda aks ettirilib boriladi. Bunday holda auditorga deponent bilan depozitariy o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladigan shartnoma (deposhyoti to'g'risidagi shartnoma) taqdim qilinishi lozim.

Shartnomada uning predmeti — qimmatli qog'ozlar sertifikatlarini saqlash yoki qimmatli qog'ozlar uchun huquqni hisobga olish bo'yicha xizmat ko'rsatish hamda:

- deponent tomonidan uning qimmatli qog'ozlarini depozitariyga deponentlash to'g'risidagi depozitariy axborotlarni berish tartibi;
- shartnomaning amal qilish muddati;
- depozitariy xizmatlari uchun shartnomada belgilangan haq to'lash hajmi va tartibi;
- depozitariyning deponentga hisobot berish shakli va davri;
- depozitariyning majburiyatlari aniq ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Depozitariy xizmatlari uchun to'lanadigan haq bo'yicha sarflar 9420-schyot debeti bo'yicha aks ettiriladi. Depozitariy xizmatlari bo'yicha to'langan QQS xizmat qiymatiga qo'shib aks ettiriladi.

Auditor korxonada «Qimmatli qog'ozlarni hisobga olish daftari»ning mavjudligini aniqlaydi. Unda korxonada saqlanadigan barcha qimmatli qog'ozlar ro'yxatga olingan bo'lishi lozim.

Moliyaviy investitsiyalar kirimi va chiqimiga doir muomalalar aks ettirilishini tekshirish uchun 0610–0620, 5810, 5830, 5890 va 9220–schyotlar bo'yicha hisob registrlar ma'lumotlaridan foydalaniladi. Bunda auditor korxonada hisob uslubiyoti va moliyaviy investitsiyalar summasini shakllantiradigan haqiqiy xarajatlarni aks ettirish talablariga rioya qilinishiga ishonch hosil qilishi lozim.

Shuningdek, qimmatli qog'ozlarni sotib olish qanday mablag'lar hisobiga amalga oshirilganligini ham tekshirish zarur. Masalan, pulni to'lash yoki mulklarni berish hisobiga olinishi mumkin.

Agar qimmatli qog'ozlar qiymati mulklar bilan to'lansa, investor bunday muomalalarni hisobga olishda 9210–«Asosiy vositalarning chiqimi», 9220–«Boshqa aktivlarning chiqimi» schyotlaridan foydalanishi lozim. Chunki qimmatli qog'ozlar qiymati mulklar bilan to'langanda hisobdan chiqarilgan mulklarining balans qiymati va sotib olinayotgan qimmatli qog'ozning sotib olish bahosi o'rtasidagi farq soliqqa tortiladigan bazaga ta'sir ko'rsatadi.

Auditor, masalan, auditorlik tekshiruvi jarayonida qimmatli qog'ozlar sotib olish uchun kredit olinganligi ma'lum bo'lganida qimmatli qog'ozlar hisobga qabul qilinganidan so'ng qilingan xarajatlarning moliyaviy investitsiyalar qiymatini ko'paytiradigan qo'shimcha xarajatlar sifatida qimmatli qog'ozlar qiymati ustiga qo'shilmayotganligini ham tekshirishi lozim.

7.3. Moliyaviy investitsiyalarning daromadliligi, olingan daromadlarning to'liq aks ettirilishi va soliqqa tortilishini tekshirish

Korxonaning moliyaviy investitsiyalardan oladigan daromadlari 9520–«Dividend ko'rinishidagi daromadlar», 9530–«Foiz ko'rinishidagi daromadlar» va 9560–«Qimmatli qog'ozlarni qayta baholashdan olinadigan daromadlar» schyotlarida hisobga olinadi va «Mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxiga qo'shiladigan mahsulot ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliya natijalarini shakllantirish

tartibi to'g'risidagi Nizom»ga muvofiq moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar qatoriga kiritiladi.

Mazkur Nizomda (V bo'limi, 3-§ «Moliyaviy faoliyatdan olinadigan daromadlar», 3,5-modda) qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar», sho'ba korxonalarga berilgan mablag'lar va shu kabilarni qayta baholashdan olingan foyda, shuningdek, V bo'limi, 3-§ «Moliyaviy faoliyatga doir chiqimlar», 3, 4-modda, «Qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar» (sho'ba korxonalarga berilgan mablag'lar va shu kabilarni) qayta baholashdan ko'rilgan zararlar qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar va sho'ba korxonalarga berilgan mablag'larni har chorakda (yilda) qayta baholash, ya'ni ularni balansda bozor bahosi bo'yicha aks ettirish tavsiya etiladi.

Ammo, bunday hisob yuritish siyosatiga qimmatli qog'ozlar bozori keng rivojlanganda, bozor qiymati haqida muntazam axborotlar mavjud sharoitda erishish mumkin.

Auditor sotib olingan qimmatli qog'ozlardan tashqari korxona-ning o'zida chiqarilgan qimmatli qog'ozlar saqlanishi ham mumkinligini bilishi zarur. Bunday qimmatli qog'ozlar o'z jamoasi a'zolariga sotilguncha yoki birjaga berilgunga qadar 006-«Qat'iy hisobot b'liklari» degan balansdan tashqari schyotda hisobga olinadi.

Qo'shimcha daromad olish maqsadida ikkilamchi sotish uchun birjada sotib olingan yoki jismoniy shaxslardan (masalan, korxona xodimi ishdan bo'shab ketayotganida) sotib olingan korxona aksiyalari 8620-«Sotib olingan xususiy aksiyalar — imtiyozli» schyotida hisobga olinadi va quyidagi buxgalteriya yozuvi bilan rasmiylashtiriladi: Dt 8620-«Sotib olingan xususiy aksiyalar — imtiyozli» schyoti va Kt 5010, 5110-schyotlar — qimmatli qog'ozlarning xarid qiymatiga. Korxona aksiyalarini ikkilamchi sotish quyidagicha aks ettiriladi:

1. Dt 5010, 5110, 5210, 5220; Kt 9220 — ikkilamchi sotish qiymatiga.

2. Dt 9220; Kt 5610 (maxsus subschyot) qiymatli qog'ozlar-ning xarid bahosi.

3. Dt 9220; Kt 9590 ikkilamchi sotish qiymatining xarid bahosidan oshgan qismi.

Agar xarid qiymati ikkilamchi sotish qiymatidan yuqori bo'lsa, u holda Dt 9690; Kt 9220 provodka tuziladi. Auditor bunday hollarda samarasiz moliyaviy muomalalar amalga oshirilganligining obyektiv (balki subyektiv) sabablarini aniqlash, oqilona ish yuritilganda investitsiyalashdan mumkin yo'qotishlar ko'lamini aniqlashi va bu haqda direktorlar kengashida yoki aksiyadorlar majlisida bildirishi zarur.

Boshqa korxonalarning ustav kapitaliga hissa qo'shish ko'rinishidagi qilingan moliyaviy investitsiyalar auditi ushbu korxonalar ustavlarini tahlil qilib, daromad olish shartlarini hamda bunday investitsiyalar samaradorligining to'g'riligi va hisobda to'liq aks ettirilganligini aniqlashdan iborat.

Shuningdek, vekselga berilgan qarzlar ham moliyaviy investitsiyalar bo'lib hisoblanadi. Ular quyidagicha aks ettiriladi: Dt 0610, 5810; Kt 5110, 5210, 5220 vekselga berilgan qarz summasiga.

Veksellar ularda aks ettirilgan summalar, ya'ni nominal qiymati va sotib olish bahosi o'rtasidagi farqdan daromad olish maqsadida sotib olinganida buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi:

- Dt 5810; Kt 5110, 5210, 5220 vekselning sotib olish qiymatiga;

- Dt 5810; Kt 9590 vekselga ko'rsatilgan summa va sotib olish qiymati o'rtasida farq daromadga olinganida.

Moliyaviy investitsiyalar boshqa korxonalar faoliyatida hissa qo'shib ishtirok etish, aksiyalar bo'yicha dividendlar va obligatsiyalar bo'yicha daromadlar olish maqsadida amalga oshirilib, hisobda quyidagicha aks ettiriladi:

- Dt 5110, 5220, 5220; Kt 9520, (9530) – olingan dividendlar (foizlar) summasiga.

Daromadlarning to'liq aks ettirilganligini tekshirishda, ularning miqdori buxgalteriyada hisobga olish maqsadida quyidagi shart-sharoitlar mavjud bo'lganda tan olinadi:

- korxona ushbu daromadlarni olish huquqiga ega;
- daromadlar summasi aniqlangan bo'lishi mumkin;

— muayyan muomala natijasida korxona iqtisodiy manfaatining ko'payishiga ishonch bo'lganida.

Korxonaning moliyaviy investitsiyalardan olgan barcha daromadlari soliqqa tortish maqsadida ikkita guruhga bo'linadi:

— umum qabul qilingan tartibda realizatsiyadan tashqari daromadlar tarkibida soliqqa tortiladigan daromadlar (hamkorlikdagi faoliyatdan olingan daromadlar);

— maxsus tartibda soliqqa tortiladigan daromadlar. Bularga aksiyador-korxonaga tegishli va bu qimmatli qog'ozlar egasining emitent-korxona foydasini taqsimlashda ishtirok etish huquqini tasdiqlovchi aksiyalar bo'yicha olingan daromadlar;

— O'zbekiston Respublikasi davlat qimmatli qog'ozlari va mahalliy organlar qimmatli qog'ozlari; O'zbekiston Respublikasi hududida tashkil qilingan boshqa korxonalar ustav kapitalida hissa qo'shib ishtirok etishdan olingan daromadlar. Bunday daromadlar belgilangan foiz stavka bo'yicha soliqqa tortiladi va daromadlarni to'lash manbalaridan to'lanadi.

Aksiyalar bozor bahosining ular nominal qiymatiga nisbatan yildan yilga o'sib borishi ham korxona rahbariyatining oqilona ish yuritayotganligidan dalolat beradi.

2011–2015-yillarda tarkibiy o'zgarishlarni iqtisodiyotning soha va tarmoqlarini diversifikatsiya va modernizatsiya qilishni izchil davom ettirish, ishlab chiqarishni texnik va texnologik yangilash, shuningdek, transport, muhandislik, kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish jarayonlarini yanada chuqurlashtirishga qaratilgan faol investitsiya siyosati olib boriladi.

Ushbu maqsadlar uchun 2011–2015-yillar davomida oxirgi besh yil mobaynida o'zlashtirilgan investitsiyalarga qaraganda 2 barobar ko'p, jami 77,4 milliard dollar miqdoridagi investitsiyalarni yo'naltirish mo'ljallanmoqda.

Asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalarning yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushi 24 foizdan kam bo'lmasligi tarkibiy o'zgartirishlarni jadal amalga oshirish va iqtisodiyotni modernizatsiya qilishni ta'minlaydi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning asosiy hajmi ichki resurslarni safarbar qilish hisobidan amalga oshiriladi. Kelgusi

yillarda bu ko'rsatkich yalpi kapital qo'yilmalar hajmining 76 foizini tashkil etadi.

Bu mablag'lar, avvalo, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashni amalga oshirayotgan korxonalarining o'z mablag'larini ko'paytirishi, soliq yukini yanada kamaytirish, tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash va aholining tadbirkorlik faoliyatidan oladigan daromadlarini oshirish hisobidan hosil bo'ladi.

Strategik muhim infratuzilmani shakllantirish, ishlab chiqarishni rekonstruksiya qilish va modernizatsiya etishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishga ichki resurslarni jalb etishda O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi alohida o'rin egallaydi. Mazkur jamg'armaning tarkibiy o'zgarishlardagi tobora ortib borayotgan rolini inobatga olgan holda, yaqin yillarda uning hisobida 10 milliard dollardan ziyod mablag' jamlanadi.

2011–2015-yillarda yoqilg'i-energetika tarmog'ini, mashinasozlik va avtomobilsozlikni rivojlantirish, elektr energetika sohasida energiya ishlab chiqarish quvvatlarining samaradorligini oshirish va diversifikatsiya qilish, metallurgiya sanoatini kompleks modernizatsiya etish, transport va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirish uchun Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi tomonidan 4,7 milliard dollardan ziyod mablag' yo'naltiriladi.

Mazkur jamg'armaning eng muhim vazifalaridan biri strategik investitsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirish maqsadida yirik xorijiy investor va sheriklarni jalb etishdir. Masalan, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida amalga oshirilayotgan, umumiy qiymati 1,28 milliard dollarga teng bo'lgan Tollimarjon issiqlik elektr stansiyasida ikkita bug'-gaz moslamasini qurish loyihasi shular jumlasidandir.

Kelgusi yillardagi ustuvor yo'nalishlardan biri mamlakatimizda, eng avvalo, jalb qilinayotgan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish, chet el investorlari uchun kafolatlar yaratish hamda ularning ishonchini mustahkamlash maqsadida yanada qulay investitsiya muhitini shakllantirishdan iborat.

Bu vazifalarni oshirish orqali 2011–2015-yillar davomida 13 milliard dollardan ziyod yoki o'tgan besh yildagiga nisbatan 1,7 barobar to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilishini ta'minlaydi.

Ushbu mablag'lar eng ilg'or texnologiyalar bilan jihozlangan va xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash hamda raqobatdosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan, mamlakatimiz eksport salohiyatini oshirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladigan yangi sanoat korxonalarini tashkil etish bo'yicha chet el investorlari ishtirokidagi 320 tadan ortiq yirik investitsiya loyihasini amalga oshirishga yo'naltiriladi.

Bunday loyihalar haqida so'z borganda, avvalo Surgil koni bazasida Ustyurt gaz-kimyo majmuasini barpo etish, Sho'rtan gaz-kimyo majmuasida tozalangan metan bazasida suyultirilgan sintetik yoqilg'i ishlab chiqarish, Muborak gaz-kimyo majmuasini qurish, Qandim guruhi konlarini o'zlashtirib, gazni qayta ishlaydigan zavod barpo etish, Navoiy viloyatida ammiak va karbamid ishlab chiqaradigan zamonaviy kompleks qurish, avtomobil dvigatellari, katta hajmda yuk tashiydigan «MAN» avtomobillari, «Mercedes Bens» shassisi bazasida ko'p o'rinli avtobuslar, «Klaas» kompaniyasi bilan hamkorlikda qishloq xo'jaligi texnikasini ishlab chiqarishni tashkil etish, tayyor mahsulot ishlab texnik va polikristall kremniy ishlab chiqarish, tayyor mahsulot ishlab chiqarishning to'liq sikliga ega bo'lgan vertikal integratsiyalashgan tekstil majmualarini, tayyor dori preparatlarini ishlab chiqaradigan korxonalarni barpo etish va boshqa loyihalarni qayd etish mumkin.

Iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirishda O'zbekiston yirik xalqaro moliya institutlari, hukumat tashkilotlari va xorijiy banklarni, birinchi navbatda mamlakatimiz bilan yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo'yicha o'zaro hamkorlik aloqalarini kengaytirishga katta qiziqish bildirayotgan Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki, Yaponiya, Janubiy Koreya va XRR taraqqiyot banklari, qator arab davlatlarining investitsiya fondlarini jalb etish masalasiga katta ahamiyat beradi.

Aynan ana shu hamkorlikning moliyaviy ko'magida kelgusi yillar davomida O'zbek milliy avtomagistrali uchastkalarini qurish, ichimlik suvi bilan ta'minlash tizimlarini barpo etish va rekonstruksiya qilish, qishloq xo'jaligi yerlarining meliorativ holatini yaxshilash, polivinilxlorid va kaustik soda ishlab chiqarish bo'yicha yangi majmua barpo etish, qishloq xo'jaligi texnikasi va avtomobil shinalarini ishlab chiqarishni tashkil etish kabi ko'plab loyihalar amalga oshiriladi.

2012-yilda amalga oshirilishi rejalashtirilgan investitsion loyihalar: 2012-yilda Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi va xorijiy kompaniyalar tomonidan jami 7,5 ming tonna sig'imga ega 3 ta sovitish kameralarini barpo etish belgilangan, jumladan: Samarqand shahrida «O'zmarkazimpeks» DATSK tomonidan 3,0 ming tonna sig'imga ega meva-sabzavot mahsulotlarini saqlashga mo'ljallangan yangi sovitish kameralari qurilishi rejalashtirilgan. Ushbu sig'imdagi sovitish kamerasini qurish uchun Samarqand viloyati Oqdaryo tumanida 2,5 gektar yer ajratilgan.

Kompaniya tomonidan Italiya, Gollandiya, Ukraina, Turkiya, Rossiya, Germaniya davlati ishlab chiqaruvchilari bilan muzokaralar olib borilmoqda; Toshkent viloyatida 2,0 ming tonna sig'imga ega yangi sovitish kameralari qurilishi rejalashtirilgan; Farg'ona viloyatida qo'shimcha 2,5 ming tonna sig'imga ega sovitish kameralari qurilishini nihoyasiga yetkazish rejalashtirilgan. Loyiha «O'zinterimpeks» DATSK tomonidan O'zbekiston tumani Qo'rg'ontepa qishlog'idagi sovitish majmua negizida amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda binoda qurilish ishlari amalga oshirilmoqda. 2012-yil yakuniga borib, foydalanmay turgan bo'sh bino majmuasi negizida 3,0 ming tonna sig'imga ega zamonaviy sovitish kameralari ishga tushiriladi.

Bir so'z bilan aytganda, 2011–2015-yillarda jami xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi 18,6 milliard dollarni tashkil etishi yoki o'tgan besh yildagiga nisbatan 2 barobar ko'p bo'lishi prognoz qilinmoqda.

Ularning 75 foizdan ortig'ini to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar tashkil etadi. Bu borada qarz mablag'lari uzoq muddatli

asosda faqat ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmalarini rivojlantirish, iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini modernizatsiya qilish, shuningdek, xorijiy moliyaviy institutlar kredit liniyalarini mamlakatimiz tijorat banklari orqali qayta moliyalashtirish yo'li bilan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga jalb etiladi.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy investitsiyalar auditi qanday tartibda o'tkaziladi?
2. Moliyaviy investitsiyalar hisobiga doir dastlabki hujjatlar qanday rasmiylashtiriladi?
3. Qimmatli qog'ozlarni baholashning to'g'riligi qanday tekshiriladi?
4. Qimmatli qog'ozlarning analitik hisobi deganda nimani tushunasiz?
5. Qimmatli qog'ozlarning kirimi va chiqimiga doir muomalalar qanday tekshiriladi?
6. Moliyaviy investitsiyalarni hisobga olishda qo'llaniladigan dastlabki hujjatlarning rasmiylashtirilishini tekshirishda nimani inobatga olish zarur?
7. Moliyaviy investitsiyalarni hisobga qabul qilish uchun asos bo'luvchi hujjat nima?
8. Moliyaviy investitsiyalarni baholash va qayta baholashning umumiy qoidalari nechanchi sonli BHMSga asosan yuritiladi?
9. Auditor qimmatli qog'ozlarni baholashni tekshirayotganda 12-sonli BHMS ning nechanchi bandlaridagi qoidalarga asoslanadi?
10. Qimmatli qog'ozlarni sotib olish bo'yicha haqiqiy xarajatlar nimalarni o'z ichiga oladi?
11. Qimmatli qog'ozlarni hisobga oladigan qiymatini shakllantiruvchi barcha haqiqiy xarajatlar qaysi schyotlarning debetida hisobga olinadi?
12. Moliyaviy investitsiyalarning hisobga qabul qilingan bahosi qoidaga ko'ra o'zgartirilishi mumkinmi?
13. Depozitariy deganda nimani tushunasiz? Qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan daromadni hisobga olishda qanday buxgalteriya provodkasi beriladi?
14. Depozitariy xizmatlari uchun to'lanadigan haq bo'yicha sarflar qaysi schyotda aks ettiriladi?
15. Moliyaviy qo'yilmalar auditining xususiyatlari nimalardan iborat?

16. Moliyaviy qo'yilmalar auditida ko'p uchraydigan xatolar qaysilar?
17. Korxonaning moliyaviy investitsiyalardan oladigan daromadlari qaysi schyotlarda hisobga olinadi?
18. Korxonaning moliyaviy investitsiyalardan olgan barcha daromadlari soliqla tortish maqsadida qaysi guruhlarga bo'linadi?
19. Qimmatli qog'ozlarni baholashning to'g'riligini tekshirishda auditorning majburiyatlari nimalardan iborat?
20. Moliyaviy investitsiyalarning soliqla tortilishini tekshirish bosqichlari.

ATAMALAR LUG'ATI

Asosiy vositalar — korxona tomonidan uzoq muddat davomida xo'jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida yoxud ma'muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlar.

Amortizatsiyalanadigan qiymat — moliyaviy hisobotlarda faraz qilinayotgan (baholangan) tugatish qiymatini chegirgan holda ko'rsatilgan aktivning boshlang'ich (tiklash) qiymati summasi.

Amortizatsiya — foydali xizmat muddati mobaynida aktivning amortizatsiyalanadigan qiymatini asosiy vositalarning vazifasidan kelib chiqqan holda mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxiga yoki davr xarajatlariga muntazam taqsimlash va o'tkazish ko'rinishida eskirishning qiymat ifodasi.

Asosiy vositalarning inventar obyekti sifatida barcha qurilmalari va anjomlariga ega bo'lgan obyekt yoki muayyan mustaqil vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan alohida konstruktiv asosdagi buyum yoxud butun bir yaxlitlikni ifodalovchi va muayyan vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan konstruktiv jamlangan buyumlarning alohida majmuyi tan olinadi.

Asosiy vositalarni qayta baholash — asosiy vositalar obyektlarining tiklash qiymatini hozirgi bozor narxlari darajasiga moslash maqsadida ularni vaqti-vaqti bilan aniqlashtirish. Asosiy vositalar qayta baholash natijasida hisob va hisobotda joriy qiymat bo'yicha aks ettiriladi.

Asosiy vositalar obyekti bo'yicha amortizatsiya ajratmalarini hisoblash mazkur obyekt asosiy vositalar tarkibiga qabul qilingan oydan keyingi oyning dastlabki sanasidan boshlanadi hamda mazkur obyektning amortizatsiyalanadigan qiymati to'liq so'ndirilgunga qadar yoxud bu obyektни balansdan hisobdan chiqarilguncha amalga oshiriladi.

Aktiv — buxgalteriya balansining bir qismi bo'lib, ma'lum bir muddatga subyekt mablag'larining tarkibi va joylanishini pul ko'rinishida aks ettiradi. Bundan tashqari, balansning passiv qismi ham mavjud bo'lib, aktiv va passiv tomonlar bo'lim va moddalaridan iborat. Aktiv tomonining jami summasi passiv tomoni summasi bilan teng bo'lishi lozim. Buni shunday tushuntirish mumkin, ya'ni aktiv tomonidagi mablag'larning manbalari, balansning passiv tomonida joylashgan.

Akkreditiv (lot. accredo — ishonaman) — naqd pulsiz hisob-kitob turlaridan biri. Ma'lum bir tovar va xizmatlar uchun belgilangan muddatda mol yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar uchun ajratilgan pul mablag'idir. Akkreditiv quyidagi hollarda qo'llaniladi: xaridor va mol yetkazib beruvchi o'rtasidagi shartnomaga asosan, xaridor va mol yetkazib beruvchi o'rtasidagi xo'jalik munosabati doimiylikka ega bo'lmasa, xaridor tovarni mol yetkazib beruvchi manzilida qabul qilib olsa, hokimiyat ko'rsatmasi va yo'riqnomasiga ko'ra, tovar yetkazib berishning alohida ma'lum bir sharoitlarida bank muassasasi talabi bilan kreditlash va hisob-kitobning ma'lum usuliga o'tgan korxonalar munosabatida, tovar-moddiy boyliklarining me'yoridan yuqori zaxiralariga ega bo'lgan korxonalar munosabatida.

Aksept — belgilangan sharoit bo'yicha shartnoma tuzishga rozilik berish. Naqd pulsiz hisob-kitobda aksept xaridorning mol yetkazib beruvchi taqdim qilgan hisobini to'lashga rozilik bildiradi.

Akseptant — hisob bo'yicha to'lovni amalga oshirishga rozilik bergan korxonalar, tashkilotlar va muassasalar yoki shaxslar.

Akseptlash (lot. acceptare — qabul qilish) — to'lov hisobini qabul qilish, mol yetkazib beruvchi schyotiga to'lovni o'tkazishga rozilik berish.

Boshlang'ich qiymat — to'langan va qoplanmaydigan soliqlarni (yig'imlarni), shuningdek, aktivni undan mo'ljal bo'yicha foydalanish uchun ishchi holatiga keltirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan yetkazib berish va montaj qilish, o'rnatish, ishga tushirish va istalgan boshqa xarajatlarni hisobga olgan holda, asosiy vositalarni tiklash (qurish va qurib bitkazish) yoki xarid qilish bo'yicha haqiqatda qilingan xarajatlarning qiymati.

Balans (fr. balance — muvozanat, tarozining ikki pallasi) — doimiy o'zgarishda va o'zaro bog'liq kattaliklarning holatini ko'rsatuvchi, ko'rsatkichlar tizimi, tenglik.

Balansdagi schyotlar — buxgalteriya ko'rsatkichlari balansida aks ettiriladigan buxgalteriya schyotlari.

Bank korrespondent — boshqa banklar bilan o'zaro munosabatlarda bo'ladigan va ularning topshiriqlari bilan ma'lum bir moliyaviy jarayonlarni bajaruvchi bank.

Birlamchi hujjatlar — buxgalteriya hujjatlari bo'lib, xo'jalik jarayoni sodir bo'lgan vaqtda tuziladi va ular sodir etilganligi haqida birlamchi guvohnoma hisoblanadi.

Bosh shartnoma — umumiy ish bajarish yoki tovar yetkazish davri tugagunga qadar muddatga tuzilgan shartnoma.

Buxgalteriya balansi — ma'lum bir davrda xo'jalik mablag'lari va ular manbalarining pul qiymatini guruhlab va umumlashtirib aks ettirish usuli.

Buxgalteriya daftarlari — sintetik va analitik hisobni hujjatlarga asosan qayd qilish.

Buxgalteriya o'tkazuvi — schyotlar korrespondensiyasini yozish. Bunda xo'jalik jarayoniga tegishli summa bir schyotning debeti va ikkinchi schyotning kreditida aks ettiriladi. Buxgalteriya o'tkazmasi hujjatlar (jurnal-order, tabulogramma yoki eski hujjatlar shakli, memorial order) ga asosan tuziladi.

Da'vo — da'vo qo'zg'atuvchining talabi. Korxonalar ularga qarzdorlarga (debitorlarga) o'z vaqtda to'lanmagan qarz summalar uchun da'vo qo'zg'atishlari lozim. Da'vo moddiy zarar keltirganlarga nisbatan asosli ravishda qo'zg'atilishi zarur (debitorlik qarzlari, da'volar yuzasidan hisob-kitoblarga qarang).

Dotatsiya — korxona, tashkilot, muassasalarga qarzlarni qoplash uchun davlat tomonidan beriladigan nafaqa.

Diskontlash — kelajakda aniq bir vaqtda olinishi kutilayotgan pul mablag'larining joriy ekvivalentini aniqlash.

Diskont stavkasi — vaqtning har xil paytiga taalluqli bo'lgan pul summalarini bir vaqtga (paytga) keltirishda foydalanadigan stavka.

Dividend — aksiyadorlik jamiyati foydasining bir qismi bo'lib, aksiyadorlar o'rtasida soliqlarni, ishlab chiqarishni kengaytirishga ajratmalarni, zaxiralarni tashkil etish, obligatsiyalar bo'yicha foizlarni va boshqa to'lovlarni amalga oshirilganidan so'nggina taqsimlanadi.

Diskont — 1) vasiqa hisobi; 2) hisob foizi — vasiqa hisobida banklarga to'lanadigan foiz; 3) birja va valuta ishlarida — tovar kotiral bahosidan ustama (masalan, agar tovar sifati standartdan past bo'lsa) valuta.

Debitorlik va kreditorlik qarzlarning haqiqiy qiymati — korxonaning jami debitorlik (kreditorlik) qarzlarning faqatgina so'ndirilishi mumkin bo'lgan qismi.

Debet (lot. debet — u majbur) — buxgalteriya hisobining bir qismi. Aktiv schyotlarning debetiga summalarning ko'payishi yozilsa, passiv schyotlarda esa, summaning kamayishi yoziladi. Hisoblashish schyotlarining debetida esa, boshqa korxona va shaxslarning shu korxonaga qarzlari aks ettiriladi va debitorlik qarzlari deyiladi. Debet kreditlari esa, aktiv va aktiv-passiv schyotlarda bo'ladi.

Debitorlar (lot. debitor — qarzdor) — ushbu subyektga qarzdor bo'lgan boshqa korxona, tashkilot, muassasa yoki shaxslar bo'lib, ular debitorlik qarzlarini to'lashlari lozim.

Deponent (lot. depono — yig'aman) — korxona, tashkilot, muassasa yoki jismoniy shaxsning korxona, tashkilot, muassasada vaqtincha saqlayotgan mablag'i.

Foydali xizmat muddati — korxona aktivdan foydalanadigan vaqt davri yoki korxona ushbu aktivdan foydalanishdan olishni mo'ljallayotgan mahsulot (ishlar va xizmatlar) miqdori.

Faol bozor — oldi-sotdi obyektlari bir turda (bir xil) bo'lgan va har qanday vaqtda bitimni amalga oshirishni xohlovchi manfaatdor sotuvchi va xaridorlarni topish mumkin bo'lgan, shuningdek, narxlar haqidagi ma'lumotlar oshkor (hammabop) bo'lgan bozor.

Hisob-kitob operatsiyalari — korxona tomonidan yoki korxona ishtirokida hisob (moliya) yili davomida sodir etilgan operatsiyalar natijasida yuzaga kelgan debitorlik va kreditorlik qarzlarning so'ndirilishi.

Hisob-kitob operatsiyalarida nazorat riski — hisob-kitob operatsiyalariga nisbatan ichki nazorat riskining mavjud bo'lishi, ammo bu tizimning sifatsizligi sabab buxgalteriya tizimida hisob-kitob operatsiyalarining noto'g'ri aks ettirilgan bo'lishi xavfi.

Hisob-kitoblar bo'yicha o'zaro solishtirma dalolatnoma — mijoz korxona xaridori / mol yetkazib beruvchisi mijoz bilan bir shaharda joylashgan bo'lsa, ikki tarafning o'zaro debitorlik /kreditorlik operatsiyalari bo'yicha hisob-kitoblari inventarizatsiyada tuziladigan hujjat.

Hisob-kitob operatsiyalari bo'yicha asoslovchi testlar — hisob-kitob operatsiyalarining moliyaviy hisobotlarda keltirilgan summolari to'g'ri (asosli) ekanligini tekshirishga yo'naltirilgan testlar majmuyi.

Ijara (polyak. — arenda va lot. *arrendare* — qarzga fopdalanishga berish) — shartnoma asosida buyumlarning vaqtinchalik foydalanishga belgilangan ijara haqi to'lovi asosida berilishi.

Ijara (lizing) obyektlari — iste'mol qilinmaydigan har qanday buyumlar (ashyolar), shu jumladan korxonalar, mulkiy komplekslar, alohida binolar, inshootlar, uskunalar, transport vositalari hamda boshqa ko'char va ko'chmas mulk (muomaladan chiqarilgan yoki muomalada bo'lishi cheklangan boshqa mulklar bundan mustasno).

Ijarachi — biror narsani ijaraga olgan korxona, tashkilot va muassasa yoki jismoniy shaxs.

Ikkilamchi ijara (ikkilamchi lizing) — ijarachi (lizingga oluvchi) ijaraga beruvchi (lizingga beruvchi) ning roziligi bilan, ijaraga beruvchi (lizingga beruvchi) ning oldida ijara (lizing) shartnomasi yuzasidan javobgarlikni saqlagan holda ijaraga olingan mulkni (lizing obyekтини) boshqa shaxsga ikkilamchi ijara (ikkilamchi lizing)ga topshiradigan shartnoma munosabati.

Ichki nazorat tizimi bo'yicha savolnoma — mijoz korxona ichki nazorat tizimi sifatini tekshirish va baholash maqsadida tuzilgan maxsus ishchi qog'oz.

Ishchi qog'ozlarni kodlashtirish — audit tekshiruvi jarayonida tuzilgan barcha ishchi qog'ozlarni auditorlik firmasida qabul qilingan raqamlashtirish tizimi asosida joriy va doimiy fayllarda arxivlash.

Ijobiy solishtirma dalolatnoma — mijoz korxona va mijoz xaridorlari /mol yetkazib beruvchilari o'rtasida amalga oshirilgan va ikki taraf buxgalteriya tizimida aks ettirilgan hisob-kitob operatsiyalari natijalarining auditor tomonidan inventarizatsiyasi bir xil ma'lumotni aks ettirishi yoki muhim bo'lmagan farqning yuzaga kelishi.

Inventarizatsiya — korxonaga tegishli bo'lgan barcha asosiy vositalar, inventarlar, mablag'lar va boshqa moddiy boyliklarning haqiqatda mavjudligi bilan buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini solishtirish va tekshirish usuli.

Inventar kartochkalar — asosiy vositalar (fondlar)ning hisobi uchun mo'ljallangan hisob registrining shakli. Inventar kartochkalar har bir obyekt xo'jalikka keltirilganda tuziladi.

Inventar obyekt — tugallangan qurilish, buyum yoki kompleks inventar obyekti asosiy vositalar tarkibida hisobga olinadi. Har bir korxonada inventar obyektlari ko'p bo'lib, ularning har biri bo'yicha hisobni to'g'ri tashkil etish uchun inventar raqam belgilanadi.

Inventar raqami — inventar obyektga birlashtirilgan raqam. Inventar raqami asosiy vositalar (fondlar) hisobini to'g'ri tashkil etish uchun va obyektlarning saqlanishini ta'minlash uchun zaruriy hisoblanadi. Bir turdagi buyumlarning guruhi uchun shu obyektlarning haqiqiy holati, eng ko'p qiymatini hisobga olgan holda, raqamlar seriyasi ajratiladi. Buxgalteriya hujjatlarida asosiy vositalar hisobida ushbu inventar raqamlar ko'rsatiladi.

Inkassalash — to'lov hujjatlarini ko'rsatib, u asosida pulni olish.

Ishlab chiqarish xarajatlari — korxonaning mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlari (mehnat haqi, xomashyo, material, yoqilg'i, asosiy vositalarning eskirishi va hokazolar).

Joriy qiymat — ma'lum sanadagi amal qilayotgan bozor narxlari bo'yicha asosiy vositalarning qiymati yoki xabardor qilingan, bitimni amalga oshirishni xohlovchi, mustaqil taraflar o'rtasida bitimni amalga oshirishda aktivni sotib olish yoki majburiyatlarni bajarish uchun yetarli bo'lgan summa.

Joriy ta'mirlash — asosiy vositalar obyektni ishchi holatida saqlab turish maqsadida amalga oshiriladigan ta'mirlashdir. O'rta ta'mirlashda ta'mirlanayotgan agregatni qisman ajratish va detallarning qismlarini tiklash yoki almashtirish amalga oshiriladi.

Kontokorrekt ko'chirma — mijoz korxona xaridori /mol yetkazib beruvchisi va mijoz turli shaharlarda joylashgan taqdirda, ikki tarafning o'zaro debitorlik / kreditorlik operatsiyalari bo'yicha hisob-kitoblarni inventarizatsiya uchun tuziladigan va xaridorlarga yuborish uchun mo'ljallangan mijoz korxona hisob-kitoblari tahliliy smetasi nusxasi.

Kalkulatsiya (lot. calculatio — hisoblash) — bajarilgan ish, tayyorlangan mahsulot, qabul qilingan moddiy boyliklar qiymatini aniqlash, xarajatlarini guruhlash usuli.

Kassa kitobi — korxona kassiri kassa jarayonlari hisobini yurgizishga mo'ljallangan hisob registrarlari.

Kassa limiti — korxona kassasida doim bo'lishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining summasi. Bu summa kunlik mayda xarajatlar uchun ishlatiladi.

Kassaning orderlari — korxona kassasiga pul kirimi va chiqimining qonuniyligini va belgilangan maqsad bo'yicha amalga oshirilganligini asoslovchi hujjatlar.

Kelgusi davr daromadlari — hisobot davrida olingan, ammo kelgusi davrga tegishli bo'lgan mablag'lar.

Konsalting — maslahat xizmatini ko'rsatish va ekspertiza o'tkazish. Konsalting bilan shug'ullanadigan firmalar konsultativ deb ataladi.

Konsignatsiya — tovarlarni xorijga sotishning komission shakli bo'lib, unga ko'ra tovarlarning egasi (konsignant) u yerdagi o'z komissioneriga (konsignatoriga) tovarlar partiyasini sotish uchun jo'natadi.

Korxonaning bankdagi hisobidan ko'chirma — korxonaning hisob-kitob, joriy va maxsus schyotlaridagi pul mablag'larining harakati haqida bank muassasasining yuborgan hujjati.

Kredit (lot. credit — u ishonadi) — buxgalteriya schyotining bir qismi. Aktiv schyotlarning kreditida hisob obyektining kamayishi yoziladi, passiv schyotlarda esa ushbu hisob obyektlari summasining ko'payishi yoziladi. Kredit tomondagi kredit passiv va aktiv-passiv schyotlarda bo'ladi.

Lizing to'lovlari — lizingga beruvchining lizing obyektini sotib olish uchun qilgan xarajatlarining hammasi yoki ko'p qismini, shuningdek, lizing obyektini yetkazib berish va belgilangan maqsadda foydalanish uchun uni yaroqli holga keltirish bilan bog'liq bo'lgan boshqa xarajatlarini lizingga oluvchi tomonidan qoplanishi hamda lizingga beruvchining daromadidir.

Lizingga beruvchining daromadi — lizing to'lovlari bilan lizing obyektini sotib olish, uni yetkazib berish va belgilangan maqsadda foydalanish uchun yaroqli holga keltirish xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadigan, lizingga beruvchi tomonidan lizing operatsiyasini amalga oshirish natijasida oladigan daromadidir.

Mutlaq huquq — bu faqatgina huquq egasi tomonidan yoki uning roziligi bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda uchinchi shaxsga berilishi mumkin bo'lgan mulkiy huquq.

Majburiy to'lov — egasining rozilgisiz hisob-kitob schyotidan pul mablag'ining o'tkazilishi. Masalan, majburiy to'lovlarga davlat budjetiga, davlat ijtimoiy sug'urtasiga to'lov, sugurta to'lovlari va boshqa belgilangan qoidalarga asosan to'lovlar kiradi.

Mehnat balansi — mehnat resurslarining (ish kuchi, ish vaqti) haqiqatda yoki kutilgan va ulardan foydalanish miqdorini aks ettiradi. Mehnat balansida ishchi kuchini qayta ishlab chiqarish, joylashtirish va mehnat resurslarini iste'molga mos ravishda taqsimlashning asosiy jarayonlari haqida ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Nomoddiy aktivlar — korxona tomonidan ulardan ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish yoki tovarlarni sotish jarayonida foydalanish maqsadida yoxud ma'muriy va boshqa funksiyalarni amalga oshirish uchun uzoq muddat mobaynida tutib turiladigan, moddiy-ashyoviy mazmunga ega bo'lmagan mol-mulk obyektlari.

Qisqa muddatli ijara — ijaraga beruvchi ijarachiga haq evaziga mol-mulkni 12 oydan kam muddatga egalik qilish va foydalanish yoki foydalanish huquqini beradigan kelishuv.

Qoldiq (balans) qiymat — jamlangan amortizatsiya summasini chegirgan holda asosiy vositalarning boshlang'ich (tiklash) qiymati.

Qaydnoma — birlamchi hujjat yoki hisob registri. Qaydnoma yig'ma hujjat bo'lishi ham mumkin. Qaydnomadan buxgalteriya hisobining hamma shakllarida ham foydalaniladi.

Salbiy solishtirma dalolatnoma — mijoz korxona va mijoz xaridorlari / mol yetkazib beruvchilari o'rtasida amalga oshirilgan va ikki taraf buxgalteriya tizimida aks ettirilgan hisob-kitob

operatsiyalari natijalarining auditor tomonidan inventarizatsiyasi
turli ma'lumotlarni aks ettirishi (muhim farqning yuzaga kelishi).

Tugatish qiymati – asosiy vositalarning chiqib ketishi bo'yicha kutilayotgan xarajatlarni chegirgan holda kutilayotgan foydali xizmat muddati oxirida asosiy vositalarni tugatish chog'ida olinadigan aktivlarning faraz qilinayotgan summasi.

Uskunalar va transport vositalarini kapital ta'mirlash – agregatni to'liq ajratib yig'ish amalga oshiriladigan ta'mirlashdir, bazaviy va korpus detallari va uzellarini ta'mirlash, barcha eskirgan detallar va uzellarni almashtirish yoki tiklash hamda agregatni yig'ish, sozlash va sinab ko'rishdir. Binolar va inshootlarni kapital ta'mirlash – bazaviy va korpus detallari va uzellarini ta'mirlash, barcha eskirgan konstruksiyalarning detallari va uzellarini almashtirish yoki tiklash amalga oshiriladigan ta'mirlashdir.

Uzoq muddatli ijara – ijaraga beruvchi ijarachiga haq evaziga mol-mulkni 12 oydan ko'p muddatga egalik qilish va foydalanish yoki foydalanish huquqini beradigan kelishuv.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — T.: O'zbekiston, 2009.
2. O'zbekiston Respublikasining «Qimmatli qog'ozlar to'g'risida»gi Qonuni. 1993-yil 2-sentabr. 1994-yil 23-sentabr, 1996-yil 22-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining «Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. 1998-yil 30 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuni. 1996-yil 30-avgust.
5. O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni. 2000-yil 26-may. Yangi tahrir.
6. O'zbekiston Respublikasining «Xususiy korxona to'g'risida»gi Qonuni. 2003-yil 11-dekab.
7. O'zbekiston Respublikasining «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonuni. 1998-yil 30-aprel.

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida»gi Farmoni. 2005-yil 15-iyun.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «To'g'ridan to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni. 2007-yil 6-fevral.

III. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari

10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. «Auditorlik faoliyatini tashkillashtirish va auditorlik tekshirishlarning ahamiyatini oshirish to'g'risida». 365-sonli qarori. 2000-yil 22-sentabr.

11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. «Mahsulot (ish va xizmat)lar tannarxiga kiritiladigan, mahsulot (ish va xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida»gi Nizomni tasdiqlash to'g'risida 54-sonli qarori. 1999-yil 5-fevral. (2003-yil 11-oktabrdagi 444-sonli qaror asosidagi o'zgartirishlar bilan).

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlisining qarori. «2008-yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2009-yilda iqtisodiyotni barqaror

rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to'g'risida». 2009-yil, 13-fevral.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. «Korxonalar investitsion faolligini rag'batlantirish chora-tadbirlari haqida». 184-sonli qarori 14-aprel 2001-yil.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. «O'zbekiston Respublikasining 2011-yilga mo'ljallangan investitsion dasturi to'g'risida». 1455-sonli qarori. 1-ilova. 2010-yil 29-dekabrda.

15. Стратегии модернизации и обеспечения долгосрочного устойчивого экономического роста. Форум экономистов Узбекистана. —Т.: «SMI-ASIA», 2011. 63-с.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. «O'zbekiston Respublikasining 2012-yilga mo'ljallangan investitsion dasturi to'g'risida»gi 1668-sonli Qarori. 1-ilova. 2011-yil 27-dekabrda

IV. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

17. *Karimov I.A.* Asosiy vazifamiz Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. —Т.: O'zbekiston, 2010.

18. *Karimov I.A.* Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. —Т.: O'zbekiston, 2009.

19. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish — davr talabi. Prezident Islom Karimovning 2009-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2010-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi //Xalq so'zi, 2010-yil 29-yanvar.

20. *Karimov I.A.* «Iqtisodiy islohot mas'uliyatli bosqich». — T.: O'zbekiston. 1999.

21. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2006-yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi // «Xalq so'zi» gazetasi, 2006-yil 11-fevral

22. *Karimov I.A.* Bank tizimi, pul muomalasi, kredit, investitsiya va moliyaviy barqarorlik to'g'risida. —T.: O'zbekiston, 2005.

23. *Karimov I.A.* Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. —T.: O'zbekiston, 2005.

24. *Karimov I.A.* O'zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. —T.: O'zbekiston, 2005.

25. *Karimov I.A.* Biz tanlagan yo'l demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. —T.: O'zbekiston, 2003.

V. O'zbekiston Respublikasi vazirliklarning me'yoriy-huquqiy hujjatlari

26. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 2002-yil 27-dekabrda «Moliyalash hisobot shakllari va ularning to'ldirishi bo'yicha qoidalarni tasdiqlash to'g'risida»gi 140-sonli buyrug'i.

27. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan tasdiqlangan «Buxgalteriya hisobining milliy standartlari». 1998—2005-yillar.

28. «Auditni rejalashtirish» nomli 3-son AMS. O'zbekiston Respublikasining moliyaviy qonunlari. №16. 1999.

29. «Muhimlik va auditorlik tavakkalchiligi» nomli 9-son AMS. O'zbekiston Respublikasining moliyaviy qonunlari. №16. 1999.

30. «Tahliliy tadbirlar» nomli 13-son AMS. O'zbekiston Respublikasining moliyaviy qonunlari. №16. 1999.

31. «Kapital qurilish uchun pudrat shartnomalari» nomli 17-son BHMS //Soliq to'lovchining jurnali. №5. 1999.

VI. Darsliklar

32. *Do'smurotov R.D.* Audit asoslari.—T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2003.

33. *Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z.* Buxgaiteriya hisobi. —T.: «Sharq» NMAK. 2004.

34. *Графова Г.Ф., Густков С.В.* «Экономическая оценка инвестиций. Учебное пособие.—М.: Дашков и К. 2010.

35. *Ендоицкий Д.А., Бабушкин В.А, Батурина Н.А.* Анализ инвестиционной привлекательности организации. Учебник. — М:КНОРУС, 2010.

36. *Саленков А.* Ценные бумаги в Узбекистане: —Т.: 1998.

37. *Бернстайн Л.А.* Анализ финансовой отчетности. — М.: Финансы и статистика. 1996.

38. *Камишанов П.И.* Современная бухгалтерия и аудит на предприятиях и в банках. —М.: 2000.

39. *Аренс А., Лоббек Д.Ж.* Аудит. Пер. с англ. рол. ред. проф. Я.В. Соколова. —М.: Финансы и статистика, 1995.

40. *Бирюшиников Н.П.* Организация и методика проведение общего аудита. —М.: 1998.

41. *Ковалиев В.В.* Финансовый анализ, управление капиталом, выбор инвестиций. Анализ отчетности. 2-е издание, перераб, дог. —М.: Финансы и статистика. 1998.

42. *Кнейна М.Н.* Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле. —М.: НИФИ,

— 43. *Суйтс В.П.* Аудит: Общий, банковский, страховой. Учебник для вузов. — М.: INFRA-M, 2005.

44. *Павлова Л.И.* Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия. Учебник. —М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995.

45. *Шеремет А.Д.* Аудит. — М.: Финансы и статистика, 1996.

46. IFAS Handbook of Technical Pronouncement on ethics and auditing. — New York, 2000.

47. IFAS Handbook of Technical Pronouncement on Education Guidelines. -New York, 2000.

48. Chambers A.D. and Court J.M. Computer Auditing. Thierd Edition. -London : Pitman Publishing 1998.

49. Hayward S. Audit guide. London: Butterworrrth and Co(publisher) Ltd. 1999.

50. McKinnon. J.L.Cultural constraints on indepedece in Japan // The International Journal of Accunting. — 1984, Gall. — R. 17-43.

51. Venables J., Impey K. Internal Audit. — Dublin and Edinburgh: Butterworths 1995.

VII. O'quv qo'llanmalar

52. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning 2011-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012-yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi «2012-yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi» mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. - T.: Iqtisodiyot. 2012. 73—91 betlar.

53. Hodiyev B.Y., Bekmurodov A.Sh., G'afurov U.B., Tuhliyev B.K. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari» nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv-qo'llanma. — T.: Iqtisodiyot. 2009.

54. Ososkov V.P. Buxgalterlar, auditorlar, menejerlar, moliyachilar, iqtisodchilar uchun maslahatchi. —T.: Mehnat. 1995.

55. Tulaxodjayeva M.M. Korxona moliyaviy ahvolining auditi. 1996.

56. Тулаходжаев М.М. Аудит. Задачник. Том 1,2. —Г.: НААУ.

57. Tulaxodjayeva M.M. Audit. Masalalar to'plami. 1,2-tom. — G.: O'PAMA.

58. Usmonov S.N., Dalaboyev Y.T. va boshq. Audit. —T.: 1998.

59. Андреев В.Д. Практический аудит. —М.: Экономика. 1995.

60. Бучкова С.М. Информационные технологии в бухгалтерском учете и аудите. Учебное пособие. —М.: Проспект. 2005.
61. Власов В.М. Бухгалтерский учет в торговле. —М.: Финансы и статистика. 1996.
62. Грачева М.С. Международные стандарты аудита (МСА): Учебное пособие. —М.: PRIOR. 2005.
63. Жаригласова П.Т. Международные стандарты аудита. Учебное пособие. — М.: NORUS. 2005.
64. Кирушева Г.Л. «Метод: проведения адигорской проверки для российского аудита». —М.: ДИС. 1995.
65. Ковалева О.В., Константинов Ю.П. Аудит. Организация аудиторской деятельности. Методика проведения аудиторской проверки. —М.: PRIOR. 1999.
66. Мазуренко А.А. Зарубежный бухгалтерский учет и аудит. Учебное пособие. —М.: KNORUS. 2005.
67. Практикум по аудиту: Учебное пособие. —М.: Проспект. 2005.
68. Романова А.Н., Одинцов Б.Г. Компьютеризация аудиторской деятельности. Учебное пособие. — М.: Аудит. 1996.
69. Сmealов П.В., Терехов А.А. Теория и практика аудита. Санкт-Петербург.: СРБ Госагроуниверситет и АОЗТ «Балтийский аудит». 2009.
70. Сотникова Л.В. Оценка состояния внутреннего аудита: Практическое пособие. — М.: YUNITI-DANA. 2010.

71. Чая В.Т. Международные стандарты финансовом отчетности. Учебное пособие. — М.: I YURUS. 2009.

72. Шукова Т.Г. Аудит: теория и практика применения международных стандартов. Учебное пособие. — М.: Финансы и статистика. 2009.

73. Ярочкин В.И. Аудит безопасности фирмы. Теория и практика. Учебное пособие для студентов. — М.: Парадигма. 2009.

74. G'ozibekov D., Qorialiyev T.M. Investitsiya faoliyatini tashkil etish va moliya masalalari. —T.: Matboatchi, 2009.

75. O'razov K.B. Investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va soliqqa tortilishi. —T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» nashriyot uyi. 2008.

76. Fremgen F.M. Accounting for managerial Analysis: Third Edition. Richard D. Irwing Inc., Homewood, Illions, 2009.

VIII. Ilmiy monografiyalar, maqolalar va boshqa asarlar

77. Mamatov Z.T. Audit: muammolar va rivojlantirish istiqbollari. —T.: TMI. 2004.

78. Jumaniyozov K. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash muammolari. —T.: Abdulla Qodiriy nomidagi «Xalq merosi» nashriyoti. 2004.

79. Abduvoxidov F.T. Kichik tadbirkorlik subyektlarida hisob siyosatini shakllantirish. Nom. diss. —T.: O'zR Bank-moliya akademiyasi. 2005.

80. *Ilhomov Sh.I.* Investitsiya faoliyatida buxgalteriya hisobi va auditi masalalari. Monografiya –T.: Fan. 2005.

81. *Xudoyberdiyev A. X.* Investitsiya faoliyatini boshqarish tizimida moliyaviy hisobot va uning tahlilini takomillashtirish. Nom. diss. –T.: O‘zR Bank-moliya akademiyasi. 2005.

X. Ilmiy-amaliy anjumanlar ma’ruzalari to‘plami

82. Milliy iqtisodiyot tarmoqlarini isloh qilish va barqaror rivojlanishining muammolari. Ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. –T.: TDIU. 2005.

83. Iqtisodiy erkinlashtirish sharoitida tashqi iqtisodiy faoliyatining roli. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. –T.: TDIU. 2005.

84. O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya tizimida islohotlarni chuqurlashtirish muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. –T.: O‘zR BMA , 2005.

85. Hozirgi sharoitda buxgalteriya hisobi, tahlil va auditning uslubiyoti va usullarini takomillashtirish. Ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. –T.: TDIU.

86. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditni rivojlantirish masalalari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. –T.: 2004.

87. G.V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiy akademiyasi 19-xalqaro «Образование и социальное экономическое развитие в начале третьего тысячелетия» mavzusidagi Ple-xanov o‘qishlari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to‘plami. – M.: МГУ, 2006.

XI. Gazeta va jurnallar

88. *Авдеев А.М., Павловец В.И.* Экономические показатели инвестиционных проектов в условиях инфляции. // Экономика и коммерция. №3, 1994.

89. *Avloqulov A., Islomov F.* Konsolidatsiyalangan hisobotlar va sho'ba xo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar hisobi. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi. Toshkent. 2001-yil. №4.

90. *Do'smurotov R.* Auditorlik faoliyatida muhimlik darajasini aniqlash va qo'llash uslubi //Bozor, pul va kredit, № 1. 2003.

91. *Jo'rayev O.* Buxgalteriya hisobida moliyaviy investitsiyalar qiymati //Bozor, pul va kredit. № 11–12, 2002.

92. *Ефимова О.В.* Дисконтированная стоимость: расчет и анализ// Бухучет, №10, 1998.

93. *Ilhomov Sh.* Moliyaviy investitsiyalar auditi //Bozor, pul va kredit. № 12, 2003.

94. *Леонтев Ж.Г., Соболев, А.С.* Аудит отчетной информации//Бухучет 2007.

95. *Matatov X.* O'zbekistonda auditni tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari //Bozor, pul va kredit. № 2, 2005.

96. *Махмудов Е., Исаков М., Абуталипов Д.* Инвестиционная стратегия и новые возможности экономики. Bozor, pul va kredit. № 5, 2005.

97. *Пучкова С.И.* Первичная консолидация отчетности //Бух. учёт, №11, 2008.

98. *Hasanov B.A.* Tashqi investorlar tashabbusi bilan audit o'tkazish //Bozor, pul va kredit. № 1, 2009.

99. *To'lxodjayeva M.M.* O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy nazorat tizimi. —T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi. 1998.

100. *Hasanov B.A.* Boshqaruv hisobi tizimida investitsiya loyihalari bo'yicha qarorlar qabul qilish //O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi jurnali, №11–12, 2003.

XII. Statistik ma'lumotlar to'plamlari

101. O'zbekistonning 2004-yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'rsatkichlari. —T.: O'zbekiston, 2005.

102. Инвестиции Республики Узбекистан 2009. Статистический сборник. —Т.: Госкомитет РУз по статистике, 2009.

103. Промышленность Республики Узбекистан 2009. Статистический сборник. —Т.: Госкомитет РУз по статистике, 2009.

104. «O'zbekiston Iqtisodiyoti» Statistik ma'lumotlar to'plami. 2009.

105. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining hisobot materiallari. 2009.

106. *Karimov N.* Investitsion faoliyatni qimmatli qog'ozlar orqali moliyalashtirishdagi muammolar va ularni hal etish yo'llari. /Iqtisodiyot va ta'lim. 5-son. 2011.

XIII. Internet saytlari

107. *Sobirov A.* O'zbekiston Respublikasiga xorijlik investorlarni jalb qilish shakllari //Iqtisodiyot va ta'lim, 5-son, 2011.

108. *Ergashev I.* Xizmat ko'rsatish sohasida investitsion jozibadaorilkni oshirishning iqtisodiy ahamiyati va omillari// Iqtisodiyot va ta'lim. 2-son, 2011. 122-b.

109. <http://www.mf.uz>.— O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti.

110. <http://www.gov.uz>.— O'zbekiston Respublikasi Hukumati sayti.

111. www.cip.com (Xalqaro Sertifikatli Buxgalter).

112. www.aicpa.org (Amerikan Intitute of Certified Publik Accountants).

113. www.buhgalt.ru («Бухгалтерский учет» jurnali (RF).

114. «Norma» (Me'yoriy-huquqiy programma ta'minoti) 2005-yil.

115. www.gaar.ru (Xalqaro buxgalteriya» standartlari).

116. <http://www.soliq.uz>.— O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi;

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I bob. Investitsiyalar haqida tushuncha va ularning turlari	
1.1. Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarning iqtisodiyotda tutgan o'rnini.....	6
1.2. Investitsiyaning iqtisodiy mohiyati.....	10
1.3. Investitsiyalarning turlari va shakllari.....	14
1.4. Investitsiya muhitini aniqlashning jahon tajribasi.....	17
II bob. Investitsiyalar hisobi va auditining muammolari	
2.1. Investitsiyalar hisobining uslubiy muammolari.....	38
2.2. Investitsiyalar auditining uslubiy muammolari.....	50
III bob. Kapital investitsiyalar hisobi va uning auditi	
3.1. Kapital investitsiyalar hisobining vazifalari.....	54
3.2. Kapital investitsiyalarni turkumlash.....	60
3.3. Kapital investitsiyalarni baholash va buxgalteriyada hisobga olish.....	68
3.4. Qurilishi tugallangan obyektlarni hamda tugalanmagan qurilishni hisobga olish.....	71
3.5. Kapital investitsiyalar auditi.....	73
IV bob. Moliyaviy investitsiyalar hisobi	
4.1. Moliyaviy investitsiyalarning mohiyati va ularni hisobga olishning vazifalari.....	79
4.2. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalarni turkumlash va baholash.....	81
4.3. Investitsiyalarni diskontlash.....	86
4.4. Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar harakatini hisobda aks ettirish.....	89
4.5. Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar hisobi.....	94

V bob. Investitsiyalar auditini rejalashtirish

5.1. Investitsiyalar auditini rejalashtirishning maqsadi, vazifalari, bosqichlari va asosiy tamoyillari.....	98
5.2. Investitsiyalar auditining dasturini tuzish.....	99

VI bob. Moliyaviy investitsiyalar auditini tashkil qilish tartibi

6.1. Moliyaviy investitsiyalar tavsifi, auditining xususiyati, maqsadi va vazifalari.....	104
6.2. Moliyaviy investitsiyalarni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda qo'llaniladigan ma'lumot manbalari.....	112
6.3. Moliyaviy investitsiyalarni inventarizatsiyadan o'tkazish va oldin o'tkazilgan inventarizatsiyalar to'g'riligini tekshirish.....	114

VII bob. Moliyaviy investitsiyalar auditini o'tkazish tartibi

7.1. Moliyaviy investitsiyalar hisobiga doir dastlabki hujjatlarning rasmiylashtirilishini va qimmatli qog'ozlarni baholashning to'g'riligini tekshirish.....	120
7.2. Qimmatli qog'ozlarning analitik hisobini, kirimi va chiqimiga doir muomaladarni tekshirish.....	122
7.3. Moliyaviy investitsiyalarning daromadliligi, olingan daromadlarning to'liq aks ettirilishi va soliqqa tortilishini tekshirish.....	124
Atamalar lug'ati.....	133
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	144

**Shaxobiddin Fayziyev Nuriddinovich,
Mo'tabar Xamidullayevna Xodjayeva,
Xamid Davlyatov Mavlonovich**

INVESTITSİYALAR AUDITI VA BAHOLASH

*Muharrir Barno Xudoyorova
Badiiy muharrir Yashrbek Rahimov
Texnik muharrir Yelena Tolochko
Kompyuterda sahifalovchi Gulchehra Azizova*

Litsenziya raqami AI № 163. Bosishga ruxsat etildi 06.08.2012. Bichimi 60x84¹/₁₆ Tayms TAD garniturası. Shartli b.t. 9,3. Nashr b.t. Shartnoma № ..-2012. 500 nusxada. Buyurtma № T-21.

Original-maket O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi. 100129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

«TAFAKKUR-BO'STONI» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Toshkent shahar, Chilonzor ko'chasi, 1.

13,100c